БИБЛИОТЕКА МАТИЦЕ СРПСКЕ
МП II 163
1927

ЛЕТОПИС
МАТИЦЕ СРПСКЕ

НОВИ САД
ГОДИНА CI * КЊИГА 311 * СВЕСКА 3.
МАРТ 1927.

Година CI. Март 1927.

ЛЕТОПИС МАТИЦЕ СРПСКЕ

Књига 311. Свеска 3.

Наша културна криза

У Београду се сада много пише и говори, расправља и препире о кризи наше књиге, о невољи књижевника, о равнодушности читалачке публике, о немарности наших књижара, и о негативном држању наше дневне штампе према нашој литератури и нашим културним тежњама уопште. Трага се, забринуто, за узроцима тих незгода, и тражи се, грозничаво, лек противу њих. Часописи доносе, учестано, чланке, изјаве и интервјуе о том питању, множина наших књижевника и публициста бави се о истоме подробно и озбиљно, а наша два најагилнија и најзаслужнија књижевна, односно уметничка и културна удружења: „Цвијета Зузорић“ и ПЕН-Клуб узимају већ, одлучно, иницијативу за једну ефикасну акцију у корист наше књиге. Оба та удружења приредила су, заједнички, један збор (22. II, у Салону „Цвијете Зузорић“), на коме су заинтересовани, дакле: наши писци, књижари, новинари и најближи пријатељи књиге, лично и непосредно тражили споразум о мерама што ваља предузети ради санирања наших издавачких, односно читалачких прилика. Сем тога, „Цвијета Зузорић“, сама, спрема, за ово пролеће, једну *изложбу југословенске књиге,* која би нарочито имала да послужи нашим књижарима-издавачима као подстрек на интензивнији рад.

Сви фактори, дакле, нашег књижевног живота свесни су — мање или више — кризе усред које се налазимо, која нас тишти.

Друго питање, око кога има тек да се створи јасноћа и сагласност, то је питање о правој суштини те кризе. Ми смо је, у почетку, ради отварања или, рецимо, канализовања дискусије, означили били, провизорно, као *кризу*

наше књиге; и она је, готово све до овог тренутка, уочена и дискутована као таква. Пажљивије посматрајући ствар, међутим, наћи ћемо да је назив „криза књиге" ту сасвим недовољан и неисцрпан, да он означава, стварно, само један спољашњи, такорећи епидермални симптом, или материјалну, меркантилну реперкусију једног далеко дубљег и обимнијег поремећаја или болести.

„Криза књиге", кад се стави ствар на њену праву суштину, значи: да се код нас не чита, да нема интересовања за књижевност, да недостаје осећања, смисла за духовна и културна питања, — значи, дакле, *културну кризу.*

Та наша културна криза налази се данас у једној сасвим акутној фази. У једној фази која се може, без претеране строгости, означити као: варварство. Идејне струје, сва виша духовна и етичка хотења цивилизованог света као да обилазе, надилазе нашу земљу, или, ако је, некако, ипак додирују, она ишчезавају, замиру одмах још при том првом додиру, као у неком изолатору или у некој убилачкој, отровној атмосфери. Ми живимо, некако, екстериторијално усред просвећене Европе, у чијој идејној еволуцији ми не учествујемо, чији племенитији звуци и мелодије код нас немају одјека. (Карактеристичан је ту *антимодернизам* — т. ј. негирање и угушивање развоја, напретка и подмлађивања — наше званичне књижевности и наших целокупних званичних културних фактора).

Могао би неко да помисли да нам, ваљда, просто, недостају људи од талента, иницијаторски и стваралачки духови који би били способни за посредовање (страних) и производњу (изворних, наших) културних вредности.

Ми не верујемо да је то случај. Ми смо чак чврсто убеђени да живи данас међу нама један врло угледан број културно свесних, израђених, па и плодних, креативних (било у књижевности, било у другим духовним областима) умова, који би могли да даду нашем културном животу један снажан нов подстрек и виши, европскији полет.

Зашто се то, до сада, ипак, није остварило? Зато што за стварање или спровођење једне културе није довољан творац или носилац културних вредности, већ треба и неко мноштво, неко друштво, нека маса или народ који

те вредности схвата, прима и проживљује. Није довољно само да неки мозак смисли и нека уста изговоре нешто; треба још и ушију које слушају и чују, па, најзад, и руку које извршују. И најмудрија реч — или, рецимо баш, и најлепша песма — остаје неефикасна ако је изговоримо у пустињи или, што је сасвим иста ствар, пред глупацима; а и најгенијалнији вајар не би могао да се покаже као такав када не би имао материјала за израђивање својих кипова.

Култура је социјална творевина: она се остварује, и то само на тај начин, као резултат сарадње проналазачких, стваралачких појединаца, са једне стране, и неке пријемљиве, доцилне множине или колективности, са друге стране. Ако недостаје једна од те две чињенице, настаје варварство; и то, у случају да је отсутна она прва (даровити, креативни појединци), једно сасвим тупо и дефинитивно, мртво варварство, на коме, као таквом, уопште и не вреди задржавати се (пошто једна раса или један народ који не даје диференцираних типова и талената већ и није једна раса, односно народ), док се, у случају да недостаје она друга чињеница (доцилна колективност), обистињује једно сасвим нарочито, парадоксално и *трагично* (јер као да је противу воље божје и природног реда ствари искрсло) варварство, које мора да има и своје нарочите историјске, политичке, социјалне или друге узроке.

Наше је варварство те врсте; наша колективност, наше друштво, наша публика показује неку чудну и упорну равнодушност или непријемљивост према вишим облицима културног живота. Код нас за паметну и озбиљну реч нема акустике, код нас вајар не налази камена, па ни просте иловаче за свој кип.

Откуда долази то?

На ово се питање обично одговара оном отрцаном, стереотипном фразом о „поратној пометњи и деморализацији", која је фраза и ништа више. Јер, зашто онда та чувена „пометња и деморализација" није угушила више духовне тежње и културни живот и других европских народа, који су, свакако, такође помало пометени и деморалисани од Рата, већ само баш наше? Зашто се, на пример, код Француза, Италијана, Немаца, Енглеза, Чехо-Словака

и осталих, и крај свих поратних невоља, из године у годину опажа живо напредовање књижевности, уметности, науке, мисли и социјалних идеја, док је само баш код нас све застало и утонуло као у неком муљу?

Кривица, дакле, неће бити искључиво баш у тој злокобној поратној пометњи и деморализацији, нити у толико извиканим експонентима или знамењима истих: у биоскопу, џез-бенду, итон-фризури, противу којих наши морални старци тако темпераментно умеју да грме.

Као већина поратних невоља, уопште, тако и ова специјална, наша, која нас овде занима: фриволност, духовна отупелост наше публике, потиче, стварно, из *предратних* узрока. Ни пре Рата није било у нас, па ни у Београду, неког стварног вишег идејног и културног живота, који би, по својој садржајности, по сили и спонтаности свога замаха, и, што је најважније, *по својој искрености*, ма и само издалека наличио на велико доба наше Романтике и Омладинског Покрета, на пример. Бирократски и меркантилистички дух, и — пре свега! — она кобна, манијачка политичка страст, апсорбовали су увек све енергије, парализовали су, неизоставно, сваку чистију културну тежњу и иницијативу. Осетивши и увидевши, најзад, немогућност таквог стања, једно коло интелектуалаца, претежно професора, предузима, пре три-четири деценије, методско стварање, односно организовање књижевног и уопште духовног живота у Београду. Околности, цео начин, као и сама каквоћа носилаца те акције (најкњижевнији, најартистичкији елемент у тој групи представљају критичари, естетичари и професори књижевности), одају већ сасвим јасно да ту није била у питању нека књижевна процваст или духовна обнова поникла спонтано из најдубље унутрашње потребе и моћи, већ једно смишљено, спољашњим, социјално-културним разлозима, подстрекнуто, литерарно груписање или конституисање. Разуме се да се на тај начин није могло створити и дати неких стварних нових духовних вредности и суштина; постављени су и установљени само кадрови, прописи и норме, у којима и по којима је, од тада, наш књижевни и духовни живот имао да се развија. Главни недостатак те књижевности био је: одсуство израђеније, духовније концепције живота, правог

и непосредног односа према великим проблемима цивилизованог човечанства, — једном речју: недостатак озбиљне филозофске базе.

Таква литература била је читана, признавана и хваљена, пре свега, из респекта према ауторитетима који су је предлагали. Наша се публика, на тај начин, одучила да мисли и суди својом главом, да критикује и одабира, и њена је читалачка ревност, услед тога, постала илузорна. Пре или после, она је морала то и сама да опази, и тада је, без оклевања, окренула леђа и лектири и ауторитетима, да би потражила занимљивије забаве.

Тако је настала читалачка или, тачније, културна криза, у којој се данас налазимо. Публика је дошла до закључка: књиге су досадне, а дансинг и биоскоп, рецимо, занимљиви су.

Изгледа нам да је тај закључак мало пренагљен, да има у њему неког логичког дефекта. Публика је, канда, овако резоновала (свакако, само подсвесно): Књиге које су нам препоручивали наши ауторитети досадне су, а књиге које нам не препоручују наши ауторитети мора да су још досадније, — ту је произвољна поставка, помоћу које се, онда, долази до фаталног закључка: све су књиге досадне и не вреди их читати. Ако бисмо на место те произвољне, нетачне поставке ставили сада ову исправну: Књиге које нам не препоручују наши ауторитети *не* морају бити досадније но оне прве (*не* морају, уопште, бити досадне), — онда би закључак испао: не морају све књиге бити досадне, и вреди их читати. А шта вреди читати? — Очевидно, и оне књиге које не препоручују наши ауторитети, — барем покушаја ради.

Када би наша публика хтела да пристане на тај покушај, она би, можда, наишла на књиге занимљивије и од дансинга и од биоскопа, и културна криза била би, ускоро, најповољније решена.

Задатак је, дакле: наговорити, некако, нашу публику на тај покушај, за који су потребне три ствари: *добра воља, неповерење према ауторитетима* и *духовна радозналост*, — а то су, уједно, и особине којима се културан човек разликује од варварина.

Тодор Манојловић

Тестамент блудног сина

Пријатељу, у место поздрава шаљем ти једну своју вену!
Погледај у јунско небо и веслом запљови по мојој души.
Ту на обалама, где се нижу арабеске ладова,
младост спава,
Огроман месец млад и у шумама тако жути:
Тада, заборављајући ме,
Запевај за зором другом кад пођеш на нови пут!
Запевај, да се један метеор одрони над селом
Из нашег краја оном аријом невеселом,
Кад последњи зашкрипи ђерам!

И пешао ће крикнути уз воденични јаз
Са осушене иве.
Срце моје низ две дуге шине
Са зорњачом растопиће се у варници брзовозне локомотиве
Кад низ далеке прерије мине.

Као да си дахом опрао ране онима
што на континентима трпе,
Запевај! док чежњиво пружам руке
На неизмерним миљама где је бол поцепао речи у крпе,
Да већ мрзим луке
Где одмарам тело.

Ако сам скитница, бар због мога пусполовног срца
Да мирно заспим са данима празним као дим!

Јер болно је, болно, мајчина кап крви уз облаке са Карпата
Канула на усне!
О, пољуби месечеву златну плочу,
Ђемане у селу и хајдука у гори!

Кад јесен брезове наше шуме обавија морбидним снима
Помисли да сам несрећни Руђин
Што осамљено лута далеким друмовима . , .

О, ти што имаш руке пуне маља
и јужне сентименталности
Прогумачи моје снове!
Потребно је у будућности да ме неко спасе баналности,
Данас кад пијем и мењам возове.
Сав предан огромној словенској фаталности.

Протерај чамац низ мој крвоток пре но што ми косе оседе,
Биће као да је пешао са буништа пробудио
моје детињство
Са кљуном с оне стране неба, заboden у срце једне звезде
Од јутра бледе!
Прогумачи моје љубави, бол и чудне дане,
Лутања братством с полова на меридијан,
Бог очи отвара онде где престаје мој сан
Из ове ноћи незаспане!

Раде Драинац

Још о кризи књиге

I

Питање рђаве прође наше књиге, у првом реду дела лепе књижевности, постало је најзад предмет живог расправљања и у часописима и у дневним листовима. О њему су досад дали мишљење и књижевници и издавачи, само се још чека на мишљење критичара и читалаца — који сем писца овог чланка још ћуте, — па да се добије приближно тачна слика о томе шта смета развитку наше књижевне производње и књижарске трговине, јер се једно од другога не може двојити.

Нажалост, иако је дато доста мишљења, ипак резултати нису онакви какви су се могли очекивати. Многи од оних који су о овоме питању писали водили су исувише рачуна само о своме гледишту и о својим интересима, тако да сва мишљења нису довољно објективна, те ни после њих није олакшано решење овог важног културног питања, о коме се мора писати хладно, објективно и без унапред створеног расположења а да се кривица баци на извесну категорију учесника у књижевној и књижарској производњи. Као и код сваке болести, потребно је поставити тачну дијагнозу, а за то неће бити способан онај који себи већ унапред уврти у главу да има посла с том и том болешћу, иако би му незаинтересовано посматрање можда дало други резултат. Нарочито се у расправљању мора водити рачуна о могућностима, и не тражити ни од једне категорије учесника у књижевној и књижарској производњи оно што се разумно од ње данас *не може тражити*. Писац се у свом чланку у „Летопису" трудио да буде што објективнији, и мора и после претресања овог питања које је дошло после његовог чланка да констатује да га ниједан од писаца нису поколебали у његовим закључцима, али налази да је после свих тих накнадних чланака потребно поново се вратити на ово питање и испитати

тачност појединих тврђења изнетих од овог или оног писца или издавача.

Према досад изнетим мишљењима, поред опште подивљалости као главног узрока назатку културе после рата, кривицу за рђаво стање наше књиге носе углавном:

1) критичари;
2) издавачи;
3) привредници;
4) писци;
5) дневна штампа;
6) Министарство Просвете;
7) Министарство Пошта и Телеграфа;

Као што се види, низ није мали, и обухвата све учеснике у писању, штампању и растурању књига. Прегледајмо редом поједине категорије.

II

О критичарима је речено доста непријатних ствари. Најглавније замерке су ове.

По мишљењу г. М. Кашанина наши критичари криви су што су потцењивали домаће писце а хвалили стране, даље што старији критичари („стари професори") суверено „дају оцене" и поуке писцима, а млађи немају идеја или их не смеју да кажу. По тврђењу г. Кашанина, ниједан наш живи писац нема и не може имати име које има један чувен критичар.

По мишљењу г. Д-р Св. Стефановића, наша критика је крива за рђаво стање наше књиге зато што је котеријашка, непоштена, те узима став противу писаца који критичару нису симпатични.

Да видимо прво мишљење г. Кашанина. Његово би мишљење могло бити објективно јер он није досад имао разлога да се тужи на нашу критику, пошто га је од првога дана када се јавио као писац дочекала са симпатијом и признала му вредност. Нажалост, његово мишљење ипак није сасвим тачно. Да би критичари били криви што се више читају страни писци но домаћи, треба читаоци да читају те њихове критике и чланке у којима хвале стране писце. Међутим, у свима чланцима о кризи наше књиге констатовано је да наш свет уопште ништа не чита, и како су могли онда критичари вршити утицај својим критикама које нико није читао? Г. Кашанин је испу-

стио из вида једну чињеницу која је опште позната и противу које се не може много урадити, а то је да публика свуда у свету чита радије историју књижевности него сама дела о којима се у њој говори, радије критичаре него књиге на које се њихове критике односе. За то нису криви критичари, нарочито не они који су били бољи мајстори на перу него писци о којима су писали. Ако један наш чувени критичар има ауторитет какав нема ниједан живи писац, за то није крив он, него они писци који пишу мање лепо од њега, тако да је публика више волела да чита лепо написане огледе тог критичара него често даровито смишљене али несавршене књиге о којима је тај критичар писао. Стара је истина да само добро написане књиге остају, и можда баш у томе треба тражити разлог томе што данашња генерација не може да ужива, колико он иначе заслужује, у Јаши Игњатовићу, чији је начин писања тако далеко од „лепог писања". То исто важи и за многе друге наше писце, нарочито оне из полупрошлости. Данас се више не може спорити велики и благотворан утицај тога „чувеног критичара" на читаве генерације које се баве књигом, о коме се сваки може уверити када упореди данашњи начин писања не само бољих писаца него и новинара с некадашњим начином писања. Створен је и израз „београдски стил", и уколико он заиста постоји, највећа заслуга за њега припада баш тим критичарима које г. Кашанин окривљује за рђаво стање наше књиге.

Страни писци нису од тих критичара хваљени зато да се убије углед домаћим писцима. Поменути „чувени критичар" и „стари професор" није скоро никада писао критике да би дао оцену овом или оном нашем савременом писцу. Већ и као „стари професор" он је био позван да на примерима из страних књижевности покаже како се постижу извесни књижевни ефекти. Да је тиме утицао на васпитање укуса наше читалачке публике, знају сви који су имали задовољство да читају његове огледе. Када је писао о домаћим писцима, он је њих узимао само као примере за студију из теорије књижевности о том књижевном роду, и зашто му онда замерати што је узео позу професора и што је давао поуке из своје струке?

Ако има кривице до критике, она се заиста мора признати за неке друге критичаре, у првом реду за Недића. Кривица Скерлићева, ако је, по мишљењу г. Кашанина, заиста има, много је мања, јер се он огрешио о много мање писце него

Недић, а поред тога се код њега знало колико се од његовог мишљења може приписати његовом темпераменту и његовим симпатијама и антипатијама. Па ипак, ако се изузетно огрешио о поједине књижевнике, он је то књижевности двоструко накнадио стварањем читалачке публике која је уживала у његовом речитом, ватреном и духовитом начину писања. Јер најзад не треба заборавити да су критичари писци и да и они имају право да себи стварају читалачку публику као и остали писци.

Колико је мишљење г. Д-р Стефановића тачно, тешко је утврдити. Његова тврђења су сувише општа да би се могла контролисати, а он је, поред тога, захваљујући можда и свом темпераменту, имао толико полемика и процеса да је тешко рећи колико има право.

Али и поред свега што је наведено, несумњиво је да и један део наше критике носи кривицу за рђаво стање наше књиге. Критика је данас у рукама „млађих", као што вели и г. Кашанин, а млађи не могу увек да сачувају потребну објективност, чак и у оним случајевима када имају довољно спреме за свој деликатни позив. Данашњој критици пре се може пребацити да је рђаво утицала својим пристрасним похвалама безначајних и често неиздржљиво досадних дела него претерано строгим оценама. Свака збирка песмица у слободном стиху детаљно се анализира и тражи понеко зрно бисера у гомили бесмислица. Књиге које ни образован и књижевно васпитан читалац неће да чита, хвале се често само зато што њихови писци седе с критичарима за једним кафанским столом. За оцене се не дају никакви разлози, него се изричу ауторитативно, тако да читаоци немају ослонца при доношењу одлуке, да ли да купе књигу или да сачувају свој новац за паметније ствари. Ако дакле има кривице до критике, нема је толико до оне што је хвалила стране писце на штету домаћих, него пре до ове данашње која добрим делом куди оно што не заслужује да се покуди и хвали оно што сутра нико неће хтети да чита. Ту своју црту дели наша књижевна критика с једним делом уметничке критике, која такође има два мерила: за производе модерних сликара и вајара једно, а за производе старијих друго. И када нико није замерио г. Кашанину што нам хвали чудовишта од слика које нам се данас сервирају на изложбама, док негира целу једну грану домаћег сликарства, нема ни он право да замера књижевним критичарима, када су они по свом позиву износили узоре за поједине књижевне родове.

III

Као други кривац за рђаво стање наше књиге означавани су често и наши издавачи, и то не само као грешници према нашој књижевности него, још више, према самим књижевницима. Нарочито их је у току расправљања о кризи наше књиге напао г. Т. Манојловић, који им је пребацио да само издају школске књиге и законе, јер се то рентира, а занемарују дела лепе књижевности; да се на рачун књижевника или државе богате; да се организују у своја удружења ради заштите својих интереса; да су изостали иза загребачких књижара; да су страшно заостали у својој организацији књижарског посла, и још много других ствари. Раније је такође речено много сличних пријатних ствари за наше књижаре, и сви ти напади наилазили су увек на добар пријем код књижевника, интелектуалаца и свих оних који мрзе трговину и успех у њој. Овога пута ни књижари нису остали дужни, него су казали шта и они мисле о кризи наше књиге, и њихово мишљење разликује се од мишљења г. Манојловића. У „Летопису" је недавно објавио своје мишљење г. Душан Славић, секретар Књижарског Удружења, а у божићњем броју „Речи" објављена су мишљења појединих издавача, која се морају узети у обзир при расправљању овог питања, које издаваче интересује толико исто колико и писце. Непристрасном посматрачу, који има схватања за услове рада једне привредне гране, неће бити тешко да донесе суд ако мало завири и с оне стране тезге и пође од начела да су, и поред свих мањих супротности које постоје између књижевника и издавача, њихови крупни интереси истоветни, јер и једни и други имају за циљ *повећање броја купаца књига.*

Књижар-издавач, као и сваки други књижар, у првом реду је трговац. То не треба никада сметати с ума; то и г. Манојловић признаје али ипак зато сваки час заборавља. Али с друге стране, књижар-издавач има да изврши и једну културну мисију. И то не треба сметати с ума, као што неки пут опет то смеђу с ума издавачи. Али ма колико да сваки писац води више рачуна о овом другом моменту, непристрасан посматрач неће никада заборавити да је књижар ипак у првом реду трговац. Ако се огреши о своју другу улогу, он ће ипак остати књижар и може лепо напредовати у свом послу; ако се огреши о начела по којима се води једна трговина, он убрзо неће више бити ни књижар ни трговац. Када неки други трговац у својој радњи не

би држао једну врсту робе која се не тражи, никоме не би пало на ум да га зато напада. А када један књижар неће да издаје дела за која је унапред сигуран да неће продати ниједан или скоро ниједан примерак, или да читаоци неће да их приме ни на поклон (као што прича у „Речи“ издавач г. Манојловића), ми га нападамо што не врши своју културну улогу. Тако се не може расправљати о том питању.

Дакле, и књижар као и сваки други трговац мора водити рачуна о томе да у својој радњи има робу која се тражи, ако не жели да уз сарадњу каквог козмичког лиричара не оде под лед пре него што распрода неколико таквих издања. Ако је издавач уверен да ни при најбољој реклами, ни уз друге најповољније услове не може продати једну књигу, он има права да је не штампа. Зато га нико не може нападати, као што нико не напада трговца који не држи робу за коју зна да је не може продати. Шта би ти нападачи рекли за једног трговца у Камеруну коме би пало на ум да оснује стовариште бунди, ирских пећи и шлеског угља? Несумњиво би га прогласили за лудака. А када један издавач изда збирку стихова за коју зна да ће отићи у „мртви магацин“, онда је он у њиним очима заслужан културни радник. Нажалост, наши издавачи, и поред свих „екстра-тура“ које смеју себи с времена на време да допусте, морају у првом реду да воде рачуна о ономе од чега живе и да издају књиге које се траже. Замерати им што издају школске књиге и законе, исто је толико оправдано као што би било замерати пекару што продаје хлеб. Те се књиге траже, потребне су и морају се издавати. Порицати културну заслугу књижару, који нам је својом предузимљивошћу омогућио стварање правне литературе, значи намерно затварати очи пред стварношћу. У прво време после рата, док су се тражила дела лепе књижевности, издавачи су их издавали, и пре би им се могао учинити прекор да су издавали више но што је требало. Тада их ниједан књижевник није за то нападао нити опоминьао на њихову културну улогу. Али за одлучивање о томе питању једино су позвани они, чији опстанак зависи од продаје књига. Па и данас, иако је читалачка публика спала на неколико стотина непоколебљивих пријатеља књиге, издавачи с времена на време ипак издају књиге, и то одличне књиге, без обзира на то што ће морати да чекају можда читаву деценију док распродаду цело издање. Колико су оправдани ти напади на издаваче, види се најбоље

из статистике продаје књига која је објављена у „Речи“ и коју је писац допунио аутентичним подацима које му је ставио на расположење г. Геца Кон, без бојазни да ће тиме повредити пословну тајну. Те цифре говоре речитије но ма који други разлог у одбрану издавача. Ево их:

Личности и дела од Д-р Владимира Ћоровића 1000 примерака;

Писци и књиге од Јована Скерлића у 1919. и 1920. години 6000, а за четири идуће године 1000;

Наши и страни од Јаше Продановића за пет година 1200;

О Горском Вијенцу од Павла Поповића за три године 1200;

Нови српски писци од Љубомира Недића за три године испод 1000;

Борови и маслине од Сиба Миличића 600;

Песме вечности од истог писца није продато готово ништа;

Строфе и ритмови од Светислава Стефановића испод 1000;

Погледи и покушаји од истог писца није продато готово ништа;

Померене савести од Вељка Петровића за четири године 1000;

Ритмови од Тодора Манојловића продато је у неколико примерака;

Политичка Историја Србије од Живана Живановића 1500;

Из Србије Карађорђеве од Д-р Алексе Ивића 1500;

Историја српског народа од Константина Јиречка 2200;

Вођи француске револуције од Слободана Јовановића 4000 (распродато);

Друга влада кнеза Михаила од истог писца 1500;

Светозар Марковић од истог писца 2300;

Влада Милана Обреновића од истог писца 1300;

Историја социјализма у Србији од Драгише Лапчевића 800;

Приповетке Радоја Домановића 1400;

Из Србије Кнеза Милоша од Д-р Тихомира Ђорђевића I део 2200, II део 1000;

Робови од Владимира Велмара Јанковића 300;

Бели пламенови од Јосипа Косора 36;

Зимње вечери од Милана Милићевића 2000;

Приповетке из Старе Србије од Зарије Поповића 3000 (распродато);

Наши људи од Јефте Угричића 500;

Пауци од Ива Ћипика испод 300;
Из солунских борби од истог писца 3000 (распродато);
Шала о збиљи од Фезета 800;
У безименој земљи од истог писца 200;
Народне Приповетке од Новице Шаулића 500
Као што се види, с изузетком неколико књига, које су биле у вези с ратом или с нарочитим револуционарним расположењем маса после рата, све остале су једва продате у оном броју који је довољан да се плати штампа и можда, изузетно, хонорар. Све остале је издавач издао на своју суву штету. Па и код оних које су продате у већем броју примерака, четири петине од тог броја продато је првих година после рата, а после тога једва да је што још продато. Од књига издатих у више делова продат је први део у несразмерно већем броју примерака него други део. И најзад, књиге које су продате у највећем броју примерака не спадају у лепу књижевност, како се она обично разуме и због које се издавачи највише нападају. Ко може у таквим приликама још имати воље да издаје књиге, нарочито песме, приповетке и драме?

Уосталом, и сам нај јачи нападач издавача, г. Манојловић, имао је неко учешће у издавању библиотеке „Албатрос", и што је престао с издавањем? Свакако се посао није рентирао. И зашто онда тражи од других да раде послове који се не рентирају?

На остале замерке г. Манојловића није такође тешко одговорити. На његово истицање загребачких књижара, као примера на које београдски књижари треба да се угледају, већ му је одговорио један загребачки књижевник, изјавивши да не жели београдским књижевницима да их од београдских књижара постигне судбина загребачких књижевника од загребчких књижара. На указивање г. Манојловића да у Загребу постоје неколико библиотека, могло би се одговорити да у Београду има такође две три такве библиотеке, али да то ништа не доказује, јер дела једног издавача не морају бити нумерисана као саставни део једне библиотеке па да их опет има више него оних у библиотеци.

На прекор г. Манојловића што још немамо издања целокупних дела наших класика могло би му се одговорити, да су најбоље ствари Лазе Костића већ издате у Српској Књижевној Задрузи, а да би дела Јаше Игњатовића тешко нашла купаца

у целокупном издању, док би Лукијан Мушицки свакако остао у издавачевом магацину до обнове класицизма у нашој књижевности. Издавање целокупних дела наших писаца, или бар изабраних дела, није тако прост посао. За њега данас није довољан капитал ниједног нашег издавача, и морала би се створити једна велика организација с великим програмом и великим средствима, али и њен успех зависио би од тога да издата дела нађу купце. И ко нам јемчи да би се данас нашло довољно купаца за читаве библиотеке када их нема довољно ни за поједине књиге? Оно што је несумњиво најбоље у нашој књижевности изаћи ће ускоро у „Школским Писцима", а временом, када се створи нова читалачка публика која ће тражити целокупна дела наших најбољих писаца, и када се буде несумњиво утврдило ко је писац који заслужује да се чита и после двадесет и више година, свакако ће се наћи и издавача за њихова дела. Уосталом, колико је писцу познато, кривицу за неиздавање целокупних дела неких данашњих живих књижевника носе донекле и они сами, што су хтели сами да их издаду, заборављајући да се она не могу продати за једну годину, те су у самом почетку морали да одустану од своје намере. Међутим, издавачи су били вољни да им издаду дела.

Још ћемо се задржати на једном прекору издавачима, а то је да не умеју да организују пропаганду за своја издања. На тај прекор би се могло одговорити, да никаква организација није у стању да натера некога да купи књигу, када је она за њега страшило а читање најтежа казна.

Од организовања издавачког посла од самих интелектуалаца и писаца, које наговештава г. Манојловић, не треба много очекивати, и може му се унапред пророчити неуспех, јер ни та организација неће моћи да учини оно без чега ниједан издавач не може успети, а то је да натера свет да купује књиге.

Кад се још узму у обзир и све тешкоће које су издавачи у својим изјавама навели и које је с великим познавањем навео г. Славић, онда ће нам издавачи изгледати сасвим друкчији но што их цртају незадовољни писци. Нису они ни анђели ни ђаволи, него трговци који тргују књигом као што други трговци тргују другом робом. Ако у овако тешко време, када ниједна привредна грана не може да се похвали добрим пословима, наши издавачи поред школских књига и закона издаду по које дело из лепе књижевности и уздрже се од издавања порнографских или полу-порнографских књига, морамо им бити за-

хвални, јер ће ипак више учинити за нашу културу него сви остали трговци скупа. Од једног *шрговца* не можемо више тражити.

Г. Кашанин је такође замерио неким специјалним врстама издавача (Српска Краљевска Академија, Српска Књижевна Задруга) што не схватају друкчије своју дужност. На то би се могло одговорити, да Академија није позвана да издаје дела наших књижевника нити се може упуштати у такве трговачке послове, а да Књижевна Задруга нема само задатак да издаје дела живих и младих писаца, него да мора да води бригу и о делима старијих писаца и *о сшварању чишалачке ūублике*, за шта јој служи њен „Забавник". Да је Задруга погодила прави пут, види се из тога што се њена кола, и поред страховите привредне и књижарске кризе, растурају у преко 12.000 примерака, а забавник у 4.000 примерака. Кад се г. Манојловић већ позвао на Загреб, нека упореди овогодишње коло Српске Књижвне Задруге с колом Матице Хрватске, па ће видети које је боље.

Можда би се нешто могло рећи о другим специјалним издавачима као што су разне задужбине, Матица Српска, Коларчев Фонд итд., али оне су већином везане својим статутима и досадашњим начином рада, који се не може преко ноћ променити. Уосталом, нико не може спорити да би између тих разних установа и друштава требало да дође до тешње сарадње, и до ње ће, после ове дискусије о кризи наше књиге, свакако доћи. Та сарадња требала би да се огледа у подели рада с тачно обележеним програмом за сваку установу.

IV

Главни кривци за рђаву прођу наше књиге несумњиво су сви они наши људи који знају читати а неће да читају ништа друго сем дневне листове. О томе је већ довољно писано, те није потребно овде понављати оно што је већ толико пута речено. Али, када се покуша повући разлика између појединих категорија тих људи који неће да читају, видеће се да неки не купују књиге што је то изнад њихових новчаних средстава; ту спадају сви чиновници који данас заиста не могу да задовоље ни много основније потребе, па ипак они још једини купују књиге, ма и у врло ограниченом броју. Друга категорија која купује само књиге нарочите врсте јесу сељаци, и о њима је писац рекао

своје мишљење у раније̄м чланку. Али у току најновије дискусије о овом питању указано је нарочито и од стране књижара и од секретара њиховог удружења на једну категорију људи која једина има довољно средстава да купује књиге али их никако не купује. То су наши *привредници*, коју реч треба узети у ширем значењу, тако да ту спадају сви они којима је циљ зарада, дакле не само трговци, индустријалци, занатлије, него и инжињери, банкари и т. д. Када би ти људи почели да читају, број читалаца скочио би толико да би и наши издавачи и писци били задовољни. Али, како данас стоје ствари, не треба у скорој будућности очекивати да ће ти људи, место домина и карата, у слободно време узети књигу у руку. Нико их није за то спремио, а они, овакви какви су данас, неће моћи сами од себе да се промене. У том погледу су они данас много гори него њихови преци од пре осамдесет и више година, који су били главни „пренумеранти" за сваку српску књигу која је издана, а многи су својим средствима омогућили издање разних књига. Преко ноћ се дакле не може очекивати друкчије држање наших привредника према књизи. Зато је потребно развити енергичну акцију у првом реду међу трговачком омладином, показати јој сву корист коју може имати од читања, и упућивати је како и шта треба да чита. Пошто ће то питање бити предмет једног нарочитог чланка, о њему нећемо даље овде говорити, али само треба још једном истаћи: да докле год не почну да читајур привредници, који једини имају средстава за куповину књига, неће помоћи никаква акција ни писаца ни издавача. Зато и једни и други треба на ту страну да управе свој главни напор.

V

На први поглед изгледа чудно ако за неуспех наше књиге у извесној мери окривимо и саме писце, јер се мора унапред узети да, ако ико, они имају интереса да се књига што више штампа и продаје. Па ипак, и они имају свој удео у неуспеху књижарске трговине. Сви издавачи у наведеној анкети у „Речи" сложили су се у томе да писци нису учинили што су требали да учине да се данашње зло стање поправи. То исто тврди у свом чланку и г. Славић, секретар Књижарског Удружења. Писцима се пребацује да нису организовани, да један о другом не говоре и не пишу тако како би требало, да би читаоци стекли поверења према њиховим делима, и слично. Међутим, ако је то

све тачно, тиме није исцрпена анализа односа данашњих писаца према читаоцима. Он је много земршенији и, ако желимо да искрено потражимо лека злу, морамо покушати и тај однос да разјаснимо.

У једном народу као што је наш, у коме сељачки сталеж чини девет десетина, однос једног писца према народу није прост. И поред истог матерњег језика којим пише писац и на коме чита народ, наш књижевни језик удаљио се последњих двадесетак година толико од језика простог, нарочито сељачког народа, да писац мора унапред да буде убеђен да његово дело један огромни део нашег народа неће разумети. Тако је и код других народа, али тамо је процент тога примитивног становништва много мањи, а поред тога тамо школа у њему оставља много већи траг него код нашег сељака, те бар народ научи књижевни језик као што ми учимо стран језик, али га научи. Наш сељак данас још увек говори језиком којим су испричане народне приче и испеване народне песме, и његов интерес заустављо се на књижевности писаној тим језиком. Ту се може помоћи само интензивнијом наставом у продужној основној школи, те за сада с те стране не можемо очекивати велике помоћи. Књижевни језик мора се развијати својим путем, и временом ће се и сељак навићи на њега.

Али има једна друга околност која нашу данашњу књижевност чини за сељака и шире слојеве туђом. С изузетком неколицине одличних писаца у чијим делима може подједнако да ужива и прост и образован човек, већина наших данашњих писаца по својим предметима и по начину обраде тако су далеко од масе, не само сељака, него и осталих класа нашег народа, да и у томе треба тражити објашњење за њихов неуспех. Одмах ваља нагласити да је ово осећање пишчево и да га не може ничим доказати, али је уверен да је тако. Када би се могла израдити тачнија статистика не о томе колико је дела ког писца продато, него колико је људи свако дело прочитало, свакако би се то тврђење доказало.

Друга замерка која би се могла неким нашим писцима учинити јесте да пишу сувише много, то јест релативно много, с обзиром на могућност штампања и пријема од наше читалачке публике. Пре неки дан објавио је један загребачки лист програм рада наших књижевника за ову годину, тако обилан да је искључено да наша данашња читалачка публика може све то

да прими, чак и кад би се нашли издавачи за све што је објављено. И где су још писци који нису објавили свој програм! Нико не може имати ништа противу тога да сваки штампа што мисли да треба да штампа, али се при томе не сме љутити ако издавачи не пристану да штампају све те саставе и читаоци не похитају да купе све те књиге.

Што се тиче оних примедаба које су учинили издавачи: да писци нису организовани и да њихови међусобни односи нису такви да служе интересима наше књиге, мора се признати да су оправдане. Наши књижевници још нису успели да се организују, ни у чисто професионално удружење ни у уже књижевничко удружење. Зашто? Зато што су завађени, подељени у неколико групица које се боре међу собом. Поред тога, јавна је тајна да и међу појединцима међу њима владају такви односи какви искључују стварање осећања солидарности. Детаљније се о томе не може писати, али је довољно навести и тај разлог неуспеха наше књиге. Па ипак, и поред све те разједињености, не би било искључено да се сви који су штампали књиге удруже у једно чисто професионално удружење писаца, без обзира на то да ли су штампали стручне књиге или дела из лепе књижевности. Задатак те организације био би да заштити интересе писаца и према држави и према издавачима и према читаоцима. Таква организација не искључује другу, ужу књижевничку, која би се бавила идеалном страном књижевничког позива.

Удружени књижевници морали би потражити наслона код удружених издавача, као што предлажу и сами издавачи и секретар њиховог удружења, те би се ускоро осетило повољно дејство таквог једног савеза.

VI

Да је за рђаво стање наше књиге крива у многоме и наша дневна штампа, слажу се сви који су давали мишљење о овоме питању. И издавачи новина су трговци као и издавачи књига, с том разликом што и поред тога што се они управљају према укусу својих читалаца и они имају на своје читаоце велики утицај, који издавачи књига немају. Јурећи за укусом публике, и наше новине су, више но пре рата, почеле да обраћају пажњу питањима која интересују масу читалаца, а то ће рећи спорту, филму, убиствима, крађама, скандалима и т. д. Ни издавачима новина не може се замерити ако се труде да број својих чита-

лаца повећају свима средствима која им стоје на расположењу, а међу тим средствима је несумњиво и извештавање читалаца о наведеним питањима. Али, ипак, листови би могли без уштрба по своје интересе да скраћењем појединих рубрика, у првом реду тако зване „Ситуације" у којој се по сто пута доносе готово истоветне бљутаве и лажне изјаве појединих мање или више важних политичара, које ниједан озбиљан човек не може да чита, добију мало места за регистровање појаве сваке књиге која им је послата на приказ и за кратак приказ оних књига које заслужују да буду приказане. Као што је у својој изјави у „Речи" рекао г. Геца Кон, нема за књижевника већег непријатеља него што је ћутање, од кога је и најнеповољнија критика за њега боља. Ако дневни листови желе да буду огледала нашег јавног живота, они морају почети да обраћају пажњу и на књижевност, јер им држава не даје све могуће повластице само за то да повећају број својих читалаца, него да успешније могу да врше свој културни задатак, а ширење добре књиге у народ несумњиво је најважнији део тога њиховог културног задатка.

Када би дневни листови почели да објављују и саставе наших књижевника, поред написа својих чисто новинарских сарадника, они би учинили нешто што данас изгледа сасвим ван њиховог програма, или бар као изузетна наклоност појединих листова према појединим писцима, коју данас листови показују само о великим празницима.

VII

Издавачи су и појединце и преко свог секретара за данашње тешко стање књижарске трговине окривили и Министарство Просвете, које је књижарима наметнуло само обавезе а није се до данас постарало да им олакша извршење њиховог културног задатка. С друге стране г. Манојловић оптужује исто министарство, а и друга, да фаворизирају поједине писце и издаваче откупом читавих издања.

И један и други прекор су оправдани. Колико је данашња наша бирократија неспособна да реши и најлакша питања, знамо из свакодневног искуства, те се нећемо чудити ако је Министарство Просвете остало глуво према свима молбама књижара да им олакша њихов посао доношењем књижарског закона, регулисањем односа у књижарској трговини, а треба додати и доношењем закона о ауторском праву, и другим ситнијим реформама.

И прекор г. Манојловића такође је оправдан, кад се зна какве је све књиге и за како огромне суме откупљивао одсек за народно просвећивање. Колико је у томе био пресудан интерес појединих писаца и издавача на штету државне касе уместо интереса народног просвећивања видело би се тек када би министарство објавило списак купљених књига.

VIII

Министарство Пошта такође је, по тврђењу издавача, криво што није хтело да снизи поштарину на књиге. Ко год је имао прилику да поштом шаље књиге, знаће да је и тај прекор оправдан и неће моћи разумети зашто Министарство Пошта тако упорно ратује противу књиге. Та би се сметња могла најлакше отклонити када би у том министарству било мало више разумевања за културне задатке државне администрације, и свакако би једна организована акција књижевника и издавача имала успеха.

IX

Када смо побројали најважније што је после првог чланка изнето о кризи наше књиге, остаје нам још да видимо шта би се могло, на основу свих наведених мишљења и предлога, урадити да се нашој књизи обезбеди боља прођа.

Као што је речено, узрока данашњем рђавом стању има двојаких. Једни се могу отклонити с мало добре воље одмах, а за друге ће требати дуго времена. Ове друге ћемо за сада оставити на страну.

За отклањање оних узрока који се одмах могу отклонити потребно је прво створити једну централну организацију која би израдила цео програм рада и руководила пропагандом. Та организација не би смела бити сувише широка и гломазна али би ипак морала обухватити све заинтересоване кругове, дакле писце, издаваче и критичаре. У ту организацију требало би да Пен-клуб, друштва књижевника која постоје, Књижарско Удружење, Српска Књижевна Задруга, Матица Српска, Матица Хрватска, Новинарско Удружење, Коларчев фонд, Цвијета Зузорић, Народна Одбрана, Коло Српских Сестара и слична удружења с културним циљевима делегирају по једног свог представника, који би сви образовали „Удружење пријатеља књиге“ или слично. Сваки од представника заступљених организација одржавао би везу са својом организацијом и, после брзог спо-

разумевања с њоме, доносио би с осталим члановима „Удружења“ одлуке које би биле обавезне за све заступљене организације.

Удружење би имало да сврши ове послове:

1) да код Министарства Просвете издејствује што брже доношење књижарског закона и закона о ауторском праву;

2) да код Министарства Пошта и Телеграфа издејствује смањење поштарине на књиге;

3) да код редакција свих дневних листова издејствује да се свака књига послата на приказ региструје, а важније књиге ма и најкраће прикажу бар изношењем њене садржине;

4) да изради програм за превођење и изврши поделу рада између појединих издавача и преводилаца;

5) да утврди формате хартије која ће се употребљавати за наше књиге ради појевтињавања издавања;

6) да утврди типове слова који нам најбоље одговарају, нарочито тип слова за „курентну“ штампу, као што постоји код Француза, тако да се матрице за линотипе израде у том типу;

7) да изради типове издавачког уговора за поједине врсте дела с минималним условима у корист писаца;

8) да уз помоћ државе и културних установа оснује сталну књижарску изложбу и мање покретне изложбе новијих издања;

9) да уз помоћ културних и патриотских друштава у сваком већем месту у извесним размацима времена приређује предавања о читању и књигама;

10) да издаје повремено лист намењен искључиво пропаганди књиге који би растурала и културна друштва;

11) да сваке године, најбоље на дан Св. Ћирила и Методија, у целој земљи приреди „Дан Књиге“, тако да сваки на тај дан мора да купи бар једну књигу домаћег издања; за доказ да је испунио своју обавезу добиће сваки купац значку као што се у другим сличним приликама дају значке;

12) да у свима празничким трговачким и занатским школама организује повремена предавања о читању и књигама и дели ученицима списак књига које су за њих;

13) да изради спискове за домаће књижнице, од 50, 100 и тако даље више књига, које би се продавале по нижој цени када се купе тако сортиране;

14) да ради на оснивању народних књижница;

15) да преко чланова разних културних и патриотских удружења организује пропаганду за књигу у друштвима, на журовима и т. д.

16) да изради списак књига за децу, дечаке и одраслију омладину, и да га с времена на време дели међу ђаке средњих и стручних школа;

17) да организује колпортажу по кафанама, трамвајима, железничким станицама, лађама и возовима.

Тиме није програм рада такве једне организације исцрпен, али су ипак поменуте главне тачке, које су углавном поменули и појединн издавачи и г. Славић у своме чланку.

Ако се не би могла брзо створити тако широка организација, могла би се за прво време створити заједничка организација од чланова Књижарског Удружења и Пен-Клуба док се не створи шира организација писаца. Поред тога би се могла потражити и помоћ „Цвијете Зузорић", ако се не би нашло да је боље створити једно нарочито друштво пријатеља књиге. Сваки од тих начина биће добар ако се само што пре оствари и ако се почне што пре с радом. И поред празнина, које свакако још постоје у целој дискусији, о главним узроцима зла мишљења се много не разликују. Главна средства за поправку садашњег стања су по општем мишљењу: организација и пропаганда. Створимо одмах организацију и отпочнимо пропаганду. Успех се мора убрзо осетити.

Светислав Предић

Енглеска пред проблемима

— Једна тешка година за њу —

Ниједна година од Рата још није толико потресла Енглеску, ниједна је није још толико уздрмала из темеља, као прошла. Читаву недељу дана држао ју је у грчу штрајк скоро свих њених телесних радника; шест месеци јој је тело било парализано штрајком једног милиона њених рудара. Број незапослених, који је већ раније превазилазио милион и четврт, пео се свакодневно и свирепо ка некој бесконачној цифри; фабрике, спутане несташицом угља, морале су успоравати свој посао; број полузапослених претио је да се изравна са бројем незапослених. Кроз Енглеску, лане, нису одјекивали хука и метеж једног народа запосленог у пуном напону производње: шта више, и иначе већ пољуљани трговачки престиж Енглеске почео је да се из темеља клати. А ако је код куће било пометње, ни на страни није било боље. Амерички рођак још чвршће је стегао у своје руке дизгине које му је сама судбина дала: енглески министар финансија морао је процедити кроз зубе да пред звеком долара и Енглеска мора да ћути: светска берза преселила се, једном за свагда, из Лондона у Њујорк. Заплашена за свој посед на Далеком Истоку, са руском авети као мором стално на грудима, Енглеска дипломатија почела је у Европи губити вођство из руку: преко немачко-руског и немачко-француског зближења јављају се прве контуре могућих савеза без Енглеске, а њен штићеник Италија вршља као да се жели отрести туторсва. Па чак и некада послушна деца, доминије, која су пред трократном вилом мајке Британије сагињала своје главе и примала њену реч као заповест, дошла су данас да траже не само своје пунолетство, него равноправност са родитељем. А седа мајка Британија морала је, на заједничкој конференцији, да им великодушним једним гестом призна положај независних народа везаних за њу само спонама љу-

бави и сродства. Али та великодушност била је условљена немањем другог изласка. А Египат и Ирска отишли су још давно...

Као да је изнутра један рак почео да нагриза тело Енглеске, као да је избила једна жива рана која се данас може залечити, али да сутра избије на другом месту, још већа и опаснија. У индустрији, у трговини, у финансијама, у спољној политици, према доминијама, свуда и на свима пољима, Енглеска је прошле године морала да запише један осетан мањак: мањак утолико озбиљнији што долази после серије мањкова, што је, дакле, исход нечега што се већ годинама одиграва, исход једне кризе о којој је сазнање данас продрло и у, иначе спору, психу устаљених друштвених редова. Данас се у Енглеској често наилазе ситни, скромни, неугледни људи, — неки неважни писарица или чиновничић, неки повучени провинцијски научник —, људи које досад није занимало ништа до њихов канцеларијски сто, њихова породица, или скучени круг њиховог истраживања, а који вас данас, у својој неспособности да сами одговоре, брижно питају: „Не могу да разумем све ово што се догађа. Чему води све ово?“ У савременој књижевности, а нарочито у оној са социјалним значајем, налазе се свуда суморни тонови једног народа замореног трагиком која се наднела над њим. Па чак и дневни листови и популарни часописи осетили су тај унутарњи немир досад непокретних слојева, и сваки час доносе чланке или анкете под масним заглављем: „Је ли Енглеска у опадању? „Је ли наша данашња младеж слабија?“, „Губи ли Енглеска свој престиж?“, да би, наравно, како је то већ у природи новина, одговорили са једним громогласним „не“. Али за човека природњака, писца и историчара, није важно шта ће новине одговорити, за њега је важно да им се то питање намеће.

У ствари, у Енглеској се данас одиграва једна знаменита историјска револуција, један велики економски и социјални преображај, који ће, кад се заврши, темељно изменити целокупни систем, целокупни друштвени склоп. У току прошлога столећа, за њу неугроженог и неузбудљивог, Енглеска је поступно изградила свој данашњи капиталистички систем: једно индустријско-трговачко тело у коме животворну улогу крви — свестрано струјање и загревање — игра банкарски новац. Столеће непрекидног и прижељног рада, непрекидне конкуренције и изградње, непрекидног присвајања механичких проналазака, дало

је тој машини такву финоћу и осетљивост да се и најмањи разлабављени завртањ, најмања наслага прашине, мора осетити у свима деловима. Криза једне индустрије, као што је то одлучно доказао рударски штрајк, значи застој у свима. Има производа код којих, тако бар сами произвођачи тврде, повећање цене за пола пениа значи огромне дивиденде, а смањење за исто толико, велики губитак и кризу.

Међутим, дошао је Рат. Фабрике су морале бити преустројене за ратне потребе; трговина, железнице, финансије мобилисане за исту сврху. Цела економска машина морала је да ради непрекидно и нештедимице, — ту се није смело водити рачуна криве ли се федери, крзају ли се ланци, ломе ли се точкови. Било је само један циљ: добити рат. И рат је добивен. Али је зато машина дотрајала, остала сва запуштена и расклаћена, сва њена фина механика избачена из строја, неспособна за мирнодопске прилике без темељног преустројства. Али је преустројство енглеске произвођачке индустрије било утолико теже што је оно изискивало велике материјалне жртве, а ове су се могле исплатити само одржањем производње у пуном напону. Међутим, за такав напон нестало је тржишта. Рат је оставио Европу осиромашену, са великим дуговима и без кредита, а америчка индустрија, која је остала нетакнута, успела је да задобије једно за другим тржишта у осталим деловима света. А и сама банкарска машина, помахнитала инфлацијом и дефлацијом, претила је да уништи сваки покушај обнове.

Већ и сама обнова економске машине била је тешка. Нарочито се пак не сме заборавити: у целом једном континенту, Европи, досад економски најизрађенијем, скоро ишчупаном из кола потрошача, са целокупним механизмом размене добара и новца из корена измењеним, са потпуно новим економским сазвежђем, у том континенту никаква економска обнова, која једино тежи повратку старом, ниуколико неизмењеном систему, не може данас задовољити. Данас се, самом силом прилика, намеће један велики економски преображај, за који су потребни исто онако снажни капетани индустрије и трговине, исто онако безобзирни стваралоци, људи од храбрости и далековидости, људи обдарени економском имагинацијом, као што су били некадашњи стваралоци капитализма. Питање је, дакле, има ли Енглеска данас таквих људи, има ли она у редовима својих економски најмоћнијих, у редовима крупних капиталиста, оне енергије која је за овакав преображај потребна?

Тешко да има. Већ је прошло неколико поколења од како се вође капитала не регрутују поглавито из редова нових придошлица који су својом економском снагом себи прокрчили пута, него из редова синова и унука некадашњих ствараоца. Одабирање је, дакле, престало да се врши на основу природних способности, него се изводи према телесном сродству. Стога људи који данас долазе на крмило нису они који су прошли кроз тегобе стварања, него у комфору васпитани наследници: људи у којима је угодан живот убио стваралачку способност. И природна последица била је не само спуштање непријатељски укрштених копаља, него и сједињавања капитала у трустове: меса, соли, гвожђа, челика, конца, предива, железница, трамваја, позоришта, новина, филмова, и т. д. Систем приватне иницијативе све се више претвара у систем колективне иницијативе. То нам потврђује и званична статистика. За годину дана, између 1924. и 1925., број радионица се смањио са седам хиљада, од 133.729 на 128.793, док се број фабрика повећао са две хиљаде, од 142.494 на 144.361. Једном речју, не само што мања предузећа изумиру, него се, природно, и целокупни број предузећа смањује: материјална средства усредсређују се у рукама све мањег броја поседника, све мањег броја предузећа. А ова предузећа, међутим, уколико нису већ спојена у трустове, теже за постигнућем трговачких аранжмана којима се избегава конкуренција. На тај се начин делокруг појединца постепено али сигурно смањује, њему се одузима могућност веће иницијативе, јер је борба против јаких група немогућа, и његов се произвођачки рад своди на каскање већ утрвеном стазом, на следовање већ датим нормама и пословним формулама. И тако се, постепено, приватна иницијатива, у свом стваралачком значењу, закречава, док се амбиције људи са економским смислом, а који нису рођени са „сребрном кашиком у устима“, каналишу у положаје директора и чиновника већ створених предузећа. Иницијатива великога стила, једина која би данас могла да преобрази живот целог једног поколења, целог једног народа, није више у рукама појединаца, — машина се отела из руку задремалих вођа и делује сама. Непрекидним образовањем акционарских удружења, спајањем предузећа у групе и трустове, предавањем вођства плаћеном чиновништву, велика предузећа почињу се, у форми, социјализовати. То данас признају и либерални теоретичари (Кијнес).

То је данас проблем Енглеске. Она је исувише дуго живела без великих напора. Њени власници одстранили су се са крме послова, и брод без искусне руке капетана пошао је низ воду. И када га данас, насукана на спруд кризе, ваља одмаћи, нема руке која би га померила. Енглеска не може у редовима својих капиталиста да нађе свога Форда, свог далековидог капетана чије ће оштро око продрети кроз маглу око брода. Енглеска данас не може да нађе свог храброг хирурга који ће сигурном руком засећи у болесно тело. И зато што Енглеска не може у редовима свога капитала да нађе свога спасиоца, — а да не може доказ је све гора криза, доказ је биланс прошле године —, њој се намеће друго решење. Њој данас прети радничка странка или, управо, „странка рада“ (Labour Party), да преузме крмило у своје руке. А то би значило убрзање процеса социјализације, само са том разликом што би се вођство отело из руку приватних власника и пренело на државу или синдикате.

Такав долазак на власт, данас, после изразитог поратног снажења радничке странке ближи је реалности него икада. Њено снажење исход је, поред пресахлости приватне иницијативе, још и читавог сплета узрока у поратној Енглеској. Прво, социјалистичка теорија добила је снажну потврду, и у њеној примени се стекло искуства, за време Рата, када је енглеска влада, у тренутку животне опасности, присвојила себи вођење трговине, финансија, железница, завела контролу индустрије, и применила чисто социјалистичке методе расподеле добара. Друго, дуги период мртвила приватне иницијативе и образовање акционарских удружења и трустова, створио је кадар стручних чиновника, који у пословима примењују једну полу-социјалистичку форму, и који су навикли да раде за туђу корист. Треће, увођење свеопште војне обавезе за време Рата, т. ј. потврда државе на право да конфискује у случају нужде и живот, решио је за многе етичко питање о конфискацији капитала. Затим, давање већих права женама и уступци чињени радницима за време Рата, помогли су развићу снажнијег осећања једнакости. И, најзад, да не помињемо стотину других узрока, повећане наднице за време Рата створиле су у радника жељу да побољшани начин живота одрже.

Три су ствари које ваља уочити да би се борба радничке странке за долазак на власт потпуније схватила. Прво, она није сасвим хомогена, него садржи у себи како радника-реформиста (Клајнс, Томас) тако умерених (Макдоналд) и левичара социјалиста

(Витли). Друго, она је, услед развијене политичке свести у Енглеској, успела да у себи сједини политички и економски момент, и да целокупно јавно мишљење у Енглеској предвоји на два изразита табора: конзервативни, који је за капиталистички, и раднички, који је за социјалистички поредак. Треће, услед њене идентификације политичког и економског програма, њена се борба мора пратити како на чисто економском тако и на чисто политичком пољу.

Два су била сукоба прошле године на економском пољу: рударски застој и општи штрајк, — и у оба сукоба победа је остала у рукама капитала. За први су иницијативу узели капиталисте, власници рудника. Отказали су посао рударима у тренутку најпогоднијем по себе — у пролеће, када се немаштина угља најмање осећа у домовима, и када је стога притисак јавног мњења најмањи — и понудили смањене наднице; и рудари су, после шестомесечног отпора, најзад морали подлећи. Иницијативу за други сукоб узели су радници, али много мање смишљено. Објавили су општи штрајк, неодлучни докле желе, и неизвесни докле се може ићи. Они као да нису схватили да у случају непопуштања има само два исхода: спровести штрајк до краја, што значи револуцију, или положити оружје, што значи исцрпљење фондова и сакаћење борбене снаге за подуже време. Али су власници то схватили, и борба се свршила компромисом у коме су радници изгубили. Овим двема победама, капитал је дао доказа да, иако је његова стваралачка снага усахла, његова отпорна снага још је увек велика, и да јој је засад надирна снага радничка недорасла.

Али, иако је капитал однео победу, то је за њ била Пирова победа. За шест месеци производна снага целе индустрије била је паралисана; извоз је био сведен на минимум; губици посредни и непосредни ,чак и по најумеренијим рачунима, прелазили су пола милијарде фунти (140 милијарди динара). Одјек борбе допро је и у непробуђене домове, и у њима поставио питање сукоба рада и капитала: прилазак неопредељених једном или другом табору био је убрзан. А ово опредељивање, ако судимо по јединоm беспристрасном барометру, по резултатима накнадних избора за парламент, не иде у корист конзерваторивача. Већ одмах после општих избора, када су конзервативци однели онако сјајну победу, сам лондонски Тајмс изнео је једну веома занимљиву анализу, која је указивала на то да је половина нових

гласача бацило свој глас у корист радничке странке. Накнадни избори, а нарочито они после штрајкова, само потврђују ту тенденцију. Број накнадних избора био је 22. На њима су конзервативци од 14 матдата пали на 11, док се број за њих бачених гласова управо катастрофално снизио од 345.576 на 223.202. Либерали су наставили своје нестајање, од три мандата задржали су један, док им се број гласова смањио од 164.153 на 154.492. Једини су радници порасли од 5 мандата на 10, а од 225.062 гласа на 241.248.

Пажљива анализа ових цифара откриће много. Пораст радничких гласова нешто је већи него опадање либералних. Значи, да, сем прилажења извесног броја либерала радницима, постоји и надолажење нових снага. Засад је, у ствари, број њиних гласова већи него број конзервативних. Али то не треба да нас вара. Конзервативци су на општим изборима показали да имају своје резерве, и они ће их, ако устреба, опет употребити. Можда никад више неће добити онолико гласова као тада, када су са Русијом, као страшилом, успели да изведу на биралиште читаву једну војску иначе апатичних гласача. Но ипак остаје да пораст у гласовима радничке партије засад још није такав да би се они могли надати сувише скорој победи.

Борба је ту. Она је у јеку. Али зато још није свршена Још и једна и друга страна има својих нових снага, својих резерви, које могу бити бачене у бојни метеж и поколебати редове противника. Капитал је још тренутно јачи и може да снизи наднице. Он још има поља у Азији где се мудром корупцијом може наћи прођа роби. Он још има колонија где Енглеска има мандата, и где се јевтино црно радништво може експлоатисати. Он још може у антагонизму јужно-америчких против северно-америчких наћи својих савезника. Он има још неексплоатисаних индустрија, електрохемијску на пример, које нису дале максимум свога капацитета, где се још може показати иницијатива и побрати велика добит. Он је у штрајку показао да његова отпорна снага није мртва. Али ни резерве радничке партије нису слабије. Она има надирну снагу младости. Њој у прилог иде пораст демократских идеја у Енглеској и јаче истакнуто право једнакости. Она има за собом психолошких снага којих капитал нема. Она има привлачну снагу опозиције. Она мора расти, док једног дана не дође на власт.

И тек оног дана кад радници ступе на власт настаће права борба, очајна борба за опстанак капитализма или социјализма.

Свргнути капитал може у свом опозиционом ставу наћи нове подмлађујуће снаге које он данас нема Са економским средствима још у својим рукама, он може пасивном резистенцијом сломити владу радника. А с друге стране, енглеска радничка партија може искусити исто оно што и комунистичка у Русији: да једна социјалистичка држава не може лако опстати у свету где су све друге капиталистичке. Ово је нарочито тешко за Енглеску, јер са њеном занемареном земљорадњом она мора зависити од других земаља за прођу своје робе, за свој економски живот. А ако радничка влада остане доследна идејама левице и буде се морала одрећи колонија? Ако Енглеска буде упућена на саму себе без пријатеља? А ако... ако... ако... Намећу се стотину питања, стотину идеја, стотину могућности. Све су очи немо упрте у недогледну перспективу великих историјских заплета што се данас отвара пред Енглеском. Садашњост је бремена будућношћу; само што нама смртнима није дато да кришом обрнемо идућу страну историје и да бацимо поглед на шарени метеж још нерођених догађаја.

А. Видаковић

Уставни провизорић и реформа Горњег Дома у Мађарској

Још давно пре Рата, почев од 1890., у Угарској је било отворено питање парламентарних реформи.[1]) Хтело се да се доведе у сагласност парламентарни систем Угарске са начелима савремене демократије: тражило се опште право гласа и реформа Горњег Дома. То се сматрало као услов за напредак и мир у земљи. Веровало се да је дошло време да Угарска изгуби политички феудални карактер, да вођење политике не остане више у рукама земљепоседничког племства, и да је у интересу реда, мира и напретка земље, да се и нижим слојевима препусти учешће у управи.

Тим реформама је племство, нарочито више, било одлучно противно; бојало се да са учешћем нижих слојева у управи оно губи безусловно своју садању превласт. И зато оно и поред свег истицања нужности и потребе ових парламентарних реформи, није хтело да пристане, наводећи у своју корист ове разлоге: (1) историјска Уставност Угарске не познаје и са њоме се не могу сложити овакве радикалне реформе; (2) народности би добиле сувише велику слободу а тиме и премоћ, Угарска би сигурно изгубила карактер мађарски; по њима Угарска се не може све дотле демократизирати, док се претходно не заврши процес мађаризације народности (Тиса, Апоњи, Андраши и др;[2]) (3) земљепоседничко би племство изгубило своју историјску улогу, која је мађарском народу донела толико користи.

У таквом се стању дочекао и преживео рат.

---

[1]) *K. Némethy von Ujfalu.* — Die ungarische parlamentarische Reform (Jahrbuch d. öff. R. B. IV)

[2]) *Graf M. Károlyi.* — Gegen eine ganze Welt. München, 1924.

I

Уставни провизорij

Поразом и крахом Централних Сила октобра 1918. у Аустрији и Угарској наступиле су и националне и политичке револуције. У Угарској, у револуцији, племство је било потиснуто као узрочник рата и виновник свих политичких и социјалних недаћа у земљи, оно се силом прилика морало повући и на површину долазе радикални демократи са Каролиjем на челу, као представници средњих и нижих редова. У том часу, пред демократијом, стајали су крупни и судбоносни задаци. Требало је што пре земљи донети мир, повратити ред и задовољити потиштене и незадовољне народне масе. Требало је одредити нове границе земљи и закључити мир; требало је извести политичке и социјалне реформе у духу радикалне демократије, завести опште право гласа, спровести реформу парламентарног система, што радикалније решити аграрну реформу и најзад решити и питање будућег облика управе земље. То је све требало решити што пре и у једном сразмерно доста кратком времену. Свесни, да стари уставни фактор, Краљ и конзервативни Парламент, неће пристати на демократске парламентарне реформе и свесни да они зато неће ни хтети мирним, *правним*, путем испустити свој досадањи повлашћени положај, они су били принуђени да путем силе мењају старе уставне факторе, и да на место њихово стварају фактички нове, револуционарне органе.

1.

Октобарском револуцијом у Угарској 1918. изазван је, поред осталог, на првом месту *фактички* поремећај и прекид у правном континуитету, у такозваном дејству и важности њене историјске Уставности.

(1) Цар Карло носилац угарске краљевске власти, једним својим писмом из Eckarstau-a, 13. новембра 1918. одрекао се вршења краљевске власти (droit á la gestion de l' État, du pouvoir public (E. Polgar[1]) Ausübung der Herrscherrechte (Dr. J. Illes)[2]) или како се данас вели, одрекао активног учешћа у вођењу државних послова, а не и престола.

---

[1]) *E. Polgar.* — Les institutions hongroises actuelles de droit public (Revue du droit public, t. XLIII, Nr. 1, 1926., p. 121.

[2]) *Neue Freie Presse*, November 7. 1926.

(2) Парламент (országgyűlés, Reichstag, Земаљски Сабор) престао је даље да ради, — Заступничка Кућа, трећег дана после овог краљевог акта, 16. новембра 1918. распуштена је силом; Магнатска Кућа истог дана, ако није формално била распуштена, она је била своје седнице силом прилика принуђена да одгоди. Оба ова уставна фактора: и Краљ и Парламент са два Дома, престали су *не правно* него силом прилика, фактички, да врше врховну државну власт, коју су им и Устав и Уставни обичаји одредили. Ниједног ни другог није више било; стварно више нису постојали, и у том моменту, врховну државну власт узима једна револуционарна група, која је одмах образовала револуционарну владу са Каролијем на челу и сазвала «Народно Веће» у Будим Пешти, које је 16. новембра 1918. донело у облику «народног декрета» закључак, којим се:

(1) раскидају сви досадањи правни односи са Аустријом и Угарска се проглашава независном и самосталном државом,

(2) на место досадањег монархијског облика владавине установљава се републикански облик, и за првог председника Републике поставља се Карољи, вођ октобарске револуције.

После овог закључка «Народног Већа« влада је путем уредаба, или како су се у то време звали «народних закона», настојала да се том новоствореном, фактичком, поретку што пре даде и нова правна основа. У томе изграђивању и стварању новог правног поретка Карољијева влада није имала или времена или смелости, да сазове Велику Народну Скупштину, Конституанту, која би донела земљи један нов, савремен и демократски Устав, колико је имала и смелости и времена да фактичним путем докине стари, хиљадугодишњи, миленијски Устав Угарске. Ту је застала; хтела не хтела у почетку она је била приморана, да води рачуна са историјским и националним карактером угарске Уставности. Јер угарски Устав по схватању већине мађарског народа није један обичан Устав ни у погледу постанка његова ни у погледу садржаја; у њему има нечег мистичног и догматског. У погледу постанка, он није створен у једном моменту, ни одједном, него је стваран и изграђиван постепено у једном дугом историјском периоду од преко хиљаду година; у погледу садржине, он није садржан у *једном* уставном закону, него се састоји из *разних* уставних закона и обичаја[1]), који су исто

[1]) Проф. *Marczali.* — Ungarische Verfassungsgeschichte. Tübingen 1910; *Graf Julius Andrassy.* — The Developement of Hungarian Constitutional liberty. London, 1908.

тако били стварани и развијани у току једног миленијума. То је све давало угарском Уставу с једне стране једну мистичну постојаност и неприкосновеност, управо карактер народне светиње, која је у *основима* својим за њих била непроменљива, скоро вечна, а с друге стране такав Устав представљао је за Угарску понос њене политичке културе и цивилизације пред Европом.

Стављени пред ову мистичну и историјску основу угарске Уставности, Каролијева влада, поред све своје револуционарности и неизмерне тежње за што потпунијом демократизацијом Угарске, морала је испочетка бити врло опрезна, бојећи се да, пренагљеношћу и безобзирношћу у рушењу народне светиње, не компромитује демократски режим, који је тек настао, и који се налазио у свом тако рећи првом зачетку, — зато нису ни покушавали решење уставног питања *правним* путем, да сазову Конституанту и да она донесе земљи нов Устав. А с друге стране опет, нису могли ни да оставе све по старом јер у том случају не само да би било немогуће спровести демократске реформе него би и сав демократизам постао једна илузија. Налазећи се у таквом стању, у тој борби између тежње за одржањем историјске Уставности Угарске и тежње за демократизацијом, Каролијева влада је била више склона демократизацији. Истина, она није смела да одмах и сасвим, у целини, укине стари Устав и да то народу објави једном прокламацијом, него је почела, да га фактичким путем *делимично* укида, стварајући провизорно извесне установе јавног права, и нове Уставне факторе (председника Републике). И покрај све опрезности, Каролијева влада је и силом прилика, и гоњена тежњом за демократизацијом, била приморана, да створи фактичну револуцију у историјској Уставности Угарске. Да би она у тој демократизацији Уставности ишла и даље, то је више него сигурно, али баш у том моменту, када је она била у пуном јеку свога стварања, радикална демократија, услед своје велике попустљивости и вере у моћ, способност и лојалност социјалне демократије, сувише је брзо била оборена. 21. марта 1919. Каролијеву владу и Народну Републику заменила је «диктатура пролетаријата».

У овом комунистичком режиму врховног комесара Беле Куна донесен је и комунистички Устав, којим се Народна Република претвара у «Совјетску Републику« са својим посебним органима, војничким, радничким, и сељачким Совјетима, централним и локалним. Сав терористички, насилни, овај режим

није могао дуго трајати; ни унутарње а још више спољне прилике нису могле дозволити учвршћење овог режима. Није трајала ни пуна четири месеца, Совјетска Република је била, уз помоћ представника Антанте, Краљевине Румуније, 7. августа 1919. оборена и њена управа замењена једном контрареволуционарном и провизорном владом, Huszar-овом, затим Friedrich-овом, првих вршиоца рестаурације старог режима, у времену од августа 1919. до септембра 1920. године.

2.

Задатак ових првих контрареволуционарних и провизорних влада састојао се у томе, да стојећи на становишту старог законитог правног континуитета:

(1) суспендују све фактичким путем створене уставне факторе,

(2) суспендују и пониште све револуционарне уредбе и т. зв. „народне законе" Карољијеве Народне Републике и све декрете Совјетске Републике Беле Куна,

(3) поврате и васпоставе, по могућству што *пре* и што *пошпуније* стари, једино законити правни континуитет, — јер све те реформе и сви ти акти немају основе ни у историји, ни у души, ни потребама земље.

Као представници и обожаваоци старог историјског и законитог правног континуитета, они нису ни хтели ни могли пристати на уставне реформе извршене фактичким путем (1) у погледу облика владавине на Народну Републику, која по њима: (а) нема историјске основе ни корена у души народа. По учењу Круне Св. Стефана народ је суверен односно краљ и земаљски сабор, парламент са два дома, — краљевска власт, крунисана глава земље је према томе једна историјска догма у Уставу Угарске и један од аксиома њеног позитивног јавног права, (б) Карло IV као краљ угарски није дао оставку на престоље, он није правно престао бити краљ Угарске, он је само присиљен спољним и унутарњим приликама земље да напусти отаџбину, и својим боравком ван Угарске он је спречен да *фактички* врши своју краљевску власт, (в) само прокламовање Народне Републике није правоваљано и пуноважно, јер не само да није изведено по прописима правног поретка, правним путем, него није ни дело целог народа, него је по њима више дело једне револуционарне „терористичке Народне Скупштине" града Будим Пеште.

(2) У погледу Парламента, — распуст Заступничке Куће, јер и незаконит и протуправни акт, суспендиване, негиране, установе Магнатске Куће, још и протууставан акт. Заступничка Кућа не може се распустити силом, него само оним путем и на тај начин, како су то Устав и закони земље прописали, па и тада мора се у одређеном року сазвати нова Заступничка Кућа. Магнатска Кућа, није се могла никако суспендовати, јер *основа* на којима почива угарска уставност, уставни фактори, су:

(1) Краљ и (2) Парламент, са два Дома, — Заступничком Кућом (Képviselőház) и Магнатска Кућа (Főrendiház). Магнатска Кућа је исто као краљевска власт историјска битност, догма, Угарске Уставности; без Магнатске Куће нема у Угарској историјске уставности, као што је нема ни без краљевског облика владавине.

Следствено, по њима, стари, законити правни континуитет није *правно укинут*, он правно и даље постоји, он је само извесним провизорним правним установама *фактички прекинут*. Фактички зато, што уставне факторе, Краља и Парламента са оба Дома, није лишило права, једно уставом и законом предвиђено за то тело или једна Велика Народна Скупштина, у којима би народ био представљен као целина, него је њих лишила фактичног дејства једна, како они веле, незнатна револуционарна група са својом „терористичком Народном Скупштином" града Будим Пеште. Значи, да су ти фактичним путем створени, револуционарни, фактори могли правне Уставне факторе лишити само стварних могућности и услова, да врше власт и активно учествују у отправљању послова а не и *правног* вршења врховне државне власти, — јер правно Устав и његове одредбе остају и даље у важности.

И зато суспендовати, прогласити ништавним и неважећим, све те фактичним, револуционарним, путем створене факторе врховне управе земље, са свим њиховим уредбама и декретима, и повраћати земљи постепено онај стари законити и уставни континуитет, и извести је што пре, без дубљих потреса, из фазе уставног провизориума у редовно и нормално уставно стање, био је главни и најважнији задатак ових првих (трајале од августа 1919. до септембра 1920.) као и свих каснијих влада из тоба уставног провизорија.

3.

У погледу васпостављања уставног и правног континуитета пред првим „рестауратерима" одмах у почетку стајала су два пута: (1) или да се сазове стари Земаљски Сабор са два Дома, па да се *одмах* и најбржим путем поврати стари уставни и правни континуитет или (2) да се сазове једна радна и привремена Народна Скупштина, која ће имати претходно да реши нека спорна уставна питања, — питање краљевског облика владавине и краљеве личности и реформу Парламента, изборног права и Горњег Дома, — у духу „савремених реформи", и припреми све што је потребно, да се земља може вратити у редовно уставно стање, закључи мир, и донесе најпотребније законе, и посвршава најнужније послове. За сазив старог Земаљског Сабора било је много препрека, и са стране и у земљи, — прилике су биле такве и спољне и унутарње, да се апсолутно није могао сазвати; ни народ није хтео ни Антанта није хтела пристати на сазив старог Земаљског Сабора. После тога није ништа друго остало, него да се изабере овај други пут, у овом моменту једино могућ: да се сазове Народна Скупштина. На томе је настојала нарочито Антанта, верујући да ће она једино моћи да ликвидира са феудалним поретком Угарске. Под њеним притиском, а највише Француске, која је хтела да се у Угарску заведе један демократскији систем управе, влада је уредбом својом сазвала за 16. фебруар 1920. Народну Скупштину, изабрану општим, једнаким, непосредним и тајним гласањем. — Положај ове Народне Скупштине није био ни обичан, ни једноставан. Њено име (Nemzetgyülés) и њену појаву не познаје уставно право Угарске; за њу нема у уставној прошлости Угарске ни једног преседана. Зове се Велика Народна Скупштина (L' Assemblée Nationale, Die Nationalversammlung) а нема установорну власт као Конституанта, иако је вршила извесне акте уставне власти. Она није имала ни права ни овлашћења да ствара неке нове установе уставног права ни да одређује нове уставне факторе; не, она је имала право и овлашћење, да на основи старог уставног поретка реши уставна питања, доводећи их у сагласност са „савременим реформама", и међународним политичким и правним поретком, — закључи мир, реши и уреди питање носиоца врховних државних власти, облик владавине, и т. д.; она није имала ни карактер *сталног* законодавног тела (l'organe durabl'e du pouvoir législatif), напротив привремен, —

имала је само да посвршава најнужније послове и донесе земљи законе, које су хитно тражиле потребе земље, и које су изазвале промењене околности. Другим речима, то је једна *силом ūрилика,* спољних и унутарњих, створена Народна Скупштина, непозната ни у прошлости ни садашњости угарског уставног права, сасвим привременог карактера, или како вели проф. „изванредног прелазног карактера"[1]), са уставном, и законодавном надлежношћу, и са задатком, да васпостави уставни и правни континуитет, враћајући земљу у редовно уставно стање, закључи мир и задовољи најнужније потребе земље.

Напомињемо и подвлачимо, да њен мандат, према томе, није се састојао у томе, да она изврши *ūоūūуну* рестаурацију старог, како су то хтели њени носиоци, него да начини један *комūромис* између старог и новог, и то компромис у којем би ново, демократско, добило превласт, и да заврши коначно са уставним провизоријом, и уведе земљу у нормално уставно стање.

Западна Европа је веровала, да ће ова новоизабрана Народна Скупштина, бити састављена већим делом од демократских елемената, који ће уређењу Угарске дати јаче демократско обележје; полагајући велике наде у снагу Угарске демократије она је очекивала, да ће горњи мандат Велика Народна Скупштина извршити што потпуније и без великих потешкоћа. Али се преварила, — снага угарске демократије била је исувише прецењена. Догодило се нешто сасвим обратно. Под притиском владине полиције, старе бирократије, војних кругова, и разних националистичких и нелегалних организација, а с друге стране разочараност народа непосредно после комунистичке диктаторске владавине Беле Куна, изабрана је таква Народна Скупштина, у којој су добили већину представници старог режима и старог законитог правног континуитета, који су хтели опет да Угарска носи што мање демократско обележје.[2]) И сасвим је природно, да су се и Народна Скупштина и Влада, у коју би били искључиво представници старог режима, нашли на истом послу: настојати да се изведе што бржа и потпунија рестаурација старог; демократију што више потчинити и учинити је слабом и немоћном; концесије, уступци који се буду чинили духу новог времена, дати само онде где се они покажу с обзиром на уну-

---

[1]) *D-r S. v. Csekey.* — Ungarns Staatsrecht nach dem Weltkrieg (Jahrbuch des öffentlichen Rechts. B. XIV, p. 440.).

[2]) *O. Jászi.* — Magyariens Schuld Ungarns Sühne. München 1923.

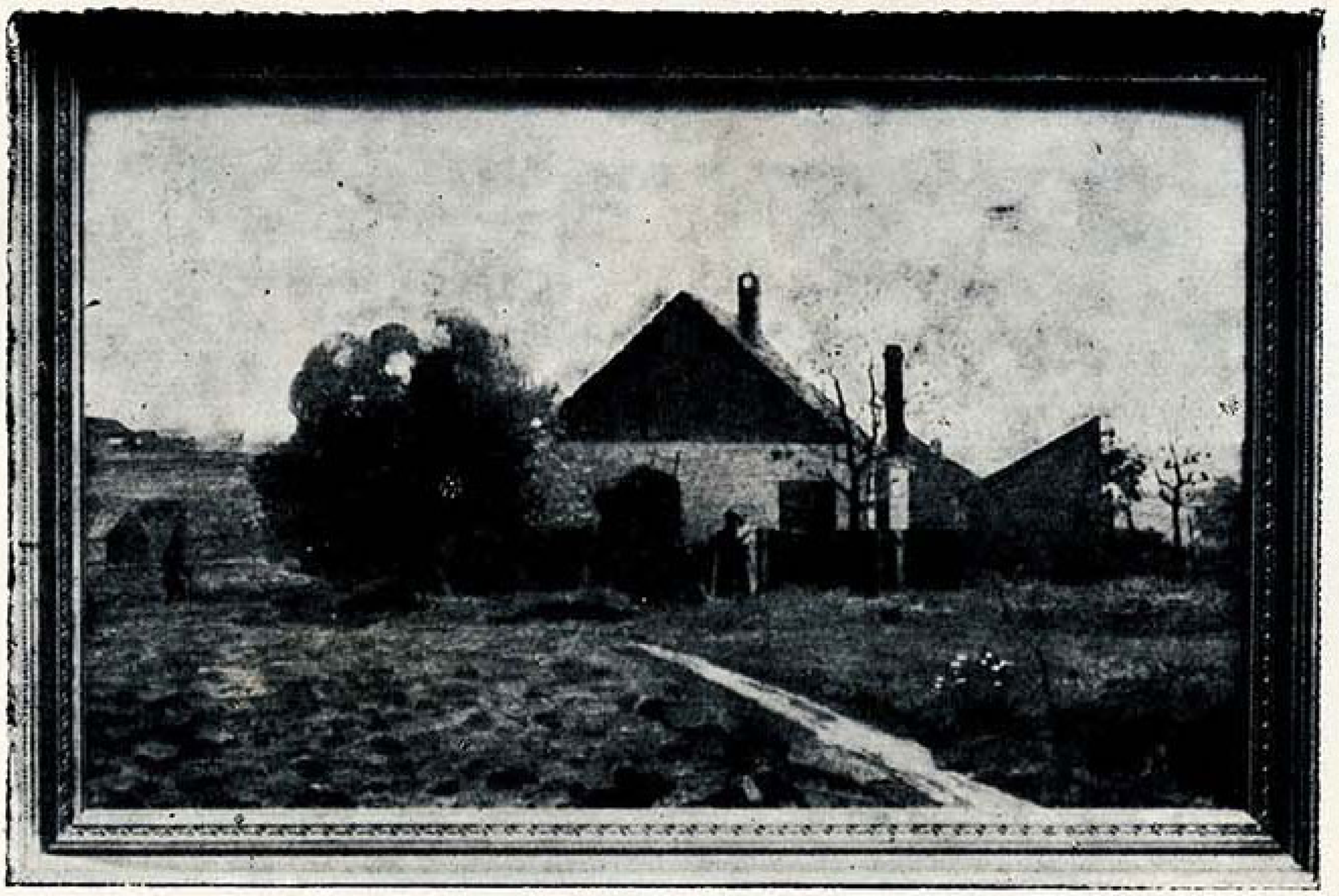

БОР. СТЕВАНОВИЋ: РАНА ЈЕСЕН

БОР. СТЕВАНОВИЋ: ПОСЛЕ КИШЕ

тарње прилике земље, апсолутно потребни, да не буде вечито поприште немира и борби, и с обзиром на спољне, да Угарска не остане својим уређењем сасвим изолирана у политичком и демократском свету Запада. Све те концесије, колико и уколико буду дате, биће дате не толико из убеђења, колико из нужде, али и тада под условом, да племство, висока бирократија, и плутократија, дакле, виши сталежи, задрже и даље своју превласт. Тој рестаурацији старог правног континуитета, ставило се све у службу: и Народна Скупштина и Влада, и бирократија, и војска, и плутократија, — сви виши редови, духовни, световни, војни, и новчани. Угушиван је по сваку цену сваки покрет који би био противан томе. Наступила су хапшења и интернирања; тиранисање разних нелегалнипх организација, под заштитом власти; заведена је цензура, не само штампе него још и писама и телеграфа; збрисана је слобода збора и удруживања; за цивилне ствари постали су надлежни војни судови; ограничена је слобода рада свих професионалних организација. Почела су у масама гоњења; сваки онај, који није хтео да служи или најмање толерира повратак рестауpације, сваки је тај проглашен за народног и државног велеиздајника, чија је судбина била или хапс или бегство у емиграцију. Шпиунажа, сила, бели терор, славили су свој пир.[1]) Рестаурација старог и уништење свега оног што је подсећало на демократију, био је њихов циљ, уништење по сваку цену, безобзирно, и насилно, не водећи ни најмање рачуна о новом «духу времена» и новим приликама. И успели су: угушено је било све; демократија је, у овом судбоносном часу за демократизацију Угарске, остала била сасвим немоћна и неспособна за ма какву јачу и успешнију акцију. Све је било препуштено «рестауратерима».

4.

Одмах по своме састанку, Народна Скупштина је донела, законски члан I, кога неки нетачно називају основним законом земље[2]), којим се (1) васпоставља уставност у земљи, (2) пошто је констатовано, да је вршење врховних државних власти у старим границама уставним постало немогуће, а како је за сада због унутрашњих и спољних прилика немогуће повратити старе уставне факторе, то се *привремено* установљавају вршиоци врховних

[1]) *O. Jászi.* — Magyariens Schuld Ungarns Sühne. München, 1923. p. 159—184.
[2]) Dr. S. v. Csekey. O. cit. p. 450—451.

државних власти. У одсуству оба уставна фактора, неко је морао да врши врховну државну власт, и по учењу Круне Св. Стефана, за то је једино надлежан народ, као врховни суверен. У духу тога учења, Народна Скупштина је и одлучила, да је она у овом моменту постала «једини представник државног суверенитета» (зак. чл. I, § 2 : 1920). У томе својству, Народна Скупштина је преузела поред законодавне власти, привремено и извршну власт, све до преузимања извршне власти од стране гувернера (§ 2, 4, 5); (3) проглашују за неважеће и ништавне све »народне законе«, уредбе, одлуке, наредбе, решења, донета за време владавине грофа М. Карољија и Беле Куна (§ 9); (4) ништи се зак. чл. XII: 1867, којим је био заснован дуализам између Угарске и Аустрије, и проглашује потпуна самосталност Угарске према Аустрији (§ 11).

Од ове Народне Скупштине очекивало се, да ће поред закључења мира, и доношења најпотребнијих закона, прво и пре свега успети да реши уставна питања: (1) краљевско питање и (2) реформу Парламента, — изборног права и Горњег Дома. Код првог дела првог питања васпостављање краљевске *власти* није било потешкоћа, зак. чл. I. § 12, 13 : 1920[1]), краљевска власт је повраћена; код другог дела, питање краљеве *личности*, било је врло великих потешкоћа. Наиме, краљ угарски, Карло IV, одрекао се само вршења власти, а не и престола; правно он је још краљ угарски. Иако спречен, да врши краљевску власт, ипак зато неко мора да врши краљевску власт у место одсутног краља. Палатин био би истина најзгоднији, и највише одговарало потребама земље, али како по зак. чл. III: 1608. није било могуће[2]), — није било више ни краља, да назначи личност, ни старог парламента, земаљског сабора, са два Дома, да га изабере; у духу тих одредаба и формалности, које прописује зак. чл. III: 1608., било је, дакле немогуће установити Палатинат[3]). У тој незгоди, установа *Гувернерства* (kormányzó) била је остала као једина и најважнија, поглавито и највише с тога, што су у уставној прошлости Угарске постојала већ два преседана, први са Јованом Хуњадијем и други са Кошутом Лајошем, и то у случајевима, када је краљ спречен да врши своју краљевску власт било услед малолетства свога било услед од-

---

[1]) *Dr. S. v. Csekey.* O. cit. p. 451—452,
[2]) *E. Polgar.* O. cit. p. 121.
[3]) Dr. S. v. Csekey. O. cit. p. 433-344.

сутности своје из земље. Јован Хуњади је 1446. постављен за гувернера на место малолетног краља; Кошут Лајош, у револуцији, после проглашења самосталности Угарске 14. априла 1849., када су били прекинути сваки односи са Аустријом, и у одсуству краља, немајући кога више да им врши краљевску власт, постављен је за гувернера.[1]) У духу, и наслону, ових двеју преседана, Народна Скупштина је, пошто је претходно константовано, да је вршење врховних државних власти у старим границама Устава постало немогуће, одмах, 28. фебруара у зак. чл. I. у његовом *другом* одељку, установила гувернерску власт и регулисала права и дужности те власти, и већ почетком марта, у зак. чл. II. Народна Скупштина је изабрала за гувернера Николу Хортија, племенитог од Нађбање, бившег k. u. k. контра-адмирала, да у име краљево, као његов заступник, врши краљевску власт.[2]) Овим избором било је провизорно решено и питање краљеве личности, чекајући да се васпоставе они уставни фактори, који су по уставном праву Угарске једино надлежни да то питање коначно реше, тим пре, што је Народна Скупштина била приморана, доласком Карла IV, као краља Угарске, да зак. чл. XLVII : 1921., изврши детронизацију и Карла IV и свих наследника Хабсбуршке куће на угарски престо[3])

Од свих питања, које је имала да реши Народна Скупштина, она је успела да реши само ово: (1) закључила је мир у Тријанону 4. јуна 1920. (објављен тек као зак. чл. XXXIII : 1921), (2) донела неколико закона, међу које спада, као најважнији, и закон о заштити државног и друштвеног поретка (зак. чл. III : 1921)[4]) и (3) решила је краљевско питање, и то је на тај начин решила: а) краљевство је васпостављено установом гувернера, јер гувернер заступа краља, и као такав искључиво је везан за краљевску власт; уредбом владе, да се у титулу владе унесе реч »краљевски«, и да се одсада зове »краљевска влада«, и зак. чл. XLVII, § 3, којим се васпоставља стари, краљевски, облик владавине; б) изабран је у одсуству, — касније детронисаног краља —, заменик његов у лицу гувернера; в) детронизацијом Карла IV као краља Угарског, и свих наследника из куће Хабс-

---

[1]) H. Marczali. Ungarische Verfassungsgeschichte, 1910, p. 23—24.
[2]) Dr. S. v. Csekey. O. cit. p. 451—453.
[3]) Dr. S. v. Csekey. O. cit. p. 459—460.
[4]) Dr. S. v. Csekey. O. cit. p. 457—459.

буршке, укидањем Прагматичке Санкције, дато је народу право да слободно бира себи краља (зак. чл. XLVII : § 3; 1921).

Са овим, решено је било коначно питање монархије, васпостављањем краљевске власти; док питање личности, после детронизације краља Карла IV и свих наследника из Хабсбуршке Куће, постало је још отвореније, и народу је остављено, да га он реши слободно избором, у духу уставних закона и обичаја. Питање другог уставног фактора, Парламента — реформа изборног права и Горњег Дома, Народна Скупштина није доспела да их реши. Нерешењем овог питања она није успела, да васпостави Парламент са два Дома и тиме, да заврши са уставним провизоријом, што је био њен главни задатак. Тај свој неуспех, она је правдала тиме, што није имала довољно могућности; несређене унутрашње прилике, тешка спољна ситуација, стална финансијска криза, све је то стварало великих препрека, да се на време, и у року од две године, колико је трајао мандат нове Народне Скупштине, реше сва та питања.

5.

Услед тога, што прва Народна Скупштина за време свога двогодишњега мандата, није успела ни доспела да заврши са уставним провизоријем, изабрана је 1922. друга Народна Скупштина, са задатком, да *коначно* реши: питање краљеве личности и реформу Парламента, — изборног права и Горњег Дома и да створи све потребне услове, да би земња могла једном да изађе из овог тешког и несносног уставног провизорија и врати у једно нормално уставно стање. Иако изабрана општим, једнаким, тајним, и непосредним правом гласа, као и прва, ова друга Народна Скупштина била је исто тако у већини заступљена представницима старог режима, којима је исто био циљ: што потпунија рестаурација. И за ове четири године (1922—1926.) подношени су разни законски предлози у погледу реформе Парламента, образоване су биле разне уставне комисије и државно-правни одбори, да се што темељније проуче сва ова питања, и да се што целисходније измири стари Устав са новим приликама и духом времена. У јавности, штампи, исто тако су се живо расправљала сва ова питања и у таквој мери, да је створена била већ и једна велика књижевност[1]) о тим питањима.

---

[1]) *Dr. S. v. Csekey.* — O. cit. Све важније публикације су на стр. 481—482.

И најзад, за време од четири године и после једне дуге борбе, Народна Скупштина је успела, да реши прво питање: реформу Парламента; зак. чл. XXVI. 1925. спровела је реформу изборног права, 1926. новембра, реформу Горњег Дома. Изборном реформом задржано је истина опште, једнако, тајно и непосредно, али у једној доста ограниченој мери;[1]) реформом Горњег Дома покушано је да се демократизира, али у још мањој ограниченијој мери. Решење другог питања, краљеве личности, није било ни постављано у Скупштини; вечито се ћутало. Народна Скупштина је себе сматрала ненадлежном, јер по Уставном праву Угарске избор краља не може се ни на који други начин извршити, на пр. путем референдума, него само и искључиво једино у Скупштини са два Дома; и ради тога она је то питање оставила будућем Парламенту, који ће бити састављен из два Дома, да га он коначно реши.

Са решењем другог питања, реформе Парламента, Народна Скупштина је успела, да за време од четири године, колико је трајао њен мандат, заврши са уставним провизоријем и да врати земљу у редовно уставно стање. Њен последњи важнији акт је реформа Горњег Дома; после њега Народна Скупштина је била распуштена, расписани су избори за нови Парламент, ње је више нестало из позитивног јавног права Угарске. и политичке позорнице.

II

Реформа Горњег Дома

13. новембра 1926., извршена је реформа Горњег Дома. Њен значај је двоструки, — њоме се повраћа и васпоставља дводомни систем и стара Магнатска Кућа реформише се и претвара у Горњи Дом (Felsőház), док Доњи Дом и даље задржава свој стари назив: Заступничка Кућа.

Приликом претреса законског предлога од највећег значаја су две изјаве: представника владе министра председника грофа Ст. Бетлена и D-r I. Illésa, нар. посланика и декана будимпештанског правног факултета у својству главног референта. Гроф Ст. Бетлен је изјавио:[2]) (1) Народна Скупштина има и *права* и *потреба* је да се донесе нов закон о Горњем Дому

---

[1]) *Dr. S. v. Csekey.* — O. cit. p. 460—474.

[2]) *Esti Kurir* и *Pester Lloyd*, 6. и 7. новембар 1926.

а и *целисходно,* да се реформише; (2) да је овако реформисан Горњи Дом у садањим приликама једино могућ и најповољније што се могло постићи, (3) васпостављање двомног система императивно захтева дух историјске уставности, да се васпостави правни континуитет, јер угарска уставност и парламентаризам су немогући без двомног система, (4) реформисање његово изазвале су политичке потребе земље, и влада је мишљења, да те реформе треба да буду постављене на демократску основу, (5) овако реформисан Горњи Дом послужиће врло много политичком сређивању земље, што је врло важно, јер у њему су заступљени сви друштвени редови и професије, — цела нација. D-r I. Illés је опет изјавио,[1]) да реформа Горњег Дома има не само политички него и социјалан значај, — његова реформа је изведена и на демократској и на савременој социјалној основи. На демократској основи утолико, што је наследни карактер чланова његових сведен на минимум, повећан у знатној мери број изабраних, загарантовано велико учешће жупанија и спроведена потпуна равноправност представника конфесија; на социјалној основи, утолико, што је Горњи Дом постао представник социјалног, економског и културног живота и њихов законодавац, — улазе представници социјалних, економских професија и културних организација. Питање заступства радничког сталежа није још коначно решено овим законом, остављено је законодавном телу да га оно према потреби касније реши. Из свега овог, што је изјављено од стране владе и њене скупштинске већине излази, да се васпостављању и реформи Горњег Дома тежило поглавито из два разлога: (1) Угарски Устав познаје само двомни систем; завести једнодомни систем значило би рушење историјских основа угарске уставности и парламентаризма; (2) општим правом гласа нижи редови добијају превласт, па је потребно имати једно тело више конзервативно, које ће бити модератер, протутежа Доњем Дому и које ће сачувати и омогућити утицај виших редова и великог капитала на политику и управу земље. Што се тиче опозиције она у већини није била противна самој установи Горњег Дома; она је осећала и наглашивала исто као и влада његову потребу и његову историјску основу у угарској уставности, само је она хтела: (1) њен *конзервативни* део тражио да се не доноси нов закон о Горњем Дому, није потребно, је правно стари зак. чл.

[1]) *Das neue Oberhaus in Ungarn* у *Neue Freie Presse*, 7. новембар 1926.

VII: 1885, и данас још постоји, стара Магнатска Кућа није укинута, она је само силом прилика одгођена, и не треба ништа друго него је позвати да се поново састане; њен *демократски* део (1) да се Горњи Дом јаче демократизује, да има што мањи број наследних и постављених чланова, а већина, или по могућству, сви да буду изабрани, (2) да не улазе у Горњи Дом чланови хабсбуршке династије, да би се избегле непотребне борбе и сукоби. У погледу права и делокруга опозиција је мање више била сагласна са владом, јер по владином предлогу Доњи Дом је добио надмоћнији положај. Између опозиције и владе спор је дакле био не толико око потребе, делокруга и права Горњег Дома, него више ско његовог састава. Сва је разлика у томе, што је опозиција хтела да реформа Горњег Дома буде изведена на што широј демократској основи, влада опет на једној ужој. Опозиција је своју тезу бранила више потребом демократског духа времена, влада је тврдила да је демократизација Горњег Дома у довољној и потребној мери изведена, и своју тезу највише тиме бранила, што искуство показује да у реформама уставним и политичким уопште треба ићи постепено и не чинити нагле скокове, и реформисати само оно, што се покаже као апсолутна и општа потреба друштва и државе, и у оној мери, колико то стварно дозвољавају прилике земље.

У овој борби Скупштина је усвојила гледиште владино, и према том њеном законском предлогу добијен је овакав Горњи Дом:

(1) У погледу *састава,* Горњи Дом има 243 члана. 48 на темељу достојанства, службе, позива, световних и црквених; 38 као чланови магнатских породица; 75 као представници управних области, жупанија; 38 као представници установа и корпорација (професионалних организација, представници финансија, индустрије, трговине, пољопривреде и т. д.); 3 као чланови хабсбуршко-лотриншке куће; 1 као представник лечничке коморе; 40 од владе именованих. — Виши сталежи, центрија, висока бирократија и високи капитал, једна трећина бираних, већина су доживотни и наследни.

(2) У погледу функција и права, нису одређене ни довољно ни потпуно тачно ни његов делокруг ни његова права. Задржан је и дух и пракса старог закона од 1885. године, по којем министри политички не одговарају пред Горњим Домом, Горњи Дом нема право оптужбе министара; буџет се подноси Доњем

Дому, право иницијативе остало је Доњем Дому; право вета се и не спомиње, што значи да је и по овом новом реформисаном закону Доњи Дом добио премоћ не само у питањима политичким и финансијским, него и у питањима законодавним, али је зато ипак његова надлежност нешто проширена, јер Горњи Дом преузима опет иницијативу у економској и финансијској легислативи. Тако изгледа по закону и досадашњој пракси, а како ће бити у будућој пракси за сада се не може рећи позитивно, али је свакако сигурно, да ће премоћ Доњег Дома бити очувана.

1.

Кад упоредимо ранију Магнатску Кућу[1]) и овај садањи, реформисани Горњи Дом, од нов. 1926. онда тек можемо да видимо и јасно и потпуно колики и у којој мери је учињен напредак. Да видимо.

(1) У погледу састава Магнатска Кућа је почев од зак чл. I: 1608, па све зак. чл. III: 1848, носила искључиво карактер *племићки,* и то високог племства, у почетку више светског, касније после 1790. у већој мери и духовног, и *наследни;* од зак. чл. III: 1848, када је у Угарској заведен уставни и парламентарни систем, учињене су биле и извесне измене и у саставу Магнатске Куће: задржан претежно карактер племићки и наследност, али сада поред *високог племства световног* и духовног улази још и *ниже* племство; по зак. чл. VII: 1885, *ишло* се у изменама још и даље.[2]) Ниже племство ушло је у много већем броју него раније; број постављених био је много већи, било је и по положају, и заступника из хрватско-славонског сабора. Али покрај свега тога, Магнатска Кућа је била претежио племићка и сталешка, број постављених сразмерно био је врло мали, изборних чланова није било никако; ранија премоћ наследних све се више губила у корист система постављања и по положају — зато је и задржала назив Магнатска Кућа. Приликом претреса овог законског члана, било је у Заступничкој Кући предлога од стране опозиције: да чланови Магнатске Куће носе искључиво изборни карактер, као што је то у Француској или Сједињеним Америчким Државама, али то је остало само вапијући глас.

---

[1]) *H. Marczali* — O. cit. p. 82—84.; *H. Marczali.* — Ungarisches Verfassungsrecht. 1920.

[2]) *Főrendiház,* p. 700—704 у *Magyar Jogi Lexikon,* III. 1900. *Kreith Béla.* — F.-unk reformjához 1885.; *E. Nagy.* — Die Reform des Oberhauses 1885.

(2) У погледу *делокруга* и *ūрава*, по зак. чл. I: 1608. Магнатска Кућа је уживала премоћ над Заступничком Кућом; по зак. чл. III: 1848, премоћ Магнатске Куће губи се у корист Заступничке Куће[1]) — равноправности није било ни у политици, јер ради неповерења Горњег Дома влада није морала подносити оставку, право подносити тужбу против министара имао је само Доњи Дом (зак. чл. III, §) 33: 1848); ни у финансијској, јер буџет се прво подноси Доњем Дому (зак. чл. III. § 37: 1848), и своје право вета Горњи Дом никад није употребио; ни потпуне равноправности у законодавству, јер и ту Доњем Дому припада право иницијативе; по зак. чл. VII: 1885. нису били ни делокруг ни право тачно одређени и фиксирани, то је остављено да се учини једним посебним законом, али како он није био никад донет поступало се по старим зак. члану из 1848. и по парламентарној пракси, по којима је Заступничка Кућа уживала надмоћ над Магнатском Кућом, слично Енглеској. »Главно тежиште зак. чл. VII: 1885 је у Доњој Кући« рекао је 1894. министар правде Dr. Szilágyi.[2])

(3) У погледу *вођства* до зак. чл. III. 1848. одлучујућу улогу имало је високо племство; после зак. чл. III: 1848., па до зак. чл. VII: 1885., поред високог племства, ниже племство добијало је све већу улогу док најзад није после зак. чл. 1885 постало одлучујуће. Конзервативност је била њихова главна одлика; некад већа, често и реакционарна, нарочито пре 1848, некад мања, под утицајем либерализма, после 1848. и 1863., али углавном конзерватизам је био стално политички систем Горњег Дома. Са таквим Горњим Домом били су магнати сасвим задовољни; они су увек тврдили, да у реформисању Магнатске Куће не би требало даље ићи, јер је њихова Магнатска Кућа, као и читав парламентаризам Угарске, и по саставу, по делокругу и праву сасвим сличан енглеском Горњем Дому и парламентаризму, који представља узор парламентаризма уопште.[3])

По новом, реформисаном, закону од 1926, Магнатска Кућа се претвара у Горњи Дом, који је под утицајем демократског духа времена и прилика у земљи, измењен доста:

---

[1]) *H. Marczali.* — O. cit. 82.

[2]. *Dr. G. Steinbach.* — Gesetzliche und parlamentarische Regierung in Ungarn (Jahrbuch d. öff. R. B. I. p. 178—179).

[3]) *Graf Julius Andrassy.* — The Develo pement of Hungarian constitutional liberty, London, 1908; *Comte A. Apponyi.* — Le Parlement de la Hongrie, 1902.

(1) у погледу *састава*, поред племства, које је заступљено у доста великом броју, улазе високи достојанственици, представници капитала, представници професија, представници жупанија, и представници хабсбуршке-лотриншке куће; поред система постављања, и по положају, изабрани достижу једну трећину, а највише превлађују доживотни и наследни чланови;

(2) у погледу *делокруга и права* није се остало сасвим по старом. Истина, задржана је премоћ Доњег Дома, — изгледа да је у томе учињен још и известан напредак: проширена је и повећана премоћ Доњег Дома у области законодавства. Али је унета и једна новина. Горњем Дому је с друге стране проширена надлежност у области економског и финансијског законодавства,

(3) у погледу *вођства*, претежну улогу нема посебно ниједан ред, али ипак превагу добија центрија, висока буржоазија, капитал; на место аристократског конзерватизма т. зв. демократски конзерватизам.

Овај историјски преглед показује, да је њихова Магнатска Кућа носила од увек карактер аристократски, сталешки, као што је и читав њихов парламентаризам везан за аристокрацију, али зато ипак напредовало се стално и постепено: у погледу састава од високог племства до буржоазије и представника професија, од наследности ка све већој изборности; у погледу делокруга и права, од премоћи Магнатске ка све већој премоћи Заступничке Куће, Доњег Дома. Новим законом од 1926., учињен је највећи напредак, али и ту није се ишло у скоковима у демократизацији његовој, већ поступно. Ту поступност треба разумети. Они, који су своју уставност и свој парламентаризам кроз векове и деценије везивали за такозвану историјску класу, земљопоседничко племство, аристокрацију, ти би се тешко могли помирити са једним наглим прелазом, са потпуном демократизацијом уставности и парламентаризма.

2.

Реформу Горњег Дома, по закону од 1926. можемо посматрати са два гледишта: са гледишта *општег* — европске демократије, и са гледишта *посебног*, — Угарске.

(1) са гледишта *општег:* Горњи Дом није демократисан у оној мери, као што је на Западу. За сада на Западу он је демократисан или у погледу састава или у погледу функција и права (Енглеска, Parlament Act 1911), или и у једном и у другом

(Француска). У Мађарској, он је у погледу функција и права демократисан у приличној мери, али у погледу састава, он још носи трагове феудалног поретка. Што се тиче даљег реформисања Горњег Дома, на Западу се изражавају две јасне тежње: с једне стране *конзервативци и радикали,* а с друге стране социјалисти. У погледу *састава:* демократи су за то, да се бира било исто као и Народна Скупштина, било посредно или по професијама; козервативци теже више да, ако већ буде и биран, да у њему буду заступане више социјалне класе. У погледу *функција и права:* конзервативци су за то, да му се прошире функције, да му се да равноправност и апсолутно право вета, јер само на тај начин може и вршити улогу модератера и протутеже (contrepoids); демократи теже, да му се функције што више сузе, без права равноправности, и апсолутног вета, него што више да га потчине,[1]) бојећи се да својим конзерватизмом не постане озбиљна сметња напретку и реформама земље. Насупрот њима *социјалисте* траже да се укине, као једна непотребна установа, више аристократског порекла, и да се на место њега створи или једно стручно тело са саветодавним карактером (R. Macdonald)[2]) или један Социјални Парламент (S. and B. Webb),[3]) који ће бити представник социјалне и економске демократије. — Струја демократска је нај јача, и у томе правцу ће се извести даља реформа Горњег Дома. Демократија тражи на првом месту изабрани Горњи Дом, — премоћ добија изборност; наследне и постављене она одбацује, по положају она још може у крајњој нужди да толерира, али и у том случају у врло ограниченом броју. Код Угарске то није случај. Њихов реформисани Горњи Дом још не носи демократски карактер, као што тврде гроф Ст. Бетлен и Dr. I. Illés, — он тек значи *почетак* демокра-

---

[1]) *J. Barthélemy et P. Duez.* — Traité élémentaire de Droit constitutionnel. Paris, 1926, p. 393—405. *W, R. Scharp.* — Le problème de la Seconde Chambre et la dèmocratie moderne. Bordeaux, 1922. *T. Tittoni.* — Comuni e Lords alla vigilia della crisi, у делу Conflitti politici e Reforme Constitutionali, Bari, 1919, p. 112—135.

[2]) По *R. J. Macdonald*-у, Chambre of Revision, више као једно стручно техничко тело, било би без политичке моћи, слично нашем ранијем Државном Савету: „Competent to revise, not the policy of bills, but their technical expression, and to critise and improve their completeness and effectiveness as legal instruments (*Socialism and Government*, London, 1909, pol. II., chap. IV. p. 73).

[3]) Коме је по *S. and B. Webb,* главни задатак, да се бави: „with economic and social administration" и да буде „the supreme control of the nation's economic resorces, and of the industries by rohich these are made of use". *(A Constitution for the Socialist Commonwealth of the Great Britain.* London 1920, Chap. I. — National Government 108—147); *S. Webb.* — *The Reform of the House of Lords.* Fabian Tract. No. 183. 1917.

тизације, његов *ūрви* корак; он постаје *основа*, на којој ће се даље моћи стварати све већа демократизација, док се најзад не дође до једног потпуно демократисаног Горњег Дома.

(2) Са гледишта *ūосебног* — специјалних прилика Угарске, учињен је, сумње нема, известан напредак, и дати су *извесни* уступци демократским идејама. а) Демократисан у погледу састава, а нешто и функција; б) за унутрашње прилике Угарске реформа има свој нарочити значај: са *ūравног* гледишта, Угарска се враћа на историјске основе своје уставности, — дводомни систем, био је одбачен 16. новембра 1918; *са ūолиūичког*, конзервативни елементи, поглавито центрија и велики капитал, и поред општег права гласа, добијају једно високо политичко тело преко кога могу вршити велики утицај и сузбијати премоћ нижих редова, пренагласности и претеране реформе спречавати; са *социјалног* гледишта опет, конзервативци су успели, да осигурају вишим редовима такав положај, да могу играти видну улогу у економском и социјалном животу Угарске, улогу коју су они октобарском револуцијом изгубили у корист нижих редова. Преко Горњег Дома они сада много враћају свој утицај, ако не у оној ранијој мери, а оно ипак у једној знатној.

Када се говори о значају Горњег Дома по унутарњу политику, не треба заборавити и на њен значај за *сūољњу* политику Угарске. Октобарском револуцијом вођство је узело демократија, која је прогласила: мир и једнакост унутар земље, и мир с поља. Рестаурацијом, демократија је и поред општег права гласа потиснута, вођство поново узимају конзервативни елементи, који су у унутарњој политици носиоци велико-мађарске идеје, која са својом тежњом за васпостављањем интегритета круне Св. Стефана води рушењу Мировног Уговора, који представља резултате демократије Запада. Тријанонски Уговор сматрају они као уговор привремен, јер је закључен из нужде, из морања, а у својим одредбама је неподношљив и немогућ. Сам гроф Ст. Бетлен, садањи министар председник, ту недавно на једном свом агитационом говору, у Кечкемету, рекао је између осталог и ово: «док се не дође до остварења начела *самоūределења народа*, — мислећи овде свакако на оцепљене покрајине, стари интегритет Угарске, Sacra Hungaria — не може бити никакве разлике између Мађара и Мађара.«[1]) Идеја Реванша постала је дакле њихово гесло, а Горњи Дом постаће

[1]) *Neue Freie Presse*, од 22. новембра 1926.

сада њихово нај јаче упориште; највернији носилац и поборник идеје реванша. 28. јануара приликом отварања Парламента оба Дома, национална застава била је истакнута на пола копља, а чланови Домова, дошли су са црним флором на рукавима у знак жалости Тријанонским Уговором, »оцепљеним» покрајинама.

3.

Са *социолошког* гледишта ова рестаурација, и ова борба између конзерватизма, на крајњој десници са демократијом, дакле, између две крајности, и овај обрт из лева у десно није нешто неприродно. Напротив. Нагла и брза промена демократизације феудалне Угарске, која у себи није имала ни довољно снаге ни способности за потпуну демократизацију, изазвала је реакцију, која се у борби са демократијом завршила једним *компромисом,* у којем су ипак већу превласт добили конзервативни, виши редови према средњим и нижим. За тај успех, они немају да благодаре само и искључиво унутрашњим приликама, које су за њих биле доиста исувише повољне и ишле им у свему на руку, него је ту било и других разлога: (1) из једног више феудалног, сталешког, аристократског државног и друштвеног уређења[1]), прећи *одмах* у једно најдемократскије уређење било би неприродно, (2) Угарска није имала јаку демократију, која би имала довољно снаге за борбу, она је била тек у зачетку, и њу су уз то још компромитовали комунисти својом „страховладом", (3) политичко искуство показује, да ни у једном друштву и држави нису могуће реформе, ако у исти мах они нису спремни и немају основе, објективних услова, за те реформе. Нигде нема скокова, оно *или или,* ни у области природе, ни области економије, па ни у области политичког живота. Све има да се развија поступно, према стварним потребама, ако се хоће мира и реда у развитку друштва и државе, који је једини услов напретка.

Укратко. — Између 13—16. новембра 1918. у Угарској је престала фактички да функционише стара врховна државна власт, два уставна фактора, — краљ и Парламент; први се одрекао, други је силом распуштен и одгођен. Стара, историјска уставност Угарске, која је почивала на два основна принципа: (1) краљевска, монархијска власт и дводомни систем, (2) феуда-

---

[1]) *Д-р М. М. Косић.* — Мађарска Револуција, 1918—1919. Срп. Књиж. Гл. 1921. 16. мај.

лизам, премоћ земљепоседничког племства, те политички „историјске класе“ Угарске са сталешким карактером управе, иако су *правно* њене одредбе остале и даље у важности, стварно, оне су престале да се фактички примењују. Створен је дакле један уставни провизориум, који је све до сада трајао.

У томе уставном провизорију Угарске разликујемо углавном *три* фазе:

(1) за време револуционарне владавине грофа М. Карољија извршен је потпун прекид са старом угарском уставношћу: (а) краљевска власт је укинута и замењена републиком; парламент са два Дома је распуштен и одгођен и место њега сазвано „Народно Веће“ као суверена власт, (б) извршено је померање политичких и социјалних снага од десна на лево, и заведен један демократски систем управе. — Нови Устав није донет; управљало се *привизорно* новим установама јавног права.

За време комунистичке диктатуре Беле Куна прекид и померање у лево било је скрајње радикално.

(2) за време прве Рестаурације и прве Народне Скупштине (1919—1922.) уништавано је, насилно и грубо, све што је носило печат револуције и демократије, и насилно вршено померање са лева ка крајњој десници, са одређеним циљем: да се поврати превласт виших редова и стари Устав са старим поретком, правним, политичким и социјалним, али ипак првој Народној Скупштини није успело, да учини крај уставном провизориуму и поврати старо, редовно уставно стање, — успело јој је само да за време свог двогодишњег мандата закључи мир у Тријанону и васпостави *први* основни принцип Угарске Уставности: краљевску власт, и у одсутности краља, изабере Гувернера, који ће да врши уиме и место краља краљевску власт и да под пресијом изврши детронизацију Карла; остало све је остало нерешено.

(3) за време т. зв. умерених режима и друге Народне Скупштине (1922—1926.) престало се са крајностима и дошло се на *средину:* почело се измиривати старо са новим, спољним и унутрашњим приликама земље, створен је један компромис, којим су истина учињени извесни уступци демократским идејама, али и покрај свега тога превласт су добили и даље представници центрије (средњег племства) капитала, и висока буржоазија. У томе духу изведена је реформа Парламента: изборног права 1925, Горњег Дома 1926; васпостављен је и *други* принцип угарске

уставности: Парламент са два Дома, а тиме је најзад завршена коначно и улога *друге* Народне Скупштине.

Са тим реформама завршено је уједно и са *уставним провизоријом;* створени су сви потребни услови, да се поврати редовно уставно стање, васпостављена су оба основна принципа старе, историјске, уставности угарске: (1) краљевски облик владавине и (2) дводомни систем, — са извесним изменама, и код једног и код другог.

Демократизација Угарске изведена је у доста, управо врло, ограниченом облику, сувише бледо, много мање него што је демократска Западна Европа очекивала. Тај тежак успон једино се може објаснити социјалном структуром и досадањим политичким и уставним развојем Угарске, — историјском улогом племства у политичком и уставном животу Угарске.

* * *

Са правног гледишта, дакле, уставни провизориј је сада завршен, престао је; уставни и правни континуитет успостављен је, оба стара уставна фактора сада и правно и фактички дејствују; остаје само још, да се код првог уставног фактора коначно реши и питање краљеве личности, јер је гувернер само заступник и заменик краља. И ради тога, што и то питање још није решено, та чињеница навела је неке да тврде да уставони провизориј није и не може бити завршен, све док се коначно не реши и то питање. Међутим то је савршено погрешно. Уставни провизориј не састоји се у томе, што гувернер замењује и заступа краља, већ у томе, што су стари Устав и уставни фактори били суспендовани, а нови правно и фактички још нису на место њих установљени.

Да ли је за решење овог питања надлежан нови Парламент два Дома, који има да се састане ускоро или не, како то тврде легитимисте, и да ли је нови Парламент уставно обвезан, да то питање мора решити одмах по своме састанку или га он може својој вољи одгодити и решити када хоће, и кад он нађе за потребно, о томе ћемо други пут посебно расправљати.

Д-р Федор Никић

Урок

Фантастична драма

Други чин

Дивља шума у планини. Стење и велики борови. Пастири, пастирке с преслицама, на пролазу. Чује се блека оваца, звон клепке, фрула.

Прва појава

Момци и девојке (певају)

Планино, мајко мила!
Ој, горе непроходне,
Клисуре тврде, кланци,
Луке, долине плодне,
Ви, зелени пропланци,
Где бујна чека паша
На бела стада наша, —
Ми тобом лутамо ето
У пролеће и лето,
А с нама наше благо...
Ту нам је, мајко, драго
Травице док си пуна
За стада свилоруна.

А када лето прође
И љута зима дође,
Снегови кад побеле
Врхунце твоје плаве
И твоје стрме косе
Када се вуци јаве, —
Тад због вите јеле,
Високо, мрко борје,
Ми онда спуштамо се,
Слазимо у приморје
На питома зимишта —

(песма се нагло прекида — пастирке се страшљиво обзиру)

Друга йојава

Пастири, пастирке, старац Паук, пастирски старешина

Старац Паук

(долази последњи, задихан, ослањајући се на огроман штап)

Но, хвала Богу! Једва се попесмо!...
Е, децо, овде још никад не бесмо!
Орлови каткад овамо слете,
Жив човек амо ретко залута,
Овуда ветар само се врзе —
Ал' зато, децо, каква трава, глете!
Још нетакнута
Губицом јелена, кошуте брзе,
Ни стопом хитрога ловца, —
Дивље је расла,
Њу није пасла
Ниједна овца...

(Момци и девојке ћуте, — старац их гледа с недоумицом)

Шта је?... Где су вам песме и шале?
Што сте се тако у бригу дале?

Купина

(гледа около, горе-доле)

Је л' ово сан ил' јава?

Мирјана

(хвата се за главу)

Како ме заболе глава!...

(Све се пастирке страшљиво обзиру, ћутећки измењују погледе, — мала пауза)

Купина

Каква је тама овде!...
Ту јарко сунце страхује уњи,
Месец се боји провући
Танану жицу зраке бледе...
Црни борови мрко нас гледе,
У њином грању ветрови пиште
Ко у процепу гује, —
Мрак... као да није дан...

Јагода

Говоре ту је
Уроков стан

Љиљана

Мени је овде стра',
Даље бих одавде ја...

Божица

Све лепо, кажу, ту мре и гине:
Девојке младе и дражи њине...
Да л' је истина или су приче
Отровно биље ту, веле, ниче —
Уроков ту је врт:
Гробови, тама, смрт...

Стојка

Јест, ја сам вид'ла испод једне смреке
Велике, страшне крстаче неке...

Старац Паук
(смеје се)

Ја слушам само разговоре ваше!...
Тиме се деца у мраку плаше —
Да...
Ал' ја?...
Шта? Ја Урока да се бојим
Са годинама својим?
Та мене старост од њега штити:
Ја могу урок Уроку бити...

(Пастирке, охрабрене смеју се)

Мирјана

Добри наш деда!.. Кажем ја,
Он нама увек чува наш стра'.

(старцу)

Ех, деда, деда, ниси ти стар,
Још си ти млад и крепак још:
Тако не збори јунак лош!
Старешина си, наш си цар...
Те црне очи, поглед мрк,
Па бела брада, свилен брк!

Та ти си украс наших колеба —
И тебе Урок вреба...
Јер наочит си и леп си ти —
Не буд' ти урок — пхи, пхи, пхи!...

(Пастирке га пљују од урока)

Старац Паук

(смеје се добродушно)

О, моја драга децо!
Нема на свету тога
Пред ким би деда од страха клец'о —
Бојим се само Бога!
Уроку ја ћу
Да спремим дању!..

(Пастирке се смеју, тапшу рукама. Старац огрће опаклију наопако)

Ајд, пилићи драги моји,
Од Урока ко се боји
Нека своје лице скрије
Испод моје опаклије!...
Моја капа од курјака,
Опаклија наопака,
И прилика моја цела, —
Па тек ова брада бела
Ко вештици бели лук
Уроку ће бити стук!...

Трећа појава

Паунка, пастирка, дотрчи сва усплахирена.

Мирјана

А камо тебе? Где си била?

Паунка

(једва говори предишући)

На извору сам воде пила...
Ох, драге сестре и деда!
Видела сам га, јао!...
За један храст је стао,
Разрогачено ме гледа,
Као голем, страшан ћук.
На њему нема одела,
Већ тврда храстова кора,

Листом га паше гора —
О рамену му стрела
И грдан велик лук —
Од њега бије сила,
Занела ми се свест,
И да се нисам скрила
За један стари брест —

Старац Паук

(прекида је)

О, дете, дете!
Куд твоја нога крочи,
Свуда ти утваре прете,
У страха велике очи!..

(нагло устаје, заузима херојски став)

Остајте, децо ту —
А ја ћу њу...

(прети батином)

Кол'ко сам ја ту дана
И колко страшних ноћи
С дружином и у самоћи
За века свога пров'о
Млад док сам ајдуков'о —
Ал никад срце ово
Не знаде за стра', —
Па где је утвара та?...
Још сам ја снажних руку:
Нек дође старом ајдуку
На мегдан, ако сме —
Једном се живи и мре!

(Оде нагло у шуму, млатајући буџом)

Љиљана

Јао, како ми је стра'...

Јагода

Ја дркћем сва...

Мирјана

(гледа иза кулиса)

И овце нам се боје
Нечисте неке силе

У гомиле се збиле, —
Не пасу већ стоје...

Паунка

Бежимо, цуре, куд које!
(Разбегну се)

Четврта појава

Старац Паук
(Враћа се из шуме, окреће се — нигде никог)

Ој! О-о-ој!
(Ослушкује, — чује се троструки одјек)

Нису они —
То одјек звони!
(виче)

Момци и цуре, где сте?
(Ослушкује, — одјек: где сте?)

Нема их!...
Дубоко тамо у кланце зађох,
Али ничега нигде не нађох:
Ни бесна вука, ђавола, врага
Уроку неком никаква трага!...
Зашто се *мени* видети не да —
Ил се он боји да мене гледа?
Од ових мојих дубоких бора,
Што ми их старост у лице реже
Све мрачне силе суморних гора
У поноре се крију и беже..
(виче)

Ој! О-о-ој!... *(Одјек)*
Момци, девојке, где сте? *(Одјек)*
Одзива нема —
Притај'о им се дах,
Ућуткао их страх
Од тајанствених сумрачних честа,
Где мртвих лежи осам невести
Што сан вечити у гори спава,
Његове стреле осам жртава...
Ал шта ћеш! Јако
Ваљда и мора да буде тако!

Опасност није за мене, старца, —
Ал и од најмањег даха, ветарца
Што од зла некуд налеће, дува,
Чедно се младост мора да чува...
Пупољак нежни младога цвета
Завист и злоћа тајно облета,
Да смртни жалац у њега пружи,
Да га убије или наружи:
Кудгод лепота и младост крочи,
Урокљиве је вребају очи!
Она је храна неситој злоби,
Свако на свету зло њојзи коби,
Залогај свако од ње би хтео,
Од ње откида свако свој део:
Зле силе, дуси, болезни разне
Грдила сваког клице заразне...
Али ми, стари...
Ко за нас мари?
Старост од чега да се чува?
Зар њу ко хоће?
Оно је гњило, црвљиво воће, —
Свако се од ње гади, отпљува...
Зар на нас неко зло да налеће?
За Урок знам да никако неће!...

И тако, старче, спокојно иди
Десно и лево, куд ти се свиди:
Слободан бити од многих зала
Повластицу ти старост је дала...

(Извади фрулу испод кабанице и, дувајући у њу, весело одлази.)

Милета Јакшић

Мађар Пишта

Тако су га звали у трупи, у дивизији, у армији, и на фронту и у позадини, цела га је Србија у рату знала по том имену, ма да му ни једно од тог двога није било ни име ни презиме. Истине је било у томе називу само толико што је он био заиста Мађар, прави правцати „мађарембер". А у медаљону око врата и на документима, које је у зубима пренео оне ноћи кад је препливао Саву, писало је Мартон Хангош, или, по мађарски, по немешки, — јер је био стари, арпадовски кућић: нађхангои и кишхангои Хангош Мартон. Хангош — то је тако нешто као галамција, или бар онај који се стално и свуда чује. А наш Мађар Пишта је био необично тих и ћутљив, и кад се напије — а ко се у овом рату није који пут добро напио? — он још више погне своју тврду, четвртасту главу, као да ће да насрне челом ил' као да скрива влажан поглед, па се жали што му Бог није дао језик да изрази: кога и колико воли, само му је дао глас, да бар отпева своја осећања.

Наши су га само прва три дана посматрали, у рову, с пушком у руци, па су стекли уверење да га разумеју. Изљубили га редом: — е, јеси прави ратник! — и свршено. Али онај ко и иначе познаје доста Мађаре и ко сада чује његову судбину и замисли га онаквог каквог су га само најприснији сретали, виђали и чули, назреће у његовој личности и друго што-шта, осим пустоловне и ратничке крви и осим онога што се приписује као расно „народу истока", унуцима Гога и Магога, који су залутали у Европу да „мало дувана пуше у великој лули" и да се и веселе плачући над својом ужасном осамљеношћу.

Исте вечери кад је аустријски посланик прешао у Земун са свих седамдесат разних сандука, капетан Хангош је добио „бефел" да у девет увече пође са својом четом и да је распореди од моста дуж обале на пола километра. У пуној ратној опреми, као за борбу или за евентуални ноћни прелаз. Још у време скадарске кризе пријавио се био Хангош с молбом

да га, без обзира на то што је ђенералштабни приправник, одмах пошаљу у прву борбену линију. И сад, кад му је саопштено, кад му напослетку постаде јасно да више неће бити корака уназад, у њему заиграше сви живци и сви рибићи, и остадоше тако устремљени, запети, да му се учини да је он досад живео у неком тупом, неизвесном полусну, а да су тек сада сва његова чула прорадила. Све је чуо и видео и сва знања која је прибрао досада била су му потпуно у власти, потпуно прегледна. Командантове попратне речи, патриотске, династичке и војничке фразе, како је све то глупо и споредно! Може уосталом да погине и тај пупави Немац, али и то ће бити глупо. Друго је он и његова мисао која двадесет година зре у њему, коју он сада носи у себи као невидљиву круну, тај завет племенске крви који га, озбиљношћу и строгошћу, диже изнад свих ових кандидата „херојске смрти". Све ће то бити јунаци из обмане, занесености, ради каријере, из таштине или под морањем и из кукавичлука. Једино његова смрт имаће свога циља и смисла. Па још ако све успе како је наумио, он ће тек знати зашто се бије и, слободно ће моћи да рекне: то је мој рат, ја се заиста тучем за себе.

Његови момци били су све сами Мађари, равничари из Куншага. Да није било забрањено викати, неки би од њих наставили да певају и на Сави. Овако су само свакој грудви о коју би се спотакли псовали Бога рацкога и Петра опанчара. Но већина баш није имала снаге ни да се бар спољним понашањем размеће. Тешки парошници с песковите равнице погрбљено су се клатили под теретом као да вуку крстове или direke на које ће их вешати. Хангош уопште није се никада много братимио с војницима, нити се шалио, осећајући како су његове шале њима неразумљиве и како ни из његових уста не излазе искрено. Али у овим тренуцима он их је скоро мрзео. Баш зато што су његова сопствена крв, а он мора да своју најсветију мисао крије од њих.

— Јанош, ал' ово сад већ није парада, биће крви не само из носа, а? . . та не дижи се, кажем ти да није парада!

Војник се опет спусти иза плитка грудобрана, па сад већ онако сељачки промумла, из дубине:

— Богме, госпон капетане, ја само, онако, као паор човек који сам научио да земљу ријем, к'о велим, кад ћемо већ да се ножакамо да то на суву радимо; ил' да ми је већ бити тамо

преко ил' да ми је то рацко псето овде дочекати. Кад је већ дотле дошло да треба човека гађати на води к'о дивљу патку, више бих волео да га ја ловим него он мене. Ал' сад, како буде заповеђено, бефел је бефел.

— Стока! — помисли Хангош — Све ће то на „бефел". То ће и да јуриша и да бежи, и да се церека и да цмондри, у стању је пре подне да децу коље а после подне да подели последњу мрву с непријатељем. Све на команду, док одједном у истог команданта не опали с леђа.

Хангош се савлађивао да се не примети колико га узнемирује стишавање летње вечери. Ни шума у шипражју и по трави од ветра, а на небу су се облаци развијали и топили као шећер у брзој води, те је сваки час обасјавао месец спокојну као језеро површину Саве, везивајући оном идеалном стазом треперавог сјаја њене обале које су се, вребајући, подмукло ућутале у мраку. Поставивши на самом глибавом обронку мртву стражу, издао је наређење да се не миче и да ћути догод не примети чамац или неко комешање или ватру тамо преко. Ако што буде буњкало у води, нека се не плаши, то се шарани играју, сад им је време. Уосталом прохте ли се којем Рацу да преплива, нека га пусти да пређе: мокар човек је слабији од пијаног. Он ће сам да прође целим делом обале, да надзире везу на десноме крилу и да осматра, можда газећи у саму воду.

Тако се Хангош упутио уз воду и нашавши при самој води једну врбу са разгранатом шкољом, седе да још добро разгледа око себе, промисли, и да се прибере. Напослетку, ако и не успе него га ухвате, умирио је барем, углавном, своју савест и жеђ за осветом која га је јела изнутра као оштрозуба зверка. Конопац? Бар и ту ће бити дедин унук. Може да буде да и тамо искрсне неспоразум те да погине пре времена. И то је боље но чекати даље, погазити завет и борити се и један дан под црно-жутом заставом. А тек погинути под њом, рецимо од првог куршума, па да му се име Хангош покрије том срамном славом! Ово је ипак најкраћи и према положају данас и најбољи пут. Онај стражар у Кернеровој чети неће бити даље од тристочетири стотине метара. Ако га примети? Ех, док он дојави, ја ћу бити на половини реке, а можда већ и преко. Уосталом, нека буде што буде, мора се хитати! Само да наиђе онај облак; како прелетају преко месеца они ситни и прозрачни, као паперје кад налеће на око. Само да није тих комараца! Иначе би се

могло и спавати овде, ћарлија влага и жубори вода. Хангош се брзо и пажљиво свлачио. Одбацио је жељу као сентименталну да погледа, пре но што загази, емаљирану дедову слику око врата (коју му је отац оставио а за коју је колегама говорио да је бабин брат кога су токорсе наследили), стегао је у зубе кожни портфељ, већ раније завијен у кесицу од мушеме, прекрстио се и, постепено, корак по корак, газио по муљу и по корењу, а кад га је ток већ заносио и вода стигла до браде, једноставно се отпустио као грана. — Ништа се није чуло! — помисли и поче пливати прсним темпом, држећи се скоро усправно само да не би ногама буркао површину. Струја га је носила ка западном крају Циганлије; приметио је да се не сме подати потпуно реци јер га може да омане и мимо острва, међу чукаричке шлепове. За њим се ништа није јављало. Осврнуо се и, успокојен згуснутом ноћи у остављеним врбацима, паде му на памет онај жагор синоћни и данашњи у официрском дому. — Ко ћеући први у Београд? Можда већ сутра, као ноћас, груне ли објава рата и заповест да се прелази, ја ћу на Теразијама погинути од каквог комитског куршума кроз подрумски прозор! — разметао се његов колега Кернер. Он је ћутао, али, ето, сада прелази први, и то баш испред његова носа.... Како је тамо у Београду? Биће истина да су га евакуисале регуларне трупе. Изгледао је оданде, с миленарске куле, страшно миран и мрачнији но иначе, као да се најежио и завукао зубе међу канце. Стари комита! Њих је сигурно доста на тој ади.... Ех, глупост, комите не би пуцале све да ханџар у устима носим, а камо ли овако! Само да ме не пусте да лутам, искасапићу се као несрећник по шибљу, цркнућу од комараца, па још ако назебем, красан Сибињанин Јанко!... Но сад ме могу већ и гађати оданде. Али, не би било пријатно упасти овакав међу две ватре. Ху, још нема плићака, хладно је мајку му, то је ваљда због кошуље и гаћица, боље да сам и њих оставио Фрањи... Овде не може, заглибићу се;... чек', чек', куд је тако висока та грана! Но, хвала Богу, ту смо!

Хангош се прво отресао четвороношке као куче, па се тек онда покушао да исправи, хватајући се за шибље и бранећи очи да би разгледао: — Има српски војник, комита? — рече полугласно. Уисти час искрсну пред њега сенка. Блесну цев од пушке, у непосредној близини, пред његовим прсима:

— Стој!

— Хвала Богу, не морам тражити. — И Хангош изговори брзо и гласно, безброј пута ових дана, у себи, немо, понављану реченицу:

— Ја сам капетан Хангош, предајем се српској војски, хоћу се бијем против Фрање, водите ме на вашу прву команду!

— Имаш ли оружја?

— Немам ништа Фрањино. Само документи и мало паре.

— Дај све овамо, па пођи напред.

— Разумем... молим ја ништа не видим пред собом.

Огромни, плави брадоња, Босанац, с новом полуофицирском капом на врх чупаве главе, с реденицима унакрст, већ од половине Саве чекао је тога пливача. Канда је шпијун, али пре ће бити какав Србин дезертер. Но нагласак прве Хангошеве речи збунио га је. Али Шваба је био не само голорук, већ скоро наг, бедно оцмољен у оном улепљеном танком рубљу, мањи од њега но што би био и иначе, обучен и на дану.

— Чекај, ја ћу да те држим за раме, па да знаш кудан. Сагни се ... их, ал' си мокар, дрхћеш као миш!

— Хладно ми! — упаде гласније Хангош.

— Ево, одмах ћемо ти наћи ћебе, а већ госим мајор ће наредити како да се оденеш.

На чистини, у једној малој удољици, већ се чисто разазнаше ликови неколицине војника који су чучали. Иза њих се чуло копање.

— Капларе, овај каже да је официр, препливао овако у кошуљи, тражи команданта, каже, хоће да се бије против Фрање.

— А шта је? Србин?

— Мађар, прави Мађар! — мирно рече Хангош!

Хангош више није хтео да објашњава, а Босанац силом оте једно ћебе и пребаци преко њега.

— Не бацај ти кошуљу, исциједи је само, требаће ти то сјутра — прекосјутра!.. па да га водим госпон мајору!.. Хајд' у уздрављу!

Сасвим близу десне обале, међу најгушћим врбама, просијавала је ватра кроз лишће свежег венька. Мајор их је дочекао пред њим, кратак, широк, као окресано стабло од дуба чије је корење, исто тако крупно, дубоко у земљи. Хангош, иначе осредњи човек, и овако бос, био је много виши од њега. Кад је и овде изрекао своју реченицу, гледајући нетремице у широко, обло и румено сељачко лице мајорово, приметио је како оне

ситне, дубоке очи улазе у његове зенице као две усијане лекарске жице од платине.

— Кажеш да си официр, а хоћеш да се бијеш с нама против Фрање, а Мађар си?

— Јесте. Ено документи су код војника.

Дај то! Уведи га унутра!

Хангош је стајао мирно испред војника и подрхтавајући посматрао недокучиви, затворени израз српскога мајора који се нагнуо према свећи на учвршћеном неорендеисаном столу.

— Добро. А где би се да бијете? И да знате нашу команду, морате молити да вас прими Министарство Војно и да вас распореди. Значи, хоћете онамо, где је влада?

— Како ви наредите, како закон. Али ја могу и код вас остати прво време.

— Код мене? — и мајор се поново загледа у Хангоша. Па задовољен погледом, више но речима, осмехну се: — Добро, господине капетане. Разумем вас. То ће бити најбоље, јел'те, баш зато што је и најопасније . . . Но, разуме се, ви ћете бити привремено обичан борац, добићете пушку . . . а после видеће се!

— Разумем, господин мајор!

— Али, извините, ви дрхћете . . .

— Од зиме!

— . . . разуме се од зиме, дед' сад ћемо ми вас обући некако, шарено, али суво . . . седите . . . сад ћемо ми већ . . . а сигурно сте и гладни . . .

Већ сутра у ноћ Хангош је омирисао барут. Аустријанци су покушали да пређу и он је, бранио прелаз, пуцајући из првог рова на обали. Осећао је да другови, и с лева и десна, добро пазе сваки његов миг. Ујутро је пушкарање престало, они су се повукли у други ров и Хангош је чуо како другар с лева рече Босанцу: — Мађар Пишта ти се добро држао!

Идуће ноћи је већ било и борбе на бајонет и гушања. Усред окршаја чуо се неколико пута очајно бесни усклик:

— Овамо Фрањине слуге, то Мађар бије!

Кад је мајор саслушавао тројицу заробљеника, дозвао је Хангоша и споља му дошапнуо:

— Јесу ли они ваши, из вашег пука, да вас не познаду случајно!

— Што то? Нека познаду, ал' то нису моји, то је педесет-друга!

— Нећу да Вас познаду, не приказујте им се, али хајде да ми тумачите.

Трећи дан га је и мајор изгрлио.

— Јунак си, Кошутово срце! Него, слушај, не би ли ти прешао опет преко? Ја ћу ти дати података, и задатак, па да се вратиш кад извршиш!

Хангош одмахну главом, без предомишљања.

— То ја не можем. Да се бијем хоћу, ал' шпијон, извините, не можем. Погинем у борби, хоћу; рањеног ме нађу, обесе, ништа; али као шпијон да ми штрангу да Фрања, и још прогласи да сам био плаћен шпијон — не можем.

— Хм! Разумем . . . Па зашто се ти управо бијеш, хоћеш и да погинеш . . Нисам хтео да те питам досада, али пошто мислим да те пошаљем онамо доле, мислим да те не вређа моје питање?

— Знам зашто нисте. А мене тешко говорити. Не бојте се, није оно. Ни крајцаре дуга нисам оставио ја тамо. Ништа прљаво ни недисциплина. Господин мајор, молим разумите и верујте: Хангош мора да освети фамилију, мојим старим они су конфисцирали имање још под Ракоцијем. Знате! После мало вратили, кад се један Хангош вратио из Турске. А четрдесетосме мог деду, пуковника, јунака, који тог Фрању тукао где стигао, Фрања обесио. Руси заробили, оставили му и сабљу и шампањски тост му дигли, а кад предали томе свињи швапском, он га обесио. Мој отац се онда родио, деда је баби писао пре катастрофе, да сина учи мрзити Аустрију, Фрању, да, ако дође катастрофа, он буде Фрањин официр па да га изда кад буде најопасније, за срце да га уједе. Не може један Хангош бити ни атентатор ни шпијон, али да изда свињу, да се свети, то може. Мој отац мене тако учио. Он сирома умро, али мене преклињао да ја осветим име Хангош. Зато ја ишао у академију, Лудовицеум, увек био први — то јест после једног грофа Естерхази, али то сваки знао шта је — зато већ кад била анексија ја сам почео учити српски. Лане због Скадра, ове године због Албаније, мислио сам, сад, сад, сад је време, тако мене срце играло . . . ја сам плакао ноћу кад помислим да можда и ја умрем као отац а немам сина . . .

— А хоће ли још кога бити као ти?

— Не знам! Шта мене брига, то би добро било, пре би се Фрања упропастио, али и овако, кад је почео, цео свет ће да

се запали, Русија, Француска, ај! хај! — свршено! . . . Е, а моји Мађари, валда ће видити куда иду с Фрањом! . . . Не знам, ја нисам политичар, ја сам Хангош и војник! Ја сад могу да погинем, бијем Фрању, бијем га, у срце га бијем!

Мајор га је посматрао оним својим упорним испитивачким погледом од чије свирепе студени су се смрзавали и најстарији четници. Он је стекао уверење да је овај Мађар Пишта прав човек, јуначка нарав, веома употребљив. Оно мушко у њима, од часа се открило једно другом. А кад овакав човек као што је мајор једном стекне веру, ту не поколеба више никаква нервозна сумња. Само не разуме сасвим Хангошеве мотиве. Да је Арбанас. Али Мађар, господско дете. Уосталом . . . . стари војвода није се трошио у анализама.

— Слушај, нема смисла да те ја овде држим и излажем. У трупи ћеш ти боље послужити. Ја ћу те још вечерас послати у Ниш. Даћу ти једног четника да те прати . . . да ти је при руци, разуме се. Понећеш писмо на мајор Блажића у Министарству, па ће он све свршити. Надам се да ћемо остати у доброј успомени једно-другом . . Да, овај, те паре немој да трошиш . . . чувај то мало злата, ја ћу ти дати од мога, за прво време . . . ратни другови смо . . . да имаш српских пара . . . А тамо ћеш већ . . . За одело, сад, молим те, извини . . . четничко ти одело не могу дати, иди тако . . . Хајде, у здрављу, дај Боже да се видимо опет светла образа, тамо преко, па да као српски официр дигнеш ону заведену Мађарију на оружје!

Хангошу заиграше вилице, а брада му искочи:

— Хвала лепо, господин мајор. Нећете се стидити због мене.

— Реци ми ти и зови ме војводом. Ни ти не треба да се стидиш што си био мој четник, што су ти они моји јунаци деверовали на ратничком крштењу.

— Господин војводо, слободно нешто молити?

— Шта?

— Хоћете мени оставити пушку?

— Разумем шта мислиш. Знаш, штета је за сваку пушку . . . Ал' нека . . . Него чим се пријавиш у Министарству предаћеш је четнику да нам је врати.

У неком поцепаном грађанском капуту, стегнутом око паса једним редом фишеклије, у чакширама од сељачког сукна, с ниским и широким чизмама и са старом, кумановском шајкачом на глави, путовао је две ноћи и један дан у фургону са својим

пратиоцем. Ипак није падао у очи. Много је било таквих, у неким разнонародним, с брда с дола набацаним оделима. Уз то ужасна гужва мобилисаних и београдских избеглица. Њега је особито занимало то што је сва та маса давала утисак као да је изненађена догађајима. Жене су управо биле збуњене и безглаве, трчкале тамо амо на свакој станици, вуцарале бале и губиле их, довикивале се, јаукале, старији људи су били мрачни, неизбријани, преморени и огорчени, а млађарија се поздрављала некако пијано и пркосно. Из фургона где је год било шајкаче допирала је песма. Махало се плоскама ракије и певало без престанка, дању ноћу, све исто:

А-у-стрijо, нека, нека,
те-бе грозна судба чека!...

Да не би те песме, Хангоша би ипак донекле утукла ова општа сиротиња која је ударала из тих овешталих одела, дрекала кроз расцепане бале с прњама и кроз распукле кошареве и кофере од платна и артије, која је рђала по старом оружју и по узицама искрпљеним кајишима. Али та песма је звонила заносно, бесно, пркосно, и Хангош је ускоро и сам почео да је прво дудуче, а, после, на Босанчеву молбу: — певај, друже, имаш аваз као наш Ристо, . . . да је мени такво грло! — он пусти свој тешки, мађарски баритон:

Аустријо нека, нека,
тебе грозна судба чека!...

Други су настављали остале строфе:

Ој, Србијо, мајко мила,
ти ћеш бити царевина!...

Али Хангош је терао само она два реда.

И за мало, сви су певали уз њега, пратећи га, само те редове. Не само његов страни, оштри нагласак, тако чудно прикладан баш за ову песму, као да удара бајонетом о сваку реч од камена, већ и сам глас и начин певања одвајао од осталих, у исто доба неком дубоком гутуралном љубавничком меланхолијом и јогунастом гиздавошћу. Као да је сваки тон завио у китњасте мађарске шујташе. Иначе стидљив и тврдоглав, сад је задовољно трпео да се на свакој станици пред фургоном окупе радознали војници и да слушају његово певање и босанчево причање како је то Мађар, официр, а како се већ тукао као лаф на Циганлији.

Певајући „Аустрију, нека, нека! . . .“ осећао је Хангош да заиста они тамо преко и не слуте каква се снага крије у гордој сиротињи, кад се потресе и устреми, увређена и натерана у очај.

Ниш је сад већ очарао Хангоша, тај провизорни главни град, избегличко стециште, војни логор и изнебуха искрсло тржиште ратних спекуланата. Он је већ умео да гледа, изнад бедне спољашности, у његов симболички значај и да види, под гримасом и грчем дневних трзаја, трагичну патетику снаге која се опире и не да се убити без одмене. Тек је почело да се раздањује кад су се они истоварили на станици. Оданде, те све до средине вароши, нису могли ни корака да кроче без напора, без сметње. Непрестано би се закачили о некога или би њих неко гурнуо. Непрестано су обилазили и прескакали људска телеса, која су, или нагла некуда, за судбоносним смером, под теретом на грбачи и у души, или су се гужвала, застајкујући ради некаквих извештаја и отимајући се од неизвесности сред оне опште грозничаве гурњаве. По калдрми су целим путем лежала, уз куће опружена и уклупчала, изнурена људска тела, избеглица и војника који су ноћас узалуд тражили конака. Још ниједан рањеник није стигао, али каване су већ биле загушене. И тек што су они искрхани по прљавим подовима, клупама, столовима и столицама, покуљали напоље да се протегну на свежем јутру, одмах су се на њихова места тискали они с уличног камења, очекујући олакшања од једног сата седења и од једне каве о коју ће се искрзати док је не измоле. Ту и тамо претурао би и који пијанац, чула би се и песма, у збрци од псовки, узалудних питања, и узвика и вајкања, чак се и кикот чуо, али то није било весеље, све је то било надахнуто или очајном ракијом или смртном поругом. Хангош се сећао бучних и раскалашних весеља по свим каванама у Аустрији, кад се оно видело да ће доћи до крви. Пуцао је шампањ, пштала су стакла, официри су, с чашом у руци и очима ужареним на глатким плећима узрујаних жена, поздрављали блиску смрт, немилосрдни суд и казну сабље и топа. Немилице се трошило и бацало — „све ће то да плате Французи!“ — и заслепљено и заглушено се срљало у све страсти — „све ће то опрати херојска крв!“ — Страшно је тврда и храпава кора на овоме свету овде. Да није провео с њима оно неколико часова, великих часова, јер се гледало у смрт и јер су ти сви били полазници смрти, он би се згрозио од овакве српске јаве. Међу очи удара њихова опора,

привидна проза, у грлу дави тај њихов задах земље, то свирепо гледање у стварност, без потребе за улепшавањем, за декоративним сном. Наш паор с Куншага, упркос његове себарске скучености и грубе простоте — ужегла сланина, усред лета, с црним хлебом! — поред ових, прави је сањалица, фанфарон, за површно око. Војвода је њега питао, зашто он управо хоће да се бије и погине? А он да је смео питао би исто то од њега, од свих ових који невероватно страдају, тим невероватније што свесно и без геста страдају. Тако страдају само зверке којих нестаје и апостоли. А апостоли имају сан. Мора, ваљда, да се и они сматрају за изабрани народ који прима на себе жртве ради других? Јер ради себе, ради своје слободе само толико подносити, није довољно да се толика снага заљуља.

Мајор Блажић је био много пун човек. Да би одржао војнички став он је увлачио шкембе у прса, па је зато био вазда крут, укочен, усађен, и кад седи и кад стоји као трупац. Тај континуентни напор гурао је његове очи из дупаља и надимао му гушу. Стога су га људи сматрали надутим и себичним човеком, док, радећи с њим, нису искусили његову праву нарав. Можда у целој српској армији није било официра толико склоног маштању и не много образложеним поступцима, само за љубав нечега што је он у датом тренутку назрео да је велико. Чим је прочитао војводино писмо, он је устао, приступио мало збуњеноме Хангошу, добро се загледао у њега својим зеленим, великим очима, па одједном положио руку на његово раме и потресено рекао:

— Капетане, ја ћу да јамчим за вас!

Хангош још примети да се око мајорових зеница почеше да витлају две капље, па, на пречац, не могући на време да се савлада, одједном бризну у плач, дочепа мајорову руку и стиште је на своје усне. Сад се опет мајор изненади и трже:

— Капетане, немој бити дете!

— Опростите, господин мајор, то је тако, то је тако . . . ја то никад не могу заборавити!

Цео тај дан прошао је у упознавању, испитивању, а увече, пошто је већ било сигурно да ће Хангош за који дан бити примљен и распоређен, мајор је приредио вечеру у почаст „своме кумићу“, у Белој Кавани. То је био још најугледнији локал тадашњега Ниша, али ни он није био бео. Само су се белила два дуга стола уза зидове, где су се сместила господа

из министарстава. У средини је било шарено и живо. Једни одлазили други се грабили око места и столица; свађе с келнерима, бучна сретања дотле дуго растављених другова. Једни су стигли из Русије преко Румуније и причали чудо о руској мобилизацији, о општем љубљењу, други су уверавали да ће и Румунија загазити у рат за који дан, пошто су их пролазећи просто носиле одушевљене масе демонстраната по Калеа Викторији, трећи долазећи из Рима исто такве вести саопштаваху на сав глас о бурним манифестацијама пред Квириналом. Друштво мајора Блажића заузело је место на крају левог стола, прозваног по гостима, до девет увече, полицијским, а од девет, форењ офисом. Они су се, њих шесторо, понашали најнормалније, и то им је давало свечан и важан изглед. Блажић је повео још два официра и двојицу цивила, познате пречанске емигранте који су знали мађарски и у првом реду се занимали т. зв. војћанском политиком. Хангоша је посадио, разуме се, преко од себе између те двојице, тако да је кавана могла гледати само у леђа ове тројице. Расположење је, уопште, од вечерас постало много ведрије, чуло се да је и Енглеска приступила савезницима, и тиме је једна од главних брига нестала са свачијег чела. По сто пута су саопштавали људи ту новост једно другом, и ником није било досадно да је још једном чује и понови и да је попрати, као по неком договору, истом, већ стереотипном примедбом: — Е, сад могу и да пређу, и да раде с нама што хоће, рат ће трајати док савезници не победе. Енглеска још никад није изгубила рат, кад булдог загризе не попушта. — Уз то се чуло да Аустријанци само бомбардују Београд, да им је сваки покушај прелаза одбијен. Свако је знао да у Београду скоро и нема редовних трупа, свако се од почетка бојао да ће брзи прелаз спречити мобилизацију можда трију дивизија, и ове вести су учиниле да је свет лакше подносио ово гушање у неспремној паланци.

Хангош је ћутао цело време, само је јео и пио предано мотрећи испод трепавица на мајора, чију је сваку понуду и чашу, принесену на куцање, попратио ударом пета под столом и с одсеченим: — молим лепо, хвала лепо! — Господа цивили су узалуд започињали разговоре. Он је на сва питања слегао раменима: — не знам, може бити, ко зна! Постарији господин с десна, распоп, бивши пречански новинар, моментално само рођак једног српског државника и кандидат за које било врсте

комесара у Бачкој и Банату, — „чим сад Руси сиђу на Пешту а ми заузмемо све до Сегедина“ — пушећи последње британике које је једва пронашао у Нишу, говорио му је полако, растежући и пуноважно, као човек упућен који неће баш све да каже, да су у Пешти ухапшени вођи четрдесетосмаша: гроф Каролји, гроф Бањањи и Ловаси, и да се очекује због тога буна. Хангош је случајно знао да онај први гроф и није у земљи већ у Америци, али је мрднуо само раменима: — Ко зна, ја ништа незнам! — Господин, с рибастом брадом и с тако отегнутим образима као да су неки невидљиви тегови окачени о браду и о брке па вуку и отежу кожу с лица, пригну се и настави још важније и потмулије да говори мађарски у Хангошево десно уво: — Ко зна још каква мисија чека вас тамо преко? — Хангош се понашао као да је пречуо. Мајор, коме све то није измакло, потаче: — Хајде, капетане, говори мађарски с господином. Српски се и онако теже изражаваш, а и ми да те чујемо! — Хангош се и не осврте на распопа, удари пету о пету, поцрвене па се придигну: — Молим лепо, господин мајор, немојте то тражити од мене! Не можем, не желим сада. Ја сам српски официр, ја треба да се бијем а не да говорим. То није мој посао, зато су господа цивили!

Сви се насмејаше, чак је и мајор развукао усне и принео чашу да се куцне с њим.

— Пиј, капетане!

— Не смем, много ће бити, господин мајор!

— Пиј само, капетане, да ти видимо нарав. Господо, хајдете ову чашу у здравље мога кумића, најновијег српског официра. Сад већ могу да вам саопштим: нашем новом другу указана је нарочита част, на моју интервенцију, он ће сутра бити постављен за командира чете у нашем најславнијем, у такозваном „челичноме пуку“, који сам има више медаља за храброст но читава моравска дивизија . . . Седи, капетане, седи! . . . па, драги мој, ја се надам да ћеш се ти показати достојан тога пука, да ћеш осветлати образ и нама који смо те на први поглед заволели и примили за брата, и да ћеш осветити име које носиш. И наш песник негде каже: Арпадов сине, плећати и витешки! Живио, капетане!

Хангош стојећи попи чашу наискап, па, блед и дрхтећи, а стојећи усправно као пред старешином, поче да муца, да гризе и избацује реч по реч:

— Господин мајор, ја досад нисам имао ни оца ни мајку. Сад имам. Војвода Лав мој отац, ви, господин мајор, моја мајка. Ви нисте знали мене. Ви ни сад не знате мене. Опет сте примили мене на своју официрску част. Господин мајор, кунем се вешалама мога деде, јунака, да се нећете никада покајати што сте мени веровали. Да живе моји данашњи родитељи, да живи Његово Величанство Краљ Србије чије ћу име сутра понети на свом челу у борбу, да живи српска војска чији сам последњи војник!

— Браво, капетане!

— Бра-а-во-о! — захори цела кавана, и Хангош прекињући погледа у мајора који му мигну да се мора куцати са свима гостима који су га опколили, грлили и трањесали.

— Хајде, капетане, запевај једну, чујем да умеш!

Хангош, пошто је већ сручио безброј чаша, није се дао молити. Прво тише, као брујећи више за сто, па све јаче дизаше глас ударајући песницом о колено:

Аустријо, нека нека,
Тебе грозна судба чека!...

Десет пута ју је понављао, у свим могућим варијацијама, мржње, беса, пакости, злурадости, огорчено, победоносно, мрачно као опело, весело као сватовац, осећајно као лирску песму, ритмитчки и ударајући као војнички марш. А публика је одговарала с разумевањем на сваку ту измену и сенчење гласом, и пратила га тако исто понесена њиме.

— Чудо, овај Мађар Пишта, овако на први поглед не би човек дао две паре за њега. К'о неки клонфер, а кажу да је неки коленовић и да се борио уз војводу Лава као лавић.

Море, то су ти збијени, печени људи, сав је у вилицама и у очима. Не гледај ти што је брочаст, угласт, већ што му је ниско чело, гледај само како је испупчено и како му црно сијају жуте очи. Ти знају што знају, и не заборављају лако. Исток, брате, Татарин, браћа смо. Сама воља, и сам екстрем. Такви су и наши Моравци и Шопови. Да Бог да, да не погине први дан!

После два дана Хангош је био спреман и опремљен. Порастао и пролепшао се у новој униформи, као очерупаном тићу кад поново исклија перје. Тек пред полазак замолио је мајора Блажића да му прими оних неколико златника „алпари", јер не сме да носи Фрањину слику ни на злату. Боји се да ће му донети несрећу, или ће га издати живци у одсудном часу или ће

га рањеног заробити. Затим, да му набави отрова, у пилули, да би га могао носити у оделу, за случај да при одступању падне од ране, и, напослетку, да јави у Русију рођацима његове матере шта је с њим. Нека се обрадују. А ако хоће да му пошаљу мало трошка, нека упуте на мајора.

— И ти мени раније да не кажеш да имаш своjте у Русији? Други би за шешир заденуо.

— Баш зато.

Тек што је примио чету, дошла је наредба за покрет. — Ја носим срећу! — уверавао је војнике. После битке на Текеришу пуковник га је предложио за одликовање. А и у Срему, свуда се причало о лудом Мађар Пишти кога куршум швапски не бије, јер он је стално стајао испред ровова и викао оно своје: — Овамо Фрањине слуге! Напред јунаци! — У почетку је добијао тражене најтеже задатке, али ускоро му је пуковник забранио да се пријављује.

— Шта вас жао, господин командант, за главу једног „лудог" Мађара?

— Господине капетане, мени је жао само да један такав официр лудо погине. Требаће мени Ваша глава за нешто важније. Причекајте.

„Челични пуковник", челенка трупних официра, човек који је све ратове прошао без и једне ружне речи, који је тражио од војника и официра да се не излажу, да му у борби лежећи рапортирају док он седи на ловачкој столици и најсалонскијим покретом нуди цигарете из своје сребрне табакере („па страх да ти рука не задрхти док узимаш и док ти он пали жижицу!"), тај туберкулозни, пегави сељачић који је у пљуску шрапнела растао у очима војника до легендарне величине, снаге и лепоте, једне вечери, на подножју Црнога Врха, нашао је задатак достојан Мађар Пиште.

— Молим вас, бауљајте, лезите, господине капетане! Тако. Познавајући вас, издвојио сам вас од осталих као најдостојнијег да погинете за спас нашег пука. Пристајете ли?

— Пристајем, господин командант!

— Хвала. Знао сам. Дакле, изаберите из ваше чете петорицу војника, понесите један митраљез и бомби колико можете, па се оном јаругом, чим се смрачи, провуците непријатељу иза леђа, на избачени гребен са три дуба, и борите се док можете, док ја пук не повучем. Ви ћете бити опкољени, тешко да ћете

успети да се спасете живи. Ако вас дотле и не сатру, с места се не смете кретати до поноћи. Јесте ли ме разумели?

— Разумем, господин пуковниче!

— Хвала вам, ви ћете својим животима откупити хиљаде живота својих другова. Ви сте ваљан младић, ваше се име неће заборавити, ходите да вас пољубим још једном, због, јуначе!

Ово је извесније но кад је пошао на Саву. Па ипак није га остављала нада. Разрачунавао је у себи са свим мислима и осећајима, уверавао је себе да никада не би можда имао лепше прилике да запара своје име у историју, у часу кад хиљаде јунака безимено гину, и да га огњем упржи у живо месо Мрског Целата. Па, ипак, у дну своје одлучности да умре, у њему је још сијала нада. Ко зна можда је њему још нешто суђено.

Хангошу је задатак потпуно пошао за руком. Тек после поноћи су назрели Аустријанци да је невидљиви непријатељ на гребену десеткован и одсечен од својих потпуно. Тада је већ остао само с једним војником. Непријатељ их је већ опколио ватреним прстеном од неколико метара. Слободна је била само сурдулија под њима. — Јеси ли рањен? — Чини ми се још нисам. — Сад бомбе једно за другим, па живи-мртви да скачемо доле! — Нису се видели, чак ни у непрестаном севању сасвим блиских цеви, али су се додиривали, стезали, и то их је држало у потпуној знази и свести. Када загрмеше бомбе, они су се чак и смејали и гуркали лактовимо. Најзад, гурнувши прво још усијани митраљез низа стену, загрлише се и, ваљајући се тако неколико метара почеше да се сурвавају. Осећали су како им крцкају кости и бубњају утробе, али се нису пуштали, уста су им била слана а очи преплављене врелином, знали су да је то крв, — но у том им се замаглило потпуно у свести. Болови су их пробудили обојицу. Лежали су једно преко другог. Хангош није могао да стане на леву ногу, а војник није могао да говори, само је Хангошеву руку стављао на своју десницу, која је ландарала у месу и кожи као луткина у платну. Војник, иако није умео да говори, раније је схватио где су. Дигао је о десном рамену капетана па су се тако полагано провлачили кроз шумарак, до подножја Нешинога Брда где су се чули наши ситни митраљези. У зору су се нашли између борбених линија. Морали су остати лежећи до у ноћ јер нико није могао из нашег рова да их позна нити да им приђе.

Тако је Хангош доспео у ваљевску болницу, где га је дочекала и Звезда и новац из Русије. Али није стигао ни да једну рубљу потроши, а већ су га носили у Крагујевац. После шест недеља он се опет појавио у Горњем Милановцу, и, „ја доносим срећу", с њим је започета рудничка офанзива.

Ратна срећа, одликовање, новац из Русије, велика популарност Мађар Пиште, ипак учинише дубоку промену на Хангошу. Споља је остао исти, ћутљив и помало незграпан изван рова, али у души му се много преокренуло. Некако је све више заборављао свој прећашњи живот, сродио се с овом војском, склопио безброј познанстава и ратних пријатељстава, па, иако је остала у његову срцу жива жаока породичне, личне мржње, углавном се изједначио с осталим српским официрима, схвативши своје место међу њима као стално и заслужено и примивши и њихове амбиције. Он је деду осветио, није жалио ни живот да би повећао Фрањине поразе, сада, напослетку, може и сме да мисли и на себе и на будућност. Он је официр, српски официр, као што је и генерал Штурм и толики други, војник слободе против војника угњетача и тирана. И мађарски, хонведски војници су служили Италији, Турској и Америци. Почео је већ да силази из Пецке у Ваљево и да се, после прве навале пегавца, забавља, истина пасивно осим мало пића, по менажама разних команди и мисија. Бучно се веселити није умео, али је уживао у туђој халабуци. Научио је и неколико песама, но осећао је да их он друкчије предаје, па му је то било непријатно. Да га није женирало он би отпевао и коју мађарску, тужну, куруцку, — сад се већ не би тако опирао. Кад га нико не чује он звиждука и дудуче о „Моришу води што тихо, тихо броди" ... „о селу у багрењу куд дика дику у загрљај чека" ... о оном прастаром куруцу чије „трагове од црвених чизама ветар снегом засипа" ... Али кад га је сам генерал позвао, на слави хаубичкога дивизијона под Ставама, да запева једну своју „од куће", он је први пут пустио срцу на вољу, и отпевао ону, коју су његови „куманци" идући на фронт срочили још првог лета, и која се певала и на Сави и на Унгу и на Сану:

Данас румени живот
а сутра бели сан ....

А и оно, неко чудно, примирје на целом српском фронту навело га је да више мисли на пријатније стране живота Па

кад је примио позив потпуковника Блажића да тражи неколико дана одсуства и да му дође у госте у Ниш, Хангош је заборавио био да је то права позадина „куда он неће докле год Фрања седи на престолу.“ Но док се он снебивао да моли одсуство и скањивао, уједе га зараза која је већ била на издисају; после шест недеља придигао се од трбушног тифуса, и сад га већ сами војни лекари отераше у Ниш, да не би којим случајем овако изнемогао налетио још и на пегавац. То је било већ средином маја, оног дивног и јединственог маја који се разлио на искрвављену Србију као мирисно уље, као рог варавог благостања и опојног мелема — пред катастрофу. Мађар Пишта није ни слутио каква је препирка претходила његовом одсуствовању. Референт санитета у армији, пуковник Д-р Павловић, изрекао је отворено да би се такав официр морао послати на опорављење на француску Ривијеру, а можда и у Швајцарску. Ипак се усмено споразумеше да би то било „незгодно,“ чак да је Хангош и пао у грудобољу.

Ниш је пријатно изненадио Хангоша. Већ сама железничка станица наслућивала је да се улази у варош ширих размера и скоро предратних прилика. На умногострученим шинама пућкало је неколико огромних бестијских локомотива с удобним, новим, међународним пулман-колима. Неки отменији путници и даме, чије је дискретно кретање и ново, за њега бизарно, помодно одело зачуђавало Хангоша, подсетили су га да је сада Ниш постао важна спојница између Русије и западних савезника. Иако се ништа није догодило, својом чистотом и скоро безбрижним понашањем ситих и испаваних чиновника ова варош је чинило се недавно дигнута на рушевинама оног ланског збега.

Потпуковник Блажић га је дочекао више но радосно; поносно га је приказивао свакоме и увео га је у менажу Министарства Војног као свога госта. Чак му је припремио унапред и собу, близу Министарства, с преке стране у Шумадијској улици.

— Ти се само одмарај. Живи по вољи. Шетај по парку, читај, кибицуј, забављај се, заслужио си.

Хангош је већ у Академији научио да тачно расподели редовни дневни програм свога живота, па да без потребе од тога не одступа. Тако је и овде учинио. Чим устане оде у парк, седе за сто пред павиљоном и срчући каву прелистава новине и ужива посматрајући шарени свет. Затим се отшета у Мини-

старство, пријави се Блажићу да му зажели добро јутро, па се онда врати, прође насипом уз Нишаву неколико пута, приседа на неколико 'клупа'; или се упути у варош, разгледа излоге, уђе у још по коју кавану, врати се у подне опет на насип, проматра из прикрајка онај весели жагор млађарије, и, вазда тако освежен, размишљајући о томе да је тако у животу, пође у менажу. Тако је то у животу, увек исто. Како беше оно кад их је тукао онај огромни мерзер под Кошутњом Стопом, па се он с неколико војника увукао у један кратер од гранате, јер неће ваљда у исто место ударити још једна. Ту су чучали до зоре као у рову, кад ујутро а оно на сред рупе се промоли из влажне, свеже земље округла главица једне тркунице. Тек што се она преплашено трже а шушну мали, крти гуштер, и једна птица цвркуљну поред њих и чупну у жуте грудвице. Па оно код Пецке, кад дођоше снаше да походе своје људе? Не удалише се изван логора ни стотину метара, а већ, одмах ту, на свежим војничким гробовима, поседаше, поваљаше се, крхајући погаче, натежући тиквице, обухватајући жене око паса и смејући се.

Хангош је приметио да га многи већ сутрадан нарочито гледају. Сврађају једно другом пажњу на њега, осврћу се за њим, и људи и жене. Њихове су очи при том сијале од симпатије; Хонгошу је било пријатна та пажња, али се ипак и стидео што тако упада у очи. После је већ лакше подносио кад чује у пролазу своје име, односно оно: — Ено нашег Мађар Пиште! Сила! — Но приметио је још нешто. Велики број војника у аустријској униформи. Сви су они били запослени, бесумње, то су Срби из прека, Југословени, који су сада ослобођени као у својој земљи. Њега је јако дражило да заустави којег од њих и да чује што о приликама у оној војсци у којој је он служио десет година. Али бојао се да ће запети за његов нагласак, па онда она објашњавања која могу да се изроде или у хвалисање или у нешто још и горе.

А што се тиче дама, Мађар Пишта их није разликовао првих дана. Он ни иначе није никад био пријатељ жена. Знао је да му појава није примамљива, ни салонска ни херојично каваљерска, па се није ни уображавао да може утицати на жене. А није ни полагао на успехе те врсте. Од детињства је био тако и образован у кући да за човека треба да постоји само неколико жена које заслужују да се мушкарац заузима

свом душом за њих. То је љубљена, верна жена, мати и сестра. Друге су све туђе жене, туђе матере и туђе сестре — или кокоте. А кокота је роба, као, опет, што би његова жена била светиња. Само, нити је он наишао на такву још, нити жели да наиђе. То питање љубави и брака — нераздвојно у његовој глави — није било ни на последњем месту у његову програму. Сад, у Нишу, ленствујући и зазијавајући, он је видео множину жена и девојака које су зундале све на једном месту као златне муве. Бог зна ко су, шта су и какве су? Овако, гледати их са стране, било је веома пријатно. Неко слатко и болно осећање обузима човека, кад, туђ и усамљен, физички доста близу а иначе даље од њих но звезда од звезде, слуша пред собом, иза себе, с лева с десна, од свуда, њихове, скоро вазда уздрхтале речи, трилиране смехове, шум њихових одела, игру прстију по коси, сукања око ногу, мирисни и топли лахор који лепрша стално око њих и кроз њих. Особито је заводљиво било кад Хангош приседне с вечери на клупу према Нишави и граду, па из тог сутона жбуња и сенки гледа у девојке које промичу пред црвенилом зажареног сунца, као фантоми који не газе већ лебде, кроз чије одело, као кроз вилинске велове, пробијају зраци наговештавајући њихова лака, готово нематеријална тела.

Петога дана, у суботу, предвече, у уобичајени час, примети Хангош да га две младе девојке, оне исте које је већ запазио од раније, посматрају још упадљивије но досада. Ево, већ други пут како пролазе сасвим близу испред њега, тако, да је он приморан да повуче ноге и сабљу да се оне не би некако спотакле. Оне су се подгуркивале, гледале у њега из даљине сасвим отворено, несташно, а кад се приближе онда се смешкају, дошаптавају, бацајући по који поглед испод очију, као да се нешто договарају, као да нешто смерају што их узбуђује а за што тек прибирају своје детињасте храбрости. Погледи, примедбе и освртања, њега досада нису избацивали из пасивности. Све је он то приписивао егзотичности своје појаве и случаја а не својој мушкој неодољивости. Али понашање ових девојчица већ је постало сумњиво и опасно. То су оне, мора бити, пре подне сковале заверу против њега, када су оно демонстративно селе, у кругу пред павиљоном, на клупу преко од њега. Нешто су врло важно говориле, непрестано су загледале у њега и нервозно су пребацивале ногу преко ноге. Свилене, црне, затегнуте чарапе засијале би неколико пута, све до меких колена, месташне

коврџице — црне и плаве као у причи — преко чела и на слепим очима! лепа слика, био би слеп да је није видео и од камена да му се није свидела. Али ово сада, узрујало и њега; да га није стид побегао би некуда, а и не знајући управо зашто. Ипак је морао да се осврне да види где су измакле. Није их видео, али се зато пренеразио кад, тргнувши се на њино кикотање, угледа на другом крају своје клупе њих две. И саме изненађене и уплашене од толике своје смелости, оне су биле зајапурене, нешто су се као препирале између себе, не усуђујући се сад већ ни једном да га погледају. То је опет њега охрабрило, па их је, помало протекторски, с осмехом, као децу, пажљиво разгледао. Још суште швигарице, иако им је обема могло бити осамнаест година, као да су ускреле из маште каквог фељтониста. Једна црна, друга сасвим плава, једна висока обећавајући крупну, репрезентативну жену, друга мала, ситна, веверичаста. Она виша, црнка, била је чистог, несумњивог јеврејског типа, али од оног за којим се и сви Аријевци осврћу и блиставим очима наглашавају: — раса! Оно древно, старозаветно бледило с једва приметним кадифастим тамнилом горње усне, са свиленим зулуфима низ образе, са зубима нешто уморно истуреним што испупчава јако затегнуте усне и чини утисак унутрашње врелине и жеђи. Њене црте нису биле савршене, исувише је био кратак размак од носне преграде до краја браде према линији од обрва до горње усне, али боје и преливи разних израза изазивали су више од допадања. Особито дубоки и стални сјај очију које као да су вазда некуд блудиле, готово тупо, у некакав несвестан сан. На први поглед сваки је мислио да је она исувише мирна и меланхолична; чисто би се изненадио после њеном честом и срдачном смеху, а тек добри познаваоци њени знали су да је и та непрестана драж да се смеје, и због најобичније шале и глупости, само повремено, неодољиво одливање животне, осећајне снаге које је она била препуна. Исто тако је и мала плавуша могла да обмане при првом сусрету. Мислило би се: мала канаринка чији цео живот пролази у цвркатању и скакању, златно, весело звонце, створено да је неко окачи о врат и да с њом протрчи живот, детињасто као Врбицу. Мазно, анђеоски плаво створењце, које би се хранило слаткишима и пољупцима, дисало и одисало само љубављу. Но слушајући њен нервозни и суви кикот и гледајући у лепе а као лед светле и хладне очи, видело се убрзо да је она много тврђа и много

трезвенија од своје другарице, да она много оштрије осети и запажа границе маштања и стварности, и да, према томе, она је та која неприметно влада када су њих две заједно, као што би увек и владала над сваким занешењаком, сентименталцем и фантастом чим би је заволео.

Хангош је још гледао у девојчице очекујући: на који ће се начин оне извући из неугодног положаја, кад се плавуша тобоже забринуто наже другарици и разговетно, на мађарском језику рече:

— Пази шта кажеш, јер те и овде може неко разумети.

Црна поцрвене и тресући се од нервозног кикота прошапта:

— Та ћути, — што си дрска!

Хангош је одмах изгубио свој тријумфални израз, преместио је сабљу с десна на лево, тек да нешто учини. Чуо је само, онако као да су му уши натуткане ватом, да су се оне поред њега на пречац дигле: — Хајде да ти нешто причам! — рече црнка и отшумеше стазом у противном правцу.

Сигурно ништа друго већ само једна шипаричка лакрдија. Ипак, Хангош је био узнемирен, непрестано је слушао оне мађарске речи, кокетно завијане женким гласовима, и то га је зледило у неко скривено, неко место око срца. Биће година и више што није чуо женски мађарски разговор. Узнемирен и тужан био је цело време, и, ма да је избегавао да се не сукоби на бедему с оним ђаволицама, опет их је сваки пут уочио кад шмугну у оном метежу, добацујући му аз далека по који значајан осмех.

Сутрадан, у недељу, био је кермес Црвеног Крста у Парку. Тек што је бануо, искрсле су оне две пред њега с кошарицом ружица и каранфила.

— Господине капетане, да вас закитимо! — викну плавуша пружајући кутију од лима, док је црна руменећи без речи закачињала једну ружу на његова прса. Док је он туткао згужвану банку у кутијина уста, плавуша се загледа нетремице у његове очи:

— Јел'те да сте ви онај славни јунак, мађарски официр, кога овде сви зову Мађар Пиштом?

Хангош се мало стресе од тог наивно поверљивог питања на мађарском језику, мало се испну на прсте, па одговори с насилним осмехом, гордо, али без обрецања, својим српским изразом:

— Ја сам српски официр!

Но мала се није дала разоружати иако ју је другарица тушинула за мишицу

— Но, па да, али ви сте изистински Мађар? С нама можете слободно да конверзирате, и ми смо обадве оданде. Не бојте се, ја сам права Српкиња из Баната, само волим да говорим мађарски. Није ни чудо, обадве смо пештански ђаци.

Хангош приметно порумене, па удари гласом:

— Не бојим се ничега! — затим опет настави српски:

— Али нема смисла сада и овде.

— Софка немој бити луда! — упаде молећи црнка — има господин капетан право. — Па погледа у капетана очима које су зрачиле од збуњености и преклињања: — Немојте да мислите рђаво о нама. Изволите доћи к нама, моја мама ће се јако радовати да се упозна с вама, ми смо јој и онако пуну кућу напричале о вама, а она је, знате, жена од старог реда, хоће да упозна сваког с ким се ћерка разговара. Али није опасно, као свака мама, кад се скандализује ми јој се умиљавамо, па све буде како ми желимо.

— Слушајте, господине капетане, немојте да јој верујете све. Сад изгледа да сам ја она страшна, а, богами, све сам ја за њену љубав урадила. Она је кукавица, па мене гура напред, а после превртње очима.

Стара Јеврејка баш није била задовољна што је Хангош постао свакодневни гост у њеном скученом, привременом стану. Она није знала добро ни српски ни мађарски па је тек сваку десету разумела кад они говоре. Затим, он је њој, иако у српској униформи, био Мађар, уопште авантуриста, никаква прилика ни за кћер ни за гошћу за коју је одговорна. То познанство само може да шкоди. Mein Gott, ми смо сада Срби, али и ми смо из Пеште дошли у Србију. Иначе Хангош би учинио добар утисак и на стару. Обично уђе врло скромно, седне у угао, и већином ћути. Само се смеши док оне две око њега ћуморе, свирају, певају, наравно пештанске куплете и мелодије ондашњих хусарских оперета, све скоро непознате ствари за Хангоша који није никад ишао у позориште и није обожавао врцкаве пештанске субрете. Али нарочито му је смешно било кад оне запевуше какву праву народну мађарску песму. Ужасно је комично било то афектовано, надри-сељачко кићинство, кад се — Боже мој од силног беса! — затресу те две главице, једна семитска а друга неодређени средњеевропски мелез, и зазвече шарени которуви око руку, место мамуза и стаклених ђердана. Тада би и он, полако, истина, из дубине собе, улазио у песму

и додавао оно чим смиље мирише, од чега нож сам од себе искаче из чизама.

— Само тише, децо, они ратују!

— Ратујем и ја, госпођо!

— На, ја, само, знате . . .

Да дође Армин из Солуна (где је запослен ливерацијама) не би му било право да затекне ово мађарање у кући! — вајкала се стара у себи

После неколико дана, услед оваког домаћег забављања, пошто је стара изашла а девојке запалиле цигарете и задиркивале Хангоша што је и он старога кова и не воли кад девојке задиме — с куцањем упадоше унутра двојица у аустријској униформи. Један је ишао на штаци, нога му је била одсечена више колена а други је, жив и здрав, носио у руци црну кутију од виолине и ноте испод пазуха. Крочили су унутра насмејано, с породичним неуструченим поздравима, али чим опазише српску униформу, они се уозбиљише и укрутише. Хангош их је сместа познао, с улице. Један тренутак застаде — тренутак гробне тишине — пламен му лизну уз образе, очи му севнуше а чело се испупчи — и не дижући се климну главом као отпоздрав на њихово војничко јављање. Плавуша се напела да прасне од смеха а црна домаћица није могла да скрије своју велику и мучну збуњеност.

— Господа се, чини ми се, не познају . . Господин капетан Мађар, пардон, Хангош, господин заставник Одри, члан Народног Позоришта у Пешти, господин лајтнант Шарвизи, виртуоз, свршени конзерваториста . . . Извол'те сести . . . молим . . .

Не прилазећи, ови се само наклонише, а Хангош ни гласом не макну. Непријатна тишина била је испуњена мржњом, која је немо врила и по који пут севнула испод очију између капетана и придошлица.

— Како то да се ви не познајете? — баци плавојка невиним гласом искру у ту загушљиву атмосферу.

— Лично не, а, иначе, ко не би знао славног господина капетана! — рече дубоким гласом дебели глумац без ноге, подвлачећи онај придев.

— Бога ми, није шала, и ја сам помогао да многе ћесарске слуге аванзују, на робље једног слободног народа.

— И да се сопствени народ евентуално зароби, до чега неће доћи хвала Богу и цару Вилхелму.

— Боље роб но лакај. Роб је силом слуга од своје воље. А лакаји су сви они који заборављају да је Фрања недавно вешао најбоље њихове представнике, па му опет служе.

— Мађари су се измирили са својим Краљем.

— Хангоши нису. Хангоши су старији од Хабсбурговаца и никад им неће опростити конопац пуковника Хангоша.

— Патриотизам је изнад породичне љубави. Оно припада прошлости. Нема такве личне увреде која може оправдати издајство народа у одсудноме часу

— Слушајте ви, Конлебен, Ецесгебер, како ли се звасте; за вас је разуме се, већ прошлост на коју не мислите, онај историјски час кад је ваш ћаћа, са балицом на грбачи, дошао из Галиције у нашу обетовану Хунгарију, или кад је поштовани предак господина виртуоза, хесенски фетер-Шнајдер, Шеншајсер, догурао своја штројачка колица у Кишкереш, — али код мене је свака трагедија мојих дедова најдневнији доживљај. Гледајте!

— Хангош се бесно раскопча и извади медаљон — зар нисам то ја? погледајте чело, очи, зар нисам ја то био срамно обешен, и од оног који ме никад није победио и коме сам био уступљен на часну реч! Ја немам ништа да се правим, Хангоши су давно створени, моја је дужност само да заостало одржим, отето вратим, увреде осветим. Ако мој народ нема више Хангоша, ако такви, као ви сви, чините тај народ, онда ја не припадам том народу.

— Лако је вама с нама. Ми не смемо да вам одвратимо истом мером.

— А, од мене се не бојте. Иначе, да нисте робови, да сте слободни и да имате оружја, не бих ја ни толико речи потрошио на вас. Уосталом . . .

— Али, господо! . . уплашено покуша да умирује црнка из угла.

— Видиш шта си урадила? — јави се мати на вратима.

— Извините, госпођо и госпођице, нема смисла да се задржавам у друштву с овима, ја идем!

У том часу црнка се сасвим приближи Хангошу, и њега зачуди како се њене очи, обично одсутне и засенуте неким страним сном, сада снажно и разумно упреше у њега.

— Молим вас, капетане . . .

Али Хангош се тек сада обрецну:

— Не, не, госпођице, видим ја да су они старији познаници, а ја сам случајни, па ћу ја да идем . .

— Господо, жалосно је што је до овога дошло, но кад већ неко мора да се удали ја мислим да ћете ви увидети да српски капетан не сме то да буде! — одговори на убод девојка, па енергично погледа у Хангоша.

— То си добро рекла! — потврди мати.

Хангош се опирао девојци која је покушавала да га силом посади на исто седиште.

— Ко су вам ти патриоти?

— Чекајте, ја ћу да вам кажем — ућутка стара девојка — онај без ноге то је неки глумац који чека да га Црвени Крст размени. Шета тако по Нишу већ два месеца и гоји се. Наша Нуши, исто тако шашаво створење као и ове, писала му је из Пеште да нам се јави. И сад је окукао код нас, све чекајући да га врате и да однесе поруке нашој фамилији. Онај чупавац, то вам је некакав виолиниста кога су градске госпође пронашле и извукле из логора да би им поучавао децу, пошто су српски музиканти сви у рату. И сад он иде од куће до куће, бере лепе паре и отворено говори да чека Аустријанце. Многима се већ обећао да ће им сачувати у први момент куће ако му дају кључ, па да се он, каже, склони за време евакуисања заробљеника. Ја нећу ни да чујем о томе, знате, мој муж је државни лиферант . . . И . . . срамота ме је и да кажем . . . нека вам оне признаду ако смеју . . . ја сам старог шлога јеврејска жена, ја знам шта се шикује, шта је ред, знам шта је верност, ми све имамо да захвалимо овој земљи . . . то ја не кријем . . . мој муж и ја ми нисмо имали шта да ручамо, и мој мираз, све смо ферспекулирали, па онда смо дошли овамо, у Пожаревац . . . лепо нас примили, па ради, ради, жито, шљиве, и тако, ту се може да ради, и хвала Богу . . . ја идем куд мој муж пође, а он иде куд српска војска и српска влада . . . Али ове фантазије, нека вам кажу ако смеју . . .

— Па шта, Танте Фани, шта има у томе, ми смо предлагале да останемо нас две у кући ако, не дај Боже, дођу Немци, па онда да се вратимо у Пешту да наставимо клавир. Шта има у томе?

— Да останете с овим свирцем?

— Па, тај није опасан!

— А други? А ваши родитељи Срби?

— И они би дошли из Пожаревца, ако хоће. Па шта? А да нам имање пропадне тамо преко? Ми смо и онако само случајно затечени у Врњцима.

— А шта ви на то кажете? — окрете се Хангош одједном црној Цилики, која одмах поцрвене до косе.

— Ми смо се само шалиле с мамом, верујте.

— А зар тако баш волите виолину? — упита Хангош пригушеније.

— Па, жао би ми било да се запустим.

Хангош прећута још нека питања која су му се наметала, извини се и пође, сасвим тихо, ни налик на оног Мађар Пишту од пре пола часа.

— Дођите опет сутра, нећете више имати те непријатности! — рече необично топло Цилика и стеже му руку.

— Гледаћу!

Хангош се враћао погнуте главе; био је уморан и болеле су га слепе очи. Нису за њега таква узбуђења! Уопште, шта он то ради? Он више не влада собом, размекшава се и разнежава. Пушта да му се мисао о тој Јеврејчици сасвим уврти и уврежи у глави, прија му да себе боцка том ружицом, да гриска слатку опорину неких љубавничких снова. Ето, још непрестано удахњује и тражи око себе сафрански оштар мирис којим га је на један мах запахнула при опроштајном стиску руке. А разни изрази њених очију, игра жмуре коју њена свест игра у зеницама, постају његови најважнији проблеми. Зар је он за љубав, или за брак? Магла за њим магла пред њим. Шта би Хангоши у гробовима својим да се заиста ожени Јевреjком, па да роди сина — лиферанта. Све је то тако чудно, а још је чудније да се не може да отресе њене слике. Ма шта гледао, радио, мислио, на све пада, и то из њега излазећи као из мрачне коморе, танана сенка те исте девојке. Ако се он сад повуче и врати на фронт не рашчистивши овај однос, који стварно и не постоји, може та туга у њему да омлитави борбеност. То би било катастрофално. А ако се опет пусти, ако дозволи да тај непријатељ у њему буја?

Сутрадан ујутро Хангош је био решен да настави походе Цилики, али само опрезније, надзиравајући себе и хладно посматрајући сваки миг на девојци и на мајци. Отишао је претходно, пре састанка у Парку, да поздрави потпуковника Блажића. Ушао је као увек, али га његов кум није дочекао као редовно. На-

редио је одмах да се нико више не пушта у канцеларију, позвао је свога Мађар Пишту да одложи капу, затим је мало поћутао и почео полугласно и поверљиво.

— Слушај, капетане, ти се нешто много виђаш у друштву оних Јеврејки из Пеште?

Хангош се трже: — Што?

— Па, ништа, само упада у очи. Толико женског света, и ја сам те звао у неке девојачке куће на чај, ти све одбијаш, а непрестано си с њима. Чујем да им свакодневно идеш и у кућу. Опрости, знаш ја сам старији, ја сам твој „родитељ" овде, морам да ти, у твом интересу, скренем пажњу на нешто . . . овде се све зна, о свакоме се води рачун, рат је то, брате, па не само ми, и наши савезници пазе на свачији корак, а и бугарски посланик је овде . . . не љути се, војник си, мораш то разумети: ето, јутрос чујем да се ти у њиховој кући налазиш у друштву неких непријатељских официра-заробљеника који се под заштитом овдашњих сукања смуцају слободно по Нишу . . . Немој да се љутиш, али ја те молим да избегаваш то друштво!

Хангоша обли леден зној:

— Зар се у мене може сумњати?

— Ма није реч о симњи, већ о изгледу, о опрезности!

Хангош стеже и истури пар пута вилицу, тако да се чуо шкрипут зуба.

— Ех, имате право! . . . Ја ћу још вечерас на фронт!

Потпуковник се потајно и задовољно осмехну.

— Ма немој ти одмах „мађарембер теремтете"! Реч је да се не виђаш више тако често с њима.

— Не, не, не, ја идем одмах натраг у трупу.

— Не смеш тако на пречац. Изгледаће као да си заиста нешто скривио па смо те отерали. Мораш још неко време остати.

Хангош обрисa зној с чела.

— Како ви заповедите, ја већ не знам ни да мислим.

— Е, хе, хе, мој Мађар Пишта, ти си јунак против мушкараца, против пушака, бајонета и топова; а што си, бре, слабић према женама? Море не дај се да те зашарафи први пар лепих очију!

Хангош се из министарства вратио одмах у свој стан, и није излазио до обеда. Сад је тек увидео како га је јако шчепала за срце та мала, непозната девојка, и, како се он налази у тешком, спутаном положају. Његова слобода се састоји само

у томе, да може погинути на бојном пољу и да може у позадини банчити и блудничити. Све је остало сумњиво и ускраћено.

Трећи дан пред вечеру дочекале су га пред станом девојке. Плавуша је прво приступила, али је одмах пошла напред, оставивши га самог с Циликом.

— Ви се срдите на мене, јел'те? Мама каже да се бојите од нас, а то би ми било страшније но да се срдите.

— Ни једно ни друго. Не питајте ме, нећу моћи о томе да говорим, опростите ми.

— А знате ли да сам ја чула да се ви спремате већ као сутра на фронт? Па зар би ви отишли без опроштаја?

— Не бих. Дошао бих да се опростимо, иако би ми то врло тешко пало.

— А што, што, реците ми, забога!

— Нешто се тако у мени догађало... неке неостварљиве илузије... али... није то све истина, верујте... а, овај, и ваш глас, и то што вам рука тако дрхти, Цилика, то је све уображење... последица рањене таштине можда, и друга нека узбуђења... није то оно... верујте!...

— Није, није тако као што ви силом тврдите... али кад ви хоћете нека буде, добро, нека тако буде... ја вас само молим да не срљате у смрт, да мислите на неког ко ће да се моли Богу за вас и ко ће дочекати крај рата да вас разувери...

— Цилика, молите се Богу, али ја морам погинути, морам... варате се ви... видећете, куд бих ја, шта?... Збогом!

Отишао је без опроштаја.

Но Хангошу се није дало да погине. Ишао је у патроле, у извиднице преко Дрине, цело лето до јесени. Пред трајну офанзиву против Србије писао му је Мајор, онако у додатку, тумбе, „а она твоја Јевреjчица сад опет учи малати од некаквог пештанског сликара.“ Али га ни тада ни немачки шрапнел, ни бугарски бајонет није окрзнуо. Добио је још у Призрену за мајора, а умро је нечујно, у Бизерти, камо је отишао да излечи маларију и њене опаке последице у бубрезима. Осим кратке вести у тадашњим малим новинама, нигде није више споменуто његово име. Сву његову егзотику и јунаштва преплавиле су безбројне касније трагедије наше. Сви су га заборавили. Не знам само да ли би га се сетила госпођа Цилика кад би је ко смео да запита или кад би јој неко превео на немачки овај напис и

послао у Братиславу на адресу фирме Розенберг и Син. Али је једно сигурно: славни, обешени револуционарни пуковник Хангош дочекао је унукову душу на другоме свету озарен небеским блаженством; и, ако душе имају чело, сенку искрвављеног земаљског чела, дед је целивао то чело које никада у животу није пољубила љубљена жена.

Велько Петровић

Кроз васиону и векове

Писма једног астронома

X

Београд, фебруара 1923.

Било је то, ако се не варам, у рано пролеће 219. године пре Христа. У пространом, острвом Ортигијом добро заштићеном, пристаништу Сиракузе, лепе вароши Сицилије, насељене Грцима, стајала је укотвена египатска убојна галија „Александреја" која је служила и за трговачке послове. Ту је лађу дао саградити Хиеро II, господар Сиракузе, и поклонио ју, у знак свога пријатељства, Птолемеју Филаделфу, владару Египта. Ако се сме веровати описима, који су се о њој сачували, та је лађа била изванредно лепа и удобна. Сграђена од горског дрвета које је расло на трусним падинама вулкана Етне, имала је она три спрата. Њене просторије, салони и кабине, биле су патосане каменим мозаиком који је живим бојама представљао јуначка дела опевана у Илијади. Једна од тих просторија, посвећена Афродити, имала је патос од самог агата, а врата од лимуновог дрвета и слонове кости; друга, са зидовима од шимшира, служила је за библиотеку и научни рад. На горњем боју лађе, по целој његовој дужини, пружала су се хладовита шеталишта, засвођена живом виновом лозом и белим бршљаном. Уз високе лађине бокове приљубиле су се џиновске статуе које су носиле на својим плећима лађин кров. Три катарке и двадесет реди весала служили су покретању лађе, а осам торњева са убојним машинама одбрани и нападу.

Градитељ те лађе био је Архимед, највећи инжењер старога света, а њену уметничку израду руководио је архитект Архијас из Коринта, праотаџбине Сиракужана.

Та је лађа била дошла у посету и трговачким послом у Сиракузу, и спремала се сада на повратак у Александрију. Накрцана робом, она је само чекала знак за полазак.

Пристајете ли, драга пријатељице, да се и ми укрцамо у ту лађу? То није тако тешко! Пре свега, треба да се бацимо у старогрчка одела, а за то не требамо ни кројача. Ево, ја Вас већ одевам, боље рећи заогрћем, химатоном, замењујем Ваше мале ципелице већим сандалама, да бисте изгледали што мушкије, а Вашу кестењасту косу равно срезану над вратом, везујем пурпурном врпцом, превученом и преко чела. Тако, сада изгледате као какав млади Атењанин. И ја сам се оденуо. Добро урањен, глатко избријан, личим, са својом буjно проређеном косом, више на каквог римског бонвивана, но баш због тога изгледам неописано отмено. Тако смемо, у овом класичном облику, без зазора прескочити двадесет и два века и закуцати на вратима Архимедове палате у Сиракузи.

Он је био велики господин, пријатељ, можда и рођак, краљев, а сам краљ међу научницима свију векова. Једна слика на зиду моје собе, коју често посматрам, представља га, замишљеног у наслоњачи, у мраморној соби његовога господског дома. Уђимо и ми унутра, и поклонимо му се до земље.

Наша посета свршила се брзо и успешно. Седи научник, математичар, физичар и инжењер, упознао је у мени човека који његова дела цени и понешто разумева, па је схватио и одобрио моју жељу да посетим славну александријску школу, а са собом поведем и свога младог пратиоца са руменим уснама. После кратког размишљања одабрао је он, са свога писаћег стола од растовине, вештачки извајаног и покривеног белом мраморном плочом, из гомиле папирусових труба, два мања парчета те скупоцене хартије и на њима је написао два кратка писма. Једно од њих, упућено команданту „Александреје" да нас прими на брод и даде нам угодну кабину, а друго, да га предамо његовом александријском колеги Ератостену, који ће нас усрдно дочекати.

Све је, дакле, удешено да не може бити боље за наш пут. Ваља само очи затворити и отиснути се из садашњости. Ја их склапам, и слушам већ ритмичко ударање безбројних весала лађиних, а осећам и њено благо лелујање. Ми путујемо.

— — — — — — — — — — — — — — — —

Трзам се, као опарен, из слатких снова: отпутовали смо сувише далеко! Изгубио сам сасвим из вида да се налазимо на научном путовању. Обуздавам своју уобразиљу, која нас је

искрцала на неко дивно одисејско острво, и упућујем ју у александријску луку.

— — — — — — — — — — — — — — — —

Ведра а млака звездана ноћ спустила се над Средоземним Морем. На нашој лађи спава цела посада, сем стражара на катаркама и на торњевима лађиним; и сами веслачи су задремали, па у полусну мичу лено и неправилно своја весла. Лађа се скоро не миче с места. Нас двоје стојимо, наслоњени на дебело стабло предње катарке, и посматрамо јужну страну звезданога неба. Ту трепери, високо над морем, сјајни Сиријус, а право испод њега, близу самога хоризонта, блиста се још једна, исто тако јасна, звезда. То је Канопус, после Сиријуса најсјајнија некретница целога неба, која се код нас, на северу, никада не вида, јер се ту не пење над хоризонт. Ми уживамо у томе небеском призору који је за нас сасвим нов. Он ме задивљује још више што се, нама на очиглед, уздигла из мора, баш испод ових двеју звезда, још и једна трећа, којој не знам имена. Узалуд се преслишавам, ја сам све сигурнији да права повучена од Сиријуса преко Канопуса не удара ни на какву сјајну звезду. Није ли ово какова „нова", која је изненада забљештала на небеском своду!

Глас стражара са врха наше катарке даје ми неочекивани одговор на моје питање. Он виче, колико га грло носи: „Фарос! Фарос!" — То што видимо није звезда него славна светиљка Александрије.

На лађи настаје комешање, морнари се буде, електризовани чаробном речи која им говори о сјајнооким женама, кипарском вину, коцки и другим уживањима. Они разапињу сва једра лађе, а и веслачи, разбуђени, напрежу своје мишиће, и наша лађа јури као стрела ка Александрији.

Чудна је то варош! Када је Александар Велики освојио перзијско царство, положио је он, сто двадесет и три године раније, на египатској обали, између мора и језера Мареотиса, темеље нове вароши, која је добила његово име. Девет година иза тога, када је он занавек склопио своје орловске очи, распало се његово огромно царство, које његове војсковође поделише између себе. Најпросвећенији од њих свију, Птолемеј, син Лагија, доби при тој деоби Египат, узе краљевску титулу, и одабра Александрију за своју престоницу. Ова постаде за сто година најлепшом вароши и духовним центром старога света. Светиљка коју гледамо и која шаље своје светле зраке далеко на морску пучину, достојно је обележје овога славног града.

Свануо је и дан, а ми се приближисмо острву Фаросу које се као природна брана пружило испред александријског пристаништа. На његовом источном крају исправила се у плави ваздух његова бела мраморна светиљка, виша но што је Кеопсова пирамида, седмо чудо света, која, по месту где је подигнута, доби исто име, па га онда даде свим осталим светиљкама мора.

Између те светиљке и најсевернији тачке малога полуострва Лохијаса, које се право пружило у море, улази се у велико пристаниште. Оно је препуно бродова из свих крајева света: Картаге, Пиреуса, Коринта, Делоса, Ефеза, Самоса, Родоса, Кипра, Сидона, Тира, Остие, Сиракузе. У њему се налази и мало острвце Антиродос, које је заклонило једно унутарње пристаниште, резервисано за краљевску породицу и марину. Поред њега се виде краљеви двори, лабиринт белих палата које се огледају на глаткој површини пристаништа.

Средина острва Фароса спојена је великим насипом „Хептастадиумом" са сувим. То је једна врста мола, јер с његове друге стране лежи још једно пристаниште Александрије, у које се улази западно од Фароса; ми га распознајемо по шуми катарака које вире преко Хептастадиума. Просеци у том насипу пресвођени високим мостовима, омогућавају комуникацију између оба велика пристаништа Александрије и између вароши и острва Фароса.

Александрија нас прима у своје крило. Не можемо да се довољно надивимо њеним лепотама и начудимо модерном изгледу те класичне вароши. Улице су јој савршено праве, распоређене као на шаховској дасци, широке, калдрмисане гранитним коцкама, засађене дрворедима, залеване варошким водоводом, који доводи воду са Нила и распоређује ју у сваку кућу

Прошетали смо се између два вита староегипатска обелиска, исписана хијероглифима. Нагледали смо се, по двориштима војних зданија, доброћудних ратних слонова и безазлених убо-јних справа, и нашли смо се у главној улици.

Та улица, широка четрдесет корачаја, носи исто име, Канопус, као и звезда коју смо ноћас први пут видели, а води у александријско предграђе истога имена. У њој врве Грци, Јевреји, Копти, Арабљани, Перзијанци, Феничани и нама сасвим непознати народи. Ту се продају и шаљу у цео свет: свила, тканине, стакло, слонова кост, бисер, мириси и папирус. У тој се улици налази и циљ нашега путовања, славни александријски музеум.

Но, још је рано да пођемо онамо. Прошлу, ведру ноћ употребио је Ератостен, без сумње, за посматрање неба, па се сигурно још одмара. Зато имамо довољно времена да се прошетамо тамо амо по вароши.

Овај велики маузолеј, то је Сома; он чува земне остатке Александра Великог и упокојених чланова краљевске породице. Ово је, то се распознаје на први поглед, позориште, а она величанствена зграда биће храм Изидин. Хајде да видимо! Заиста, у полутами храма трепери циновска статуа египатске богиње, прекривена златом, бисером и драгим камењем. Пред њом стоји велики мраморни жртвеник, а испред овога урезан је у каменом патосу велики круг са дванаест знакова зодијака. То су исти они знаци које су употребљавали већ вавилонски астрономи да њима означе дванаест станица Сунчеве путање. По њима видимо да је Александрија копча источног и западног света.

То се види и по свему осталом. Што се дуже шетамо, све се јасније осећамо у интернационалној вароши. Ова два накинђурена војника су без сумње Гали; то видим по њиховом говору, гестима и погледу, којим гутају жене. А имају и чега да се нагледају. Оне су, заиста, особито лепе и грациозне. Погледајте само како су својим меким столама обавиле тако вешто своје тело да ниједна његова лепота не остане сакривена ономе који уме да га посматра. Ова друга ношња, овде, зове се каларизис; она је мање рафинирана, скоро безазлена: приљубила се сасвим уз тело, и, сем тога, прозирна је.

Но, сада је време да се сетимо ради чега смо амо дошли, и да пођемо у Музеум. То је, у исти мах, и Универзитет и Академија Наука. Његове су се зграде скриле у зеленило, јер су пространа дворишта која их деле засађена платанама, сикоморама и палмама. У њиховом се хладу држе и предавања; ова су, изгледа, баш довршена, јер кроз главну капију Музеума, која гледа у Канопску улицу, изалазе студенти.

Наступио је подневни одмор, а дворишта се испразнила. Ми лутамо по њима док нам један од домаћих не даде потребна обавештења. Оно је медецинска школа, где се, при студији анатомије, сецирају лешеви. Ово је ботаничка башта; у њој се гаји најразноличније биље, а нарочито фино воће. До ње је зоолошка башта; њени први почеци потичу још из времена Аристотеловог, којему је Александар слао са својих војних похода разне егзотичне животиње; сада се ту негују, брижљивије но

дивље звери, кокошке, индијске ћурке, а нарочито фазани. Она зграда са високим портиком, то је астрономска опсерваторија; мало даље стоје зграде са становима научника и просторијама за њихове састанке. Ово, овде, је славна библиотека. Ератостен је њен управник, па ћемо га ту и наћи.

Ми се захваљујемо нашем вођи, и на улазу библиотеке предајемо Архимедово писмо за Еритостена.

Уведени смо у пространу дворану. Њена ниска седишта прекривена су тигровским и леопардским крзнима, а на среди главнога зида стоји мраморно попрсје Птолемеја Филаделфа, оснивача Музеума. Убрзо иза тога улази, но са друге стране, Ератостен. Човек од непуних шездесет година, средњег раста, врло углађених, скоро церемонијалних манира, он нам жели најодабранијим речима добродошлицу. Када смо заузели седишта, он нам изјављује да је Музеуму особита част што нас види као своје госте, а нада се да ћемо се и ми овде добро осећати и упознати са његовим установама, наукама и научницима. Распитује за здравље Архимедово, чије се име овде изговара са дубоким поштовањем. Старији од научника александријских сећају се често боравка великог Сиракужанина у овоме дому Покојни Конон, који му је био најближи и дописивао се са њиме, умро је са жељом да га још једампут види. Та жеља испуњава и сада све научнике Музеума, но она ће се тешко остварати због година Архимедових, а и због тога што се политички хоризонт јако мути. Од како је млади карташки војвода Ханибал почео да осваја по Хиспанији, може сваког часа букнути рат између Рима и Картаге, а од тога нека нас Зевс сачува.

Још се дуго и угодно разговарамо са нашим љубазним домаћином, који се распитује како смо путовали, прича нам о просвећености и дарежљивости садањега краља Птолемеја Филопатора, који, као и његови претходници, чини неописано много за Музеум и његове научнике. Он их често позива у двор, присуствује радо њиховим седницама, научним диспутама и гозбама.

Да бисмо добили први поглед у уређење Музеја и увидели колика је дарежљивост владајуће краљевске породице, Ератостен нас уводи у библиотеку, дику и понос александријског Музеума. Ту су уредно сложене безбројне трубе папируса, плочице и таблице на којима је руком исписана скоро сва стара и савремена грчка, а и страна литература. Близу 700.000 дела скупљено је и систематски поређано у просторијама библиоте-

киним. Човечји живот не би био довољан да само прелиста све ово песничко и научно благо, но, као за пробу, славни нам библиотекар показује само неколико драгоцених објеката своје библиотеке.

Он нас води пред један окован, за патос причвршћен, сандук, и вади из њега један мали, баснословно скупоцен, ковчежић, а из овога Александров личнн егземплар Хомерове Илијаде; ту је књигу носио велики освајач света стално уза се.

Улазимо у другу просторију. У њој стоји статуа човека малога раста, танких ногу и сићушних очију. То је Аристотел! Ова соба посвећена је искључиво његовим делима. Баш лањске године, та су дела наново прегледана, допуњена, систематски сложена и пописана; њихов списак набраја их сточетрдесет и шест.

Суседна, знатно већа, просторија намењена је математској литератури. Ератостен нам ту показује оригинални, педантно уредни, манускрипт Еуклидових Елемената, тринаест књига о планиметрији, аритметици и стереометрији. Сем овога, чувају се овде још десетак Еуклидових дела, од којих једна о музици.

Пролазимо кроз неколико великих сала и улазимо у астрономско одељење библиотеке, које ме нарочито занима. У првој соби тога одељења чувају се најстарије астрономске прибелешке и дела. Ту су драгоцени вавилонски записи о њиховим астрономским опажањима. Те је записе, старе хиљада година, послао Александар Велики своме учитељу на поклон. И хронологија, наука којом се Ератостен нарочито бави, заступљена је овде безбројним списима, међу којима има и много староегипатских.

Соба до ове чува резултате астрономских радова, извршених у самој Александрији. Најстарији су од њих радови Аристила и Тимохариуса, а најславнији су Аристархови. Ови представљају врхунац александријске науке. Са узбуђењем посматрам неуредно писане рукописе тога најгенијалнијег грчког астронома и гутам њихову садржину. Ератостен ме благо прекида у томе, јер је време да пођемо на ручак. Онде ћемо се упознати са свима александријским научницима.

Пролазимо кроз остале делове библиотеке, и, прекорачив двориште, улазимо у пространн вестибил. Из овога воде широко разјапљена врата у огромну салу са отвореном терасом и дугим застртим столом. На њему блистају сребрни тањири и чиније, златне купе, црне земљане амфоре са прекрасним црвеним

фигурама. Улазећи у тај Олимп богова науке, видимо да се у њему не штеди ни нектар, ни амброзија, — главни сто, а и споредни, мањи, претрпани су гомилама свежега воћа: наранџи, банана, урми, маслина и сликовитима групама фазана, острига, ракова и риба.

— — — — — — — — — — — — — — — — —

Риба! Хвала Богу, те ме подсетише Та данас је наше рибарско вече. Свакога месеца састајемо се ми, професори егзактних наука, на вечерама које се зову рибарске. А то зато што се за њихов дневни ред брине од свег срца наш драги колега, славни математичар и први рибар у целој нашој земљи. И вечерас се држи таква вечера, а моје колеге већ су окупљене око бакарног казана у којем се кува рибља чорба, пуна садржине. Ту се прже слатке кесеге, витке кечиге, пече широки шаран, спрема свежи ајвар, и хлади смедеревско вино.

Онамо ми ваља поћи! Зато довршавам ово писмо и опроштам се са Александринцима; та ни на њиховом господском столу не бих могао бити боље почашћен него на нашем, без сребрног и златног посуђа и уметничких амфора.

Развитак филмске уметности

Предузели смо замашан посао објективног прегледа свега што спада у седму уметност. У неколико чланака желимо дати свестрано испитивање филмске уметности. Говорићемо, дакле, о естетици филма, о најважнијим представницима, успесима, резултатима, о могућностима и исто толико о тешкоћама и недостацима. Ради свега тога, ради бољег разумевања, потребно је, бар у најкраћим цртама, изнети досадашњу историју филма.

Филм није изум једног човека, он је резултат многих напора кроз дуго година. Филм је настао из низа научно-фотографских испитивања. У детињству фотографије јавља се већ идеја живих, оживљених слика, покретљиве фотографије. Године 1861. јавља се први озбиљнији покушај у томе правцу, то је *Колман-Селерсов Кинематоскоп*. Он почиње серију експеримената, који значе приближење оном што се више наслућивало а мање остваривало. *Марej* 1882., *Демени* 1891., *Едизон* 1892., *Грин* 1893., најважнији су покушаји. Француз Марej, кога су многи хтели да прогласе „оцем" филма, и Енглез Грин, највише су се приближили данашњем облику. Сви су они радили независно један од другога, не познајући се. *Браћа Лимијер* 1895. године синтетизовали су њима познате напоре и покушаје, додали своје идеје, и *створили први, прави, филмски апарат*. Они, стварају дакле, реалне базе новој уметности, коју је тако генијално наслутио, између осталих, Вилје де Л'ил Адам у „Новој Еви". Почиње, дакле, *историја филма*, — апарат је ту, али није ту још оно чему филм има да *служи*. Рођена је, или, боље речено, омогућена је нова уметност везана за светлост и технику, створен је нов *мобилан* израз, направљен је и први филм („Излазак из творнице Лимијер", 1895. г.), али дуго и дуго

историја нема шта да забележи. Године 1896. рађен је и први филм са сижеом, „Пут на месец" од Жоржа Мелиаса, и њему следују још неки скромни филмови Браће Лимијер и Зека; но филму је суђено да се дуго протуца као нека лутајућа латерна магика по вашарима, као јевтина и презрена забава. Десет година пролазе тако, а филм не прекорачује примитивне облике, живи и животари, без полета и нових присталица. И онда, године 1906. и 1907., јављају се нови људи, нове идеје, *Пате* и *Гомон*, људи врло заслужни за даљи развој. Почиње епоха замашнијих филмова, рекли бисмо и озбиљнијих, да баш филмови тога доба, прве епохе филма, не значе уједно и почетак стрампутица којима филм и данас често залази. У својим првим данима филм са филмом „Излазак из творнице Лимијер" и „Путем на месец", дакле документарно-актуалним и поетично-фантастичним филмом, у неку руку предсказује путање, симболише новинарску и уметничку вредност филма. У епоси која почиње 1906. а завршава се почетком Светског Рата, филм се највише удаљује од самог себе и својих циљева. Неко се тада сетио да је згодно прерадити за филм познате драме, комедије и романе, и од тога дана бесомучно се прерађује све што је боље, интересантно и популарно у светској књижевности. Од тих прерада филмска је уметност имала несумњиво користи — већ и због тога што се помоћу њих развијала, изражавала, себе проналазила и остваривала — али је имала исто толико и штете. Нова покретна уметност, синтеза временског и просторног, светлог и тамног пробија се и манифестује кроз море квалитативно врло слабих репродуктивних филмова, који су имали још и ту злу страну да запоставе филмски сиже. Заборавило се да новој могућности израза треба дати и њену „граматику", њен језик и мисао. Прерадити познате сижеје било је врло комотно, лакше но проналазити чисто филмске идеје и емоције, али то је значило одмах, у почетку развитка, *снизити* значај филма, то је значило дална лутања. За филм је фатална ова међусобна повезаност остваривања себе и стрампутица. Због тога филм тешко прелази из репродуктивног у креативно. Колико је пута филм само прилика познатим глумцима да се покажу, — сви светски певачи, глумци, певачице, играчице и глумице, појавили су се у филму без икакве користи. Јер, друго је играти на бини, пред публиком, а друго је „живети" пред објективом. Епоха од 1906. до Светског Рата није друго

до епоха декоративног шаренила театралности, елеганције и извештачених гестова, и дуго ће требати да се филм ослободи наметнуте театралности. Французи, Италијани и Данци доминирају филмом. Неки филмови, са Астом Нилзен, Напиерковском, и две три шале Макса Линдера, једино су вредни да се забележе из ове епохе, која достиже своју кулминацију 1912. године у *Кабирији* и *Кво вадису* (прва израда) Та су два филма врхунац помпезног и театралног; даље се у томе жанру није могло ићи, но треба признати да су ова два филма имала приличног замаха и тежњу за великим. Светски Рат — срећом, овде је рат био од користи — прекида ову епоху, доноси нагли пад француског, италијанског и данског филма, коме смртни ударац задаје смрт Валдемара Псиландера, инкарнације тадање елеганције.

Светски Рат доноси другу, нову, епоху, коју бисмо могли назвати *класичном или херојском.* У њој доминирају Североамеричани и Швеђани. Она траје од 1915. до 1920. отприлике. Већина америчких филмова оживљава дух „Дивљег Запада", износи амерички морал борбе; по својој изради, по снази и стилу, ови романтични филмови спадају у *класичне примере директне експресије,* адекватног израза и смисла за акцију А можда се баш и због тих сижеа, тих филмова борбе, енергије, истинског весеља, правог хумора, одсутности болећивог, ти филмови и дотичу сржи нове уметности, *динамичности.* Први велики реализатори *Давид Варк Гриффит, Тос Енс, Мак Сенет, Сесил де Мил,* радећи без предрасуда, као надахнути шампиони новог, уносе себе, природу, америчку примитивност и снагу, и стварају серију ванредних, рекли бисмо, аутентичних филмова, и у њима, кроз њих, стварају смисао за акцију, уносе ону дозу полета и ритма који је филму био тако потребан; а Швеђани уносе више идејно и поетично. Американе и Швеђане сматрамо препородитељима филма, они раде и прве филмове са општечовечанским карактером, а пре тог Американи стварају прве заиста комичне и веселе филмове, откривају нов смисао комике. Човечанство се учи да гледа и да се искрено смеје. Најзначајнија дела ове епохе јесу: у *Америци,* 1915 г. Forfaiture de Milea са америчко-јапанским глумцем Хајакавом у главној улози; овај је филм од пресудног утицаја на европску продукцију: 1916. година доноси серију најбољих Сенетових комедија, са читавом галеријом комичара, од којих су Бен Турген и Луиза Газенда

најбољи. Сенет открива филму и Фатиа, Харолд Лојда, Китна, Глорију Свансон, Чаплина, и многе друге, уноси у филм „купачице" и животиње, псе, мачке, коње, магарце, па чак и медведе и слонове, но сви они играју колосалне комичне улоге. Ова је година најбогатија у добрим филмовима; она нам доноси још „Давид Гарика", „Освајање злата", „За спас своје расе" (са најснажнијим трагичарем филма Виљам С. Хартом, који ће доцније достићи врхунац у филму „Човек јасних очију"), „Нетолеранција", први идејно-монументални Грифилтов филм, и т. д. Године 1917—18. доносе серију најбољих *Чаплинових комедија* („Један псећи живот", „Сеоску идилу", „Шарло као војник"); те се године јављају Дуглас Фербанкс, Мери Пикфорд, ова два enfant terrible-а филма, са већим и сложенијим филмовима. Година 1919. доноси Грифилтов „Сломљени љиљан". — У *Шведској* споменутих година не ради се тако много, али су скоро сви филмови значајни, поготово „Прогнани", „Фантом-таљиге" од Сјестрена, и „Благо Арнеа" од М. Стилера. У *Немачкој* треба истаћи *Е. Љубича* једног од највећих режисера, а нарочито његову „Мадам Дибари" са Јанингсом и Полом Негри у главним улогама. — У осталим земљама, као Француској и Шпанији, популарне „звезде", а од свих најпознатија Франческа Бертини, играју по неколико филмова годишње, но све личи једно на друго, и нема за нас значаја. У овој епоси филм је још млад, бујан, опијен од самога себе, и са пуно наде гледа у будућност, која, као што ћемо видети, неће бити баш тако ружичаста.

Трећа, и садашња, епоха почиње 1919—20., када почињу покушаји свих врста. Људи жељни нових конструкција, књижевници и уметници, откривају могућности филма; заинтересовани пишу о њему. Нарочито је у Француској велико интересовање интелектуалаца за филм, и многи се, као Делик, Епстен, Канудо и др., посвећују филму. Тих година излазе и прве књиге у Немачкој и Француској о филму. Филм полази интелектуалнијим стазама, и настају читаве дискусије о естетици, значају, судбини филма. Све то, сасвим природно, утиче на филм и детерминише га. И док је раније ишао својим пуговима, доста безбрижно, без тутора, као здрав младић без много културе, дотле је у овој периоди преплављен идејама, покушајима, реформама, јављају се и први експресионистички филмови, па и апстрактни. Чудно је међутим, да амерички и шведски филмови друге епохе и данас делују снажније, емотивније од велике већине познијих

филмова, иако су брижљиво рађени, са више уметности, сликовитије, сложеније и са много више технике. Немају оног полета, оне адекватности, ни оне свежине. Види се да су филмови добро састављени, рађени са много воље и укуса, да су добро замишљени, пажљиво компоновани, и скоро увек добро одиграни, али, као што рекосмо, они ранији, најбољи, ближи су човеку, дубљи су. То важи и за трагичне, борбене, поетиче филмове, као и за сјајне комедије. То важи, међутим, и за она дела треће епохе, у којима су режисери успели да сачувају јединство дејства, да створе дела, *ремек дела* филмске уметности. Но трећа епоха значи и суперпродукцију. Филмови се израђују у серијама као аутомобили и писаће машине. Велика већина израђена је због „звезде" и да се улагоди укусу публике која тражи забаву и опет само разоноду. Филмови створени за „звезде" често су интересантни, али су банално слични и, осим игре глумаца, безначајни, површни. Филм је продро и постао душевна храна милијарде, и још мало па ће потиснути новинарство.

Из епохе која почиње 1919—20. треба истаћи низ филмова као успеле реализације, као дела у којима су режисери успели да креирају. Режисер је у филму сличан диригенту, он „оркестрира" многобројне елементе: идеју, разрађени сценарио, глумце, светлост, природу, декоре, апарате и статисте. Ево најзначајнијих, најлепших филмова садашње епохе.

У *Америци:* С. де Мил даје још „Дезертере живота" „Десет заповести"; Чаплин „Потеру за златом,", „Кид" и „Парижанку"; Грифит „Кроз буру" и „Две сиротице." Дуглас Фербанкс „Једну њујоршку пустоловину", „Зороа" и „Багдадског лопова"; Љубич даје „Пламен" (овај је још рађен у Немачкој), „Два брака", „Розиту" (са Мери Пикфорд), и „Лепезу Леди Виндермур"; Штрохајм „Ексцентричне жене"; Харолд Лојд „Д-р Џека" и „Бакину мазу"; Бастер Китн „Законе гостопримства"; Рекс Ингран „Скарамуш"; Џемс Круз „Холивуд" и „Каравану"; Бартелмеса видимо у „Зверима"; Џон Баримура у „Мемоарима Енглеског Казанове", како је код нас назван филм о Џорџ Брумелу; Присчилу Дин и Лон Шанеја у „Изван закона". У *Немачкој:* Буковецки режира, „Петра Великог"; Кертес „Краљицу робова"; Пабст „Улицу беде и греха"; Вине „Кабинет Д-р Калигарија" са Лил Даговер, Фајт и Вернер Краусом; Лени „Воштане кипове"; Лупу Пик „Ноћ Св. Силвестера"; Ланг „Уморну смрт", „Д-р Мабузеа", „Нибелунген"; Дипон „Варијете". У *Фран-*

цускоj треба истаћи Лербијеовог „Дон Жуан и Фауста“ Деликову „Шпанску свечаност“ и „Жену ни од куда“; Гансов J'accuse и „Точак“; Поарјеовог „Мислиоца“ и Епстенов Coeur fidele. Од *шведских*, из ове епохе, далеко се издижу „Геста Берлинг“ и „Еротикон“, а у *Русији* Ајзенштајнов филм „Пођемкин“ може да значи почетак нове епохе. У овом филму нема главних улога, све је важно, и ништа се не може из њега извадити, нити има сувишног. Врло је вероватно да горњи преглед није обухватио баш све врло добре и лепе филмове. Могуће да смо заборавили неки филм који по побудама својим, ако не и по успеху, заслужује да буде истакнут. Но не треба заборавити оне филмове који приказују лепоте природе, поједине земље, типове, људске напоре, напредак науке и т. д. Од филмова ове врсте најзначајнији су: „Велика бела шутња“ (Експедиција Шеклетона на Јужни Пол); „Нанук, живот једног ескимоа“; „Пењање на Мунт-Еверест“; „У срцу дивље Африке“; „Моана“. Не треба заборавити ни актуалне филмове, такозване *филмске журнале*, ни спортске, као ни цртане филмове, назване трикфилм.

Кратко и јасно: много је постигнуто за нешто више од тридесет година у овој области људског духа. Много и релативно више него у осталим уметностима кроз векове, али то још не значи да је све добро у филму, да је он ослобођен спекуланата, претеране индустријализације, да он нема да се бори са тешкоћама, споља и унутра. Имајући то у виду, моћи ће, како каже Мусињак, „дух филма да истера трговца из храма“ и да моћно допринесе остваривању људских идеала, уколико је то, разуме се, људски могуће.[1])

Бошко Токин

---

[1]) Препоручујемо читаоцу ове добре књиге о филму или инспирисане филмом. На *француском:* L. Delluc: Cinema et Cie (1919.); Charlot; H. Diamant-Berger: Le Cinéma; J. Epstein: La Cinematographie vue de l' Etna; R. Florey: Filmland; L. Moussinac: La naissance du Cinéma; W. Mandelstamm: Hollywood; L. Delpeuch: Cinéma; A. Lang: Entretiens cinématographiques; На *немачком:* Urban Gad: Der Film (1919.); H. Mierendorff: Hätte ich des Kino; W. Bloem: Die Seele des Lichtbildes; J. Goll: Die Chapliniade; R. Harm: Die philosophie des Filmes. На *чешком:* Karel Teige: Film. На *италијанском:* Pirandello: Si gira... Треба прочитати и специјалне бројеве Crapouillota посвећене филму 1922., 23. и 24.; специјални број Disque Verta посвећен Чаплину; свеску Cinema у издању Cahiers du Mois; студије Canudoa у La Revue de l' Epoque, Б. Токина: Esthétique du Cinéma (1919. у L' Esprit nouveau). Од часописа најинтересантнији су Cinémagazine, Cinéa-Ciné, и амерички: Classic, Photoplay, Picture Play, Picture Motions News и т. д. За време док је овај чланак писан и штампан приказани су ови филмови који заслужују да уђу у ову кратку историју филма: „Бен Хур“, „Фауст“, „Биг Парад“ и „Метрополис“.

Савремена бугарска лирика

VII

Из великих песничких личности што су предратној бугарској литератури дале њено претежно лирско обележје — П. П. Славејков, Јаворов Трајанов и Христов — завршава једним савршеним dolce dolente: Димчо *Дебељанов* (1887—1916.), иза Јаворова најнесрећнији бугарски песник, а уједно најчистији лиричар свога доба. Изузмемо ли Трајанова и његову групу, који су прелаз из предратне у данашњу епоху извршили донекле колективно, и свесно одељено од осталих песника, Димчо Дебељанов иза смрти Славејкова и Јаворова остаје једини који је требао и могао да веже предратно и поратно доба једним снажним стваралачким напором; тим пре што је његова уметност баш у то доба почела да се развија у једну плодну ширину, у једно обухватање велике целине и њених осећаја, обећавајући тек своје највеће вредности. Пао је, међутим, као жртва Рата; његова је прерана смрт највећи губитак што га је бугарска литература претрпела у Европском Рату, — удес који подсећа на злу коб нашега Бојића и Ускоковића.

Рођен 1887. у Копривштици, једном малом градићу у средњем Балкану, проживео је Димчо Дебељанов и детињство и пловдивске ђачке дане у истој беди која га је и после кроз цео живот пратила. До Рата живео је непрестано у Софији, у којој се осећао као у некој гробници, немајући ни прилике ни протекције ни средстава да би се домогао иностранства, нарочито Француске, куда га је жеља вукла. Живот му је прошао у борби за свагдашњи хлеб, у којој ни од каквог поштеног посла није презао. Још најприличнији посао било је превођење; он је ту улагао сву своју фину, уметничку моћ, и дао је неколико превода са француског (Пјера Луиса и Анатола Франса), чија је књижевна вредност заиста потпуна. Томе мучном надничарском животарењу, пуном тешких дана и проћерданих ноћи,

учинио је Рат крај. 1916. г. пошао је на фронт, на Струму, а исте године, у позну јесен, погинуо је у једном малом окршају код Демир-Хисара, на енглеском фронту.

Када га је задесила смрт, његови стихови још нису били сабрани у једну књигу; раштркани по разним часописима и дневним листовима, они су широј читалачкој публици мање били познати него дела осталих његових савременика. Његову велику важност, његову пресудну улогу у бугарској лирици осећао је највише један омањи круг људи, већином непосредно везаних за литературу и упућених у размере њених снага и вредности. Посмртно објављивање збирке („Стихотворения", 1919)., која обухвата око педесет песама, скоро све што је у стиховима иза њега остало, можда је много допринело да се Димчо Дебељанов данас исто толико осећа поратним песником колико се с правом сматра и изразом свога доба, последњих десет предратних година. Може бити да је и поратно потенцирање свих зала и недаћа, нарочито социјалних, много учинило те су се његове песме врло јако дојмиле, наишавши на широка схватања и на сразмерно велику популарност.

Његова је поезија исповест човека који је неизмерно патио, борећи се непрестано да очува своју душу и лепоту усред једне устајале средине, огрезле у чаршијско-политичком цинизму и у материјалистичкој грамзивости. Димчо Дебељанов био је патник, као и Јаворов; био је борац против свега што спутава душу и полет, носећи у себи заокругљен идеал свога света и своје животне филозофије, као и Јаворов; подлегао је, најзад, у тој борби, исто као Јаворов, али не осетивши у смрти блаженство и спас, него немио удес, који му одузима мач баш у ономе тренутку када је, преображен и просветљен, нашао нови, сигурни пут к своме тријумфу над филистеријом. Земаљски удес Дебељанова и Јаворова има много сличности; велику разлику између њих подвлачи баш њихова смрт. Та разлика потиче из њиховог основног борбеног става према животу као таквом. Јаворов је, на концу конца, дошао до појма Нирване, до потпуне негације свега земаљског, видљивог, реалног, и до изједначења смрти са љубављу, срећом и заборавом. Прешао је потпуно у апстракцију и спиритуализацију, и видео је само будућност, бесконачну, невидљиву, бестелесну и вечиту, — и онда када је привидно окренут прошлости и успоменама. Димчо Дебељанов је, напротив, увек од овога света и никад не негира земаљско; он има

чула за апстрактно, ал има и очи за сав сјај лепог земаљског сунца. Док се Јаворов бори против самог принципа земље, Дебељанов је само борац против зла земље и против људског и друштвеног зла, али не да га замени иреалним добром и блаженством једне вечите загробне будућности, већ супротстављајући земаљском злу земаљско добро. То добро за њега лежи у животу душе, у светлој чистоћи једнога срца, које додуше стоји изнад света и земљиног тла, али не окренуто бесконачности и простору; оно је само најлепши и најбољи део земаљског живота, од којега не бежи, већ га, шта више, жели уздигнути к себи, на исту висину лепоте и племенитости. Дебељанова је веома сретно окарактерисао критичар Владимир Василев, када је једном приликом за њега рекао да је „плебеј са душом једнога патрицијa". Не ради се ту само о буквалном значењу тих назива; није ту баш главно да је Димчо Дебељанов заиста био чисто плебејског порекла, целог свог живота пуки сиромах и један од највећих бохема софијских, а уједно бескрајно надмоћан својом чистом душум и финим духовним особинама. Он је плебеј, пре свега, у смислу човека који је прожет соковима земаљског живота, човека који има жедну вољу да живи и да ствара свој облик живота, борећи се из дана у дан против загушљиве заосталости своје околине. Плебејска је у њега овостраност његове филозофије, — његова „реалност", могло би се рећи, да не постоји опасност неспоразума, пошто би се та реч данас, поставши литерарно-техничким изразом за предсобље натурализма, могла посве криво схватити. Јер, начин на који се код Дебељанова огледа овај свет, доиста је посве реалан, што ће рећи да није гледан из свемирске перспективе; он се просто и природно одржава у огледалу његове душе, али не као обична, егзактна фотографија, него као пооштрена, јарка слика, која је прошла кроз чистилиште кристално-бистрих, племенитих зена. За Дебељанова је смрт завршна тачка; он живи за живот и у животу, а шта ће бити иза смрти, то га не мучи. У начину решавања животнога проблема он се, међутим, издиже над плебејство; ту је његова теза изразито аристократска, још боље: израз неког аристократског социјализма Животу дати онај смисао чисте, а материјалне лепоте, који ће га пред душом оправдати и учинити плодним, то је његова жеља; пронаћи могућност и силе да се тај циљ врховне среће достигне, — то је његов проблем. Јаворов је свој спас видео само у будућности;

Димчо Дебељанов, као што је речено, не мари много за будућност, а нарочито не за ону иза смрти. Он своју светлу машту — главни поткретни елемент свога стварања — потпуно обраћа прошлости, и, створивши у себи њен првобитни, верни лик, он и сјај и сенке што са њега падају везује за живот и тренутак и потенцира прошлошћу данашњост.

„Жена без маште је вулгарна“, рекао је једном приликом Јован Дучић у своме „Писму с Јонског Мора“. Уистини, то не вреди само за жене, него и за људе, и за уметности, за цео живот. Оно против чега се борио Димчо Дебељанов, била је вулгарност, простота велике масе, која не гледа ни у будућност ни у прошлост, него се задовољава свакодневним, и скоро никад душевним, потребама тренутка, која живи само из дана у дан, без снова, без маште. Та је маса свуда иста; код нас, на Балкану, можда још суровијег изгледа, јер јој мањкају сва она тобожња улепшавања којима се у Европи заогрће неким плаштом „културе“ и „вековне цивилизације“.

Томе менталитету гомиле супротставља Дебељанов снаге прошлости: спомен, сећање и сан. То је градиво из којега он гради своје убојно оружје против крутости данашњице, не против живота по себи. Успомене, увек тихе и нијансиране, обавијене ореолом нежне и болне лепоте, прилазе ближе и ближе, док не постану живот, и део тренутка, његов лепши образ. Сиромашно, али опот светло детињство; сјај милих, тихих очију у месечини; прво „да“ са драгиних усана; некада гледани и дубоко преживљени пејсажи: све се то живо враћа, и он из њиховог чара црпе своју снагу за борбу. Песма „Елегии“ („Елегије“) — коју ћемо, као једну од најлепших и најкарактеристичнијих, донети у целини, — јасно показује значај што га има успомена у његовим животним идеалима. У њој се уједно добро огледа и стална његова клонулост, дизање и падање полета, црта која му понекад даје изглед скептика, иако он то није.

1.

Да се завърнеш в бащинната кжща,
Когато вечерта смирено гасне,
И тихи пазви тиха нощ разгръща,
Да приласкае скръбни и нещастни;
Кат бреме хвърлил черната умора,
Що безутешни дни ти завещаха, —

Със плахи стѫпки да събудиш в двора
Пред гостенин очакван радост плаха;
Да те присрещне старата на прага
И, сложил чело на безсилно рамо
Да чезнеш в нейната усмивка блага
И дълго да повтаряш: мамо, мамо . . .
Смирено влезъл в стаята позната,
Последня твоя пристан и заслона,
Да шъпнеш тихи думи в тишината,
Впил морен поглед в старата икона:
Аз дойдох да дочакам мирен заник,
Че мойто слъоще своя пѫт измина.
— — — — — — — — — — — — —
О, скрити вопли на печален странник,
Напразно спомнил майка и родина!

2.

Помниш ли, помниш ли тихия двор,
Тихия дом в белоцветните вишни?
Ах, не проблесвайте в моя затвор,
Жалби далечни и спомени лишни,
Моята стража е моя позор,
Моята казна сѫ дните предишни!
Помниш ли, помниш ли в тихия двор
Шъпот и смех в белоцветните вишни? —
Ах, не пробуждайте светлия хор,
Хорът на ангели в дните предишни, —
Аз съм заключеник в мрачен затвор,
Жалби далечни и спомени лишни,
Сън е бил, сън е бил тихия двор,
Сън сѫ били белоцветните вишни!

(„Елегии“).

Ова је песма у свој својој топлини можда једна од најпесимистичнијих што их је Дебељанов испевао; превазилази је, изгледа, само песма „Пловдив“, где га, при успомени на ђачко доба, толико обузимају црне мисли да чак и прошлост већ ишчезава пред њима. Али та подвојеност — хедонистичка вера у живот и у снагу, с једне, и сумња у своју моћ, с друге стране — осећа се у целој његовој поезији. Њена унутарња структура одговара облику песме „Отгласи“. То је само један дијалог, између слабе, уморне, разочаране, безнадежне жене и мушкарца који у себи носи сунце и снагу, онај идеал живота који је и Дебељанову лебдео пред очима као победни циљ; а у томе едијалогу као да су персонифициране обе компоненте његов

природе, сва његова нерешеност и сазнање вечнога свога неуспеха, а покрај тога неугасима чежња за светлошћу и срећом. Сваки његов дан почиње сунцем и свежином, а свршава се болном резигнацијом, која преко ноћи све руши што је његова немирна душа преко дана саградила. Својом сталном пратилицом он назива Бригу. Чим се, у јутро, иза прве свеже радости, појави кобно питање, извор целе његове сумње:

Днес що ме чака вън — разгром или победа?
(„Грижа")

она га већ чека и не пушта га више од себе. Настаје, после, борба, наизменце светли јуриши и тамна падања, а увече он је опет сломљен, уморан, и лута градом — бездоман и сам, док киша ромони, ромони, ромони тамом града, „неверне ноћи вернога сина . . ."

Димчо Дебељанов није био јака природа; није био један од оних карактера који, поред чврстине својих идеала, имају и извесну безобзирност у својој снази и у хтењу да победе. Дебељанов је за победу исувише био савестан, самоаналитичар. Био је сувише морално хришћанин, иако никада не говори о храшћанству, и ма да је, на први поглед, у неким изнимно посве ведрим песмама опијен дионизијском радошћу антике и свебожанством природе (у песми „Жертвоприношение", на пр.). Код других бугарских лиричара хришћанство је увек више стихија, позитивна или негативна; појављује се или у нациално-мистичном облику богумилства, или у форми једног библијског хрвања с невидљивим божанством, губећи често свој специфични, хришћански карактер, а у корист општега монотеистичког проблема и појма о Богу. За Дебељанова је хришћанство у првом реду етика, — религија у првобитном значењу речи, закон што везује и спутава својим високим, непрекорачивим условима. Победа за њега не би била победа, ако би и најмање одступила од хришћанско-моралних закона које је он себи поставио. Његови фини живци увек немирно трепте пред увек будном савешћу; и он никад не достиже свој сан о чистој срећи, јер је сувише чист и осетљив према својим властитим поступцима, да би га могао достићи.

Исти је његов однос према жени. Његова је љубавна поезија сва у тону оне строфе Десанке Максимовић: „Не, немој ми прићи! Хоћу из далека да волим и чезнем ока твоја

два; јер срећа је лепа само док се чека, док од себе само наговештај да.“ Љубав је код њега опет најјача и најсветлија у успомени; у тренутку када му је отворен пут к испуњењу жеља, снова и страсти, он с муком и патњом у срцу бежи од ње:

Образа на милото дете,
Невга озарило моя праг,
В спомени възкръсва чист и драг —
И скръбта расте, расте, расте....

Тя дойде — дете — с пробуден жар,
С пламенна усмивна на уста,
Но възжаждал вечна красота,
Аз отвъргнах тленния и дар.

(„Спи града...“)

Посве хришћански, он телесни додир сматра за оскрнављење и грех; он га пред својом ригорозном савешћу не може оправдати, тоне у покајничка самооптуживања, и његов полет и ту увек малаксава и уступа место потпуној болној резигнацији.

Тако се у поезији Димче Дебељанова одражавао цео његов живот, — живот једнога морског вала што бесно и моћно налеће на хридине, само да бп се увек опет уморан и разбијен тихо вратио и разлио у велику пучину око себе. Рат је, међутим, био — или, боље, хтео је бити — велика цензура у стиху његова живота. Дебељанов је пошао на фронт с истим осећањем с којим је некада Јаворов отишао у планину: осећао је у првом реду извесно ослобођење своје личности од чаршијских клешта. У сталном додиру са сељацима, са оном масом која је живела заиста својим животом, а не по европским импортираним калупима, као градска полуинтелигенција, његови су се идеали и појмови о животу проширили, колективизирали. Његов се душевни немир смирио, он је постао ведрији и, у добром смислу, стварнији. Други период његова уметничког стварања, који је требао да донесе зрелу синтетичност и закључну формулу његове филозофије, имао је да настане; први је период прошао у набацивању главних идеја, осећања и тежњи, и у формирању личне форме, која је код Димче Дебељанова једино дошла до свога пуног, савршеног, мелодичног израза.

У погледу форме Димчо Дебељанов стоји у средини развитка музикалног облика, између почетка код Јаворова и савршености Николаја Лилиева. Најслободнија у својим размерима,

са скицираним наглашавањем ритмичних удара, тече у Јаворова мелодија стиха без запрека, без зауздавања; рима — изузмемо ли „Хајдучке песме“ — нема великог значаја. Лилијев је, у органском развитку преко Дебељанова, доспео до математичке тачности ритма, до најутанчанијег искоришћавања не само звуковних боја, него и различите експирације, према положају и реченичкој вези појединих речи, слогова, вокала и сугласника. Димчо Дебељанов не зна још за те истанчане финесе. Он уопште није толико ритмичан и обрађен, колико природно мелодичан. Можда најлиричнија природа бугарске поезије, он своје песме заиста пева; мелодија извире са осећањима и речима, истом непосредном неусиљеношћу и топлином, и просто се намеће уху. Скоро инстиктивно он ређа самогласнике и сугласнике симетричним, виртуозним комбинацијама, и постиже понекад строфе које ни Лилиев ни Трајанов нису превазишли. Можда најлепше у томе погледу створио је у овом шопеновском, чаробном пејсажу, где нарочито прва строфа, са својим паралелним „Л“ и „р“, увек остаје у сећању, ако је човек иоле пажљиво прочита:

На лунния блесък вълните
Заливат безлюдния пѫт, —
Край него под бреме превити
Върбите стърчат.

Лъх ведър нивята заспали
Облъхва след огненний зной —
То сякаш рой ангели бяли
Разливат покой.

Звезда към земята полита
От свода пустинно-дълбок —
Далеко ридае и глъхне
Планински поток.

И в бленове смѫтни увлечен,
Аз плувам в безсилни лѫчи —
И милват ме в спомен далечен
Две тихи очи.

VIII

Послератно доба није у бугарској поезији изазвало оне силне пертурбације и буре, какве смо ми имали у нашој књижевности. Има томе неколико узрока, и у самој природи развоја

бугарске поезије, а и у несумњиво повољнијем положају Бугарске за време Рата. Пре свега, у бугарској поезији традиција је и данас доминантна. Велика имена првог деценија XX века заправо тек сада иду врхунцу своје моћи. Факт да је стварни почетак бугарске поезије тек у добу старијег Славејкова и Ботева, и да је тек око 1900. започео велики расцват у свима правцима, а то је можда срећа за данашњу генерацију. У недостатку старије лирике, као што је код нас дубровачка, сва се пажња поклања тим временски и духовно тако блиским и савременим појавама. Савесно и свестрано се проучава поезија од Ботева на даље, нарочито у погледу развитка форме, по модерним методима. Из свега што је до сада створено, не прави се историја, већ живо богатсво, незастарело, и увек у стању да покаже нове и нове путове. Створена је једна блистава ризница пажљиво проучених песничких облика; то се нарочито осећа кад се упореди бугарска и наша послератна поезија. Овде, у српско-хрватској лирици, хаос свих могућих фрагмената, усклика и нервозних трзања свих полаганом еволуцијом стечених и делом још несазрелих формалних вредности, — тамо постепено и, углавном, мирно развијање предратних резултата. Присно познавање модерне руске поезије — нарочито Бањмонта, Брјусова, Бјелога и других симболиста, — где је култ форме скоро све остале уметничке факторе потиснуо, такође је много допринело формалној савршености и продуктивности данашње бугарске лирике, која за слободни стих једва и зна. Но сав тај мирни развој много је био олакшан околностима за време Рата. Бугарска до краја Рата није била у зони фронтова; изванредно, ратно стање пригушило је, природно, и књижевност, али она није никад прекинута, растргнута, и никада није изгубила своју везу са предратним стварањем. Па ни негативни свршетак Рата, који је земљу бацио у стални вртлог крвавих социјалних и општеполитичких криза, није имао оне страшне последице које је Србији донео слом фронта 1915. год.: непријатељску окупацију и потпун застој у целом животу земље и нације.

Снага традиције била је толико јака да су модерне и хипермодерне струје са Запада и с Истока релативно веома слабо напредовале у бугарској поезији. Најекстремнији послератни песник, Гео Милев, много је срећенији и разумљивији од наших екстремиста око „Зенита“ и „Вечности“. Уопште је послератна бугарска Модерна револуционисана више што се тиче садржаја,

а много мање у форми, иако се и ту осећа извесна тежња за растезивањем и развезивањем, у вези са експресионистичким схватањем народне динамике у облику. Главне личности су, међутим, далеко од тога, иако због тога нису мање савремене; то су Трајанов и Лилиев. Први је, у већини, већ дао што је имао дати, и представља више средиште једнога круга наследника и настављача, који у њему виде репрезентанта бугарске поезије XX века; други је данас у најзрелијем добу своје стваралачке моћи и сингеза свих резултата бугарске поетске уметности од Славејкова на даље.

Николај *Лилиев* (рођен 1885. у Старој Загори) представља данас несумњиво централну личност бугарске лирике: и по квалитету и по своме историјском положају, и по признању које му ни његови противници не могу ускратити.

Када је критичар Борис Јоцов узео да анализе поезију Н. Лилиева, написао је студију: „Стих Николаја Лилиева". И заиста је форма код њега најсавршеније што је до данас створено средствима бугарског језика. Лилиев је тачка у коју су се слиле све струје које су биле пре њега, струје којима је често једина заједничка црта озбиљност уметничких и стваралачких напора. Он је као неки чаробан алем који у себе упија све зраке, да их, тако концентрисане и очишћење од свих споредних придодатака, сједини у један једини кристално-чисти и јасни сјај. Његова је поезија знала да споји и мирну, отмено хладну грандиозност Славејковљевих конструкција, и вечити, немирни Јаворовљев вапај за бесконачним, ирealним трансом, и судбину мекога певача Димче Дебељанова. У својим основама Лилиев је произашао из музикалности, и то јаче него ико у бугарској лирици; његова је мисао прво музика и неодређен звук, онда прима свој израз, који је чисто музикалан, не само у техничким облицима, већ и самим вокабуларним средствима којима је дат. Та му основна особина несумњиво одређује место у широком појму романтичног симболизма; она је мост који веже поезију Лилиева са савременошћу догматичних симболиста. С друге стране, велика vis coercendi, моћ сажимања мисли на њене битне и последње црте, и тежња за потпуном аматеријализацијом идеје помоћу њених урођених музикалних особина, одвајају га од догматичног симболизма. То је, заправо, транспозиција пластичних, одмерених закона у чисто звуковни облик; архитектонска, широка строгост, — наслеђе које је оставио будућности

П. П. Славејков —, преображена у акустичну строгост и сажетост, која је исто толико ритам, број и јасно извајан такт, колико и мелодија, звуковна сликовитост и боја. Поезија Николаја Лилиева добија тако изглед једне до у танчине израђене музикалне архитектонике, једне уравнотежене хармоније обих основних принципа уметничког стварања.

„Птици в нощта" („Птице у ноћи") зове се његова прва збирка (друго издање 1922.). Друга књига, „Лунни петна" (1922.), састоји се из радова писаних у исто доба или још раније. Доцније је објавио у часопису „Златорогу", поред изврсних превода са немачког (Георге, Рилке), чешког (Безруч), и француског (поратна лирика), низ песама, у циклима „Родина", „Зад стената", „Ахасфер", и другима; оне, међутим, не представљају никакве промене, него само учвршћују и заокругљују његов песнички лик изражен у горе поменутим збиркама.

У уметничкој концепцији Николаја Лилиева форма и садржај, мисао и израз и не постоје као засебни појмови: нити се мисао улева у нарочито за њу створену форму, нити је прво стварана форма, одељено од садржајних рефлекса. Лилиев никако није формалиста, иако га многи оглашују за претежно, па и искључиво формалан талент; форма код њега извире непосредно заједно за садржајем, и њена савршена истанчаност не иде на штету онога што треба да изрази, већ је, напротив, садржај најбитнији услов под којим се та виртуозност развија. Лилиев мисли музиком, музиком стиха, и зато процес стварања, прелаза чувства и осећања у израз мисли, код њега бива само путем осећања свих језичних вредности: самогласника и сугласника, слогова, речи и акцената, рима и асонанција, и свих њихових нијанса и узајамних веза, које само ухо може да ухвати. Овде није место да се нашироко упустимо у разлагање његових финеса и звуковних комбинација. Изнећемо само неколико најупадљивијих примера, у вези са формом других бугарских песника, пре њега. Најједноставнији ефекти — а можда и најзахвалнији, јер су скоро очевидни — постизани су форсирањем извесних вокалних боја, извесним ономатопоетизирањем помоћу самих самогласника, уз неке тврђе, опорије конзонанте (т, к, р). Тим је начином некада Јаворов цртао свој реалистички пасторале о граду, а Трајанов је у својим „Бугарским баладама" обилно употребио звуковну моћ нарочито тамнијих вокала, да би изразио тешку, мистичну атмосферу својих привиђења. Ли-

лиев је тим средствима дао једну песму „Град“, која је у својој звуковној верности исто толико „реалистичка“ колико симбол градскога духа и његовог потмулог, немирног мрака, и симбол вечитог тутња времена, „нашег највернијег душмана“, како га он у другој једној песми назива. Песма „Град“ је, уз то, само на бугарском језику могућа у потпуном свом чару; ниједан тамни вокал не достиже боју специфично бугарског полугласника ѫ (ъ), на чијој је основи овај низ стихова хармонизиран:

На старешен сѫд
Вървят
Тълпи —
Не спи,
Кипи
Градът.

По вечен пѫт
Гъмжат.
Сами.
Тъми...
Гърми
Градът.

А в мощна грѫд
Там мрат
Мечти —
Гнети,
Кънти
Градът.

И нийде кѫт
Да спрат
За миг —
Велик,
Безлик
Градът!

(„Градът“ 7.)

Но та тмурна, уништујућа мелодија града и његовога механизираног живота није мелодија Николаја Лилиева; она је само један глас у његовој симфонији, дубока пратња, којом спољашњи свет нашега века издалека, и ретко овом јасноћом, секундира главне, јасно-нежне мотиве.

Ти су мотиви изражени у мелодијама и варијацијама речи, које су изгубиле свој свакидашњи смисао, речи ирационалних и апстрактних, у чијем звуку њихово обично значење трепти тихим, загашеним сјајем, као ситни, сребрни прах на прозирним лептировим крилима. Код Трајанова је увек врло видна тежња за громким акцентом, за упадљивом поентом, којој све служи: и акцент, и положај речи, и склоп читаве реченице, али највише преношење тежишта стиха на јако наглашене слогове и на риме. Јаворов је унутар стиха често површан у нагласку, а такође иде за наглашавањем реторски важних места, која подвлачи и понављањем и римом, која је код њега ретка и у „обичним“ положајима слабија. Дебељанов је мекши, не истиче, али не зна много да нијансира; места као што је прва строфа песме „Лунния блесък“ изнимке су, и највећи степен његове виртуозности.

Лилиев је у својој поезији довео у склад ток мелодије и распоред наглашених и истакнутих партија. Те нагласке унутар стиха, њихове боје по различитости јачине удара и звуковног квалитета, и прелазе из стиха у стих, из стофе у стофу, он је поставио у средиште своје формалне уметности; елементарним средствима — која су јако употребљена, на пример, у песми „Град" — он придаје само значај помоћних средстава. Прекорачења код њега нема много; стих се скоро увек поклапа са логичним редом фразе. Мајсторски је размештај пауза и цезура, које се посве подају току музикалне његове мисли; оне су дуже или краће, увек логичне, увек еуритмичне. Код такве хармоничне раздеобе наглашених слогова мелодија тече увек мирно, неузбуђено, јасно, али никад хладно-коректном и усиљеном педантношћу. Нарочит нагласак скоро никад не лежи само на једној речи у стиху, којој би тиме у целој мелодији припадао пресудан и усредоточен значај; наглашавања Лилиев најчешће изражава синтактично: понављањем читавог стиха или појединих речи иза одговарајуће паузе, симетричним грађењем речи, унутарњим римама. Никада реченица или стих нису засебне јединице, са својом властитом, неодвисном поентом, већ увек само једна фраза опште, ванредно заокругљене мелодије. „Стих, стилизиран до фанатизма, хармонизиран, спиритуализиран живот; узвишен до друге реалности, до штита поезије; највиша мистична апстракција речи, ословотворена идеја, која звучи као музика метафизичке лепоте," — тим речима завршава Борис Јоцов своју детаљну студију о музикалности стиха Николаја Лилиева. Веза између основа његове форме и његовога садржаја у тој је карактеризацији врло добро наглашена. Музику метафизичке лепоте Лилиев једино чује и слуша:

Какво ти слушаш, Николай,
Сред тези есенни ридания
На тоя чужд, далечен край,
Та в дни на горки изпитания,
Роден да страда и желай —
Духът ти мре без пожелания —

Какво ти слушаш, Николай?

Безумен вихър ли срази
Цвета на пръвните мечтания, —

Или безименни врази
Убиха светли начинания,
Та в твоя лик се отрази
Ликът на вечните страдания —

Какво ти слушаш, Николай?

(„Мъртво небе")

Око њега је увек туђина. Лилиев је a priori туђ овој земљи, чак и овом козмосу; не као Јаворов, отуђен од ње тек болом и патњом и тражењем спаса ван њених граница. То је велика разлика између њихових чежњи за бескрајем. Лилиев види живот око себе и свет, он га визуелно поимље и разуме, али он није његов, јер га не чује. У његове очи улазе и златни сјај јутра, и зеленило грања и траве, и град и поља и месечина; а када он хоће да својим утисцима пода израз и лик, они ишчезавају. Остаје само оно што је у њима звучне природе: падање росе, шум ветра, мукли тутањ града, жуборење воде. Из те звуковне есенције својих утисака Лилиев једино формира своју слику реалности. Као што у својој форми транспонира сву конкретну пластику у ирационалну музичку суритмију, тако он поступа и са свима спољним појавама живота, и не само с њима, него и са свима осећањима, чулним појавама и сновима. Све што постоји, он прво аматеријализује; остаје само појам и сећање, који се после нагонски преображавају у апстрактне облике, у звуковне таласе. Тако је његов пејсаж само једна несуштаствена, ваздушаста мрежа контура које се визуелно једва разликују. Боје су увек исте: бело, светло-сиво, безизразно-тамно; још јај јачи облик боје јесте светло-плаво, сиње, који, уз сребрни и златни колорит дрхтавог треперења, једино и оку даје могућност да донекле распозна само набачене црте реалне слике:

Вървя смирен, вървя самин —
В душата лъха утрин свежа —
И там простора — странносин —
Разстила свойта светла мрежа.

Избиват огнени следи
В страна мечтана — непозната —
И хороводи от звезди
Бележат пжт в далечината.

Върви — а таен глас трепти: —
Какви цветя, какви съзвучия —
Какви несбъднати мечти
В незнайна песен ще заключиш?

Ни онда када даје географски опредељен пејсаж — као у циклима „Песни за Тракия“, „Париж“ и „Крај Рейн“ (у збирци „Лунни петна“) — слика, као таква, није јаснија. Сочна, богата Тракија, препуна тешког, зрелог зеленила и пожутелог злата, у његовим песмама добија само најнужнији и најупадљивији колорит широких поља потонулих у расталасано море златних усева; ничега одређеног нема у тим пејсажима, за шта би се око могло са сигурношћу ухватити. Али слух добија јасну представу, израђену слику једног пејсажа, који је, тако рећи, иреалан, одмакнут у бескрајне даљине, који постоји само у својим апстрактним, звуковним контурама. Шум потока, зујање и ројење пчела, шапат заљубљених бреза, тиха песма ветра у дивљој лози, далеки, полуискидани гласи, роморење кише над кровом, — ти су утисци главно градиво што га конкретни свет уноси у његове пејсаже. Али је карактеристично да Лилиев и светлост акустично прима; треперење, дрхтање, блистање, светлуцање, — ти се визуелни појмови у његовој поезији доимњу такође као звуци, више се чују но што се виде. Када Лилиев каже:

И сред багри златисти
Трепва сребърен сърп,
(„Песни за Тракия“ 5.)

и глагол, а и придев „сребрен“, имају чисто акустичне квалитете; више се чује трепетан, тренутан, оштар звекет него што се осећа преливање сребрних и златних боја, блистања српа и златнога жита. Најзад, Лилиев чује и чисто апстрактне појмове, чује и оно што обично ухо и не чује: мир и тишину, бол, сан, успомене . . .

В глухото поле
Мир и тишина,
В глухото поле
Бялата луна.

Надалек градът
Рони сетен звън,
Надалек градът
Тъне в летен сън.

В модрата гора
Нечий нежен зов,
В модрата гора
Младост и любов.

Аз живея пак
Своя спомен скѫп,
Аз живея пак
Миналата скръб.
(„Песни за Тракия» 7.)

У томе се облику свет, земља, козмос јављају душевној свести Николаја Лилиева; увек као нешто туђе, нешто што је далеко и када је близу, јер нема везе са душом, која би му дала топлину човечјег уживљавања. Драге, миле, нежне звуке своје среће и своје чежње Лилиев увек само чује из далеке, плаве даљине, која се већ посве губи из човечјег круга, из даљине која је ван земаљских граница, у бескрајном простору. Птице у ноћи су његове песме, и лете, лете без престанка, као његове успомене немирне, као његове жеље за бескрајем увек „вън от света". Дубоко он осећа велике козмичне догађаје, мистику чисте, снежне, апстрактне мисли, догађаје које само машта и душа примају, према којима је земаљско-логични дух беспомоћан. Тајна дана и ноћи и далеких звезда њему је блиска, њихову љубав он осећа; за њега су све то жива бића, и део његовога мирног, ведрог, успокојеног света, који је негде за њима. У светлости дана Лилиеву се открива слутња звучног сјаја његових обећаних, вечних сфера; чистоћа сунчаног дана и снежно-белог цвећа његова је утеха на земљи. Вече и ноћ њему отварају најтајније кутове своје душе, и поверавају му све своје туге и болне тајне. Дан му је брат, а ноћ тиха жена, чији плач само он чује. И одушевљено он исповеда своју светлу, невину визију о лету двеју душа, „бесплотно белих машта", високо у вечне сфере мира, у сфере белих звезда, одакле ће без икаквог сећања запитати, гледајући дубоко под собом у магле потонулу земљу:

Кои сѫ тия призрачни земи,
Де вихрите крила бездомни сплитат
И като дъжд скръбта ръми?...
(„Вечери" 3.)

Томо горе је спас, тамо горе, у незнаном простору, лежи свет с којим је његова душа и у тамници земаљског живота

свезана; тамо је испуњење његових снова и његове љубави према Њој, оној вечној жени, плавом цвету старог романтизма.

Ко је Она? „Ничия Никога тя се нарича...“ Лилиев није једини песник који је цветом својих најчистијих еротичних снова обавио ту вечиту, никад невиђену страну жену у далекој, чаробној земљи. Немачки су романтичари тај свој апстрактни еротизам слили у католичку побожност пред прекрасном девицом Маријом; француски симболисти обавили су својим чежњама „la princesse lointaine“; за „незнаном плавом дамом“ гинуо је у бескрајном скитско-славенском осећању Александар Блок; код нас ту чаробну жену срећемо и код Назора и код Дучића, али најчистије у детињски чистој љубавној машти Тина Ујевића, чији је еротизам још најближи етеричним осећањима Николаја Лилиева. Лилиев зна само за ту једну љубав, толико земаљску колико и цела његова душа припада пути и земљи. Он кроз моћне и сторуке лабиринте земаљске љубави и живота, плођења и рађања, пролази без осећања! У целој његовој поезији нема ни једне љубавне песме у правом смислу речи. У збирци „Птици в нощта“ има додуше неколико песама, сањивих девојачких кантилена, као што их је Рајнер Марија Рилке дао у својим „Frühe Gedichte“; али колика разлика између Рилкеове еротике, која се сва упрела у ткива непојмљивог страха пред неким непознатим сластима, што ће доћи са једног јединог додира само, или једног звука, или зраке, или мириса, — и ведрог погледа у висину код Лилиева, што испуњен неким небеским одушевљењем све зна: шта ће бити, и ко је очекивано драго биће. Сви немири и трзаји земне љубави Лилиеву су страни; он сам каже:

... Но божията безсрдечност
Не ме наказва със любов!

(„Ти молиш...)

То је значајно: љубав је за њега казна. Зато он и говори о ужасу, „да бѫдеш девствен“; он осећа можда највише у љубави своју звездану природу и њену нескладност са целом околином. Ужас девичанства, светог завета његових далеких страна јасан је у конфликту са реалношћу, са земљом, у тражењу једнога излаза из земне мрачне куле.

Поезија Николаја Лилиева представља, тако, један посве сложен поглед на свет, и то не из човечје, земаљске перспективе, већ из недогледних, незнаних простора, царства Вечите

Беатриче, које је саздано само из апстрактнога живота звукова. Тај свет стоји на средини између Јаворовљеве Нирване и њене глорификације свеуништујуће смрти, и духовног царства што га је П. П. Славејков изразио у своме „Псалму поета"; узме ли се строго, он је њихова синтеза и тиме над њима: једна Нирвана која све одриче сем душе.

IX

Док су се у поезији Николаја Лилиева чежње за апсолутним и апстрактним бескрајем сливале као у дефинитивну, спасоносно-смирену формулу, утонуо је у мрачни тутањ Рата последњи привржених земаљског добра, Димчо Дебељанов, последњи који је узео да чистим земаљским добром војује против земаљског зла. Вали и метежи ратни пробудили су инстинкте; земаљско добро, плод сједињења светле, девичанске маште и разума, престало је бити оружје. Настала је ера крви, дошло је доба самосвесне, сурове снаге, доба потпуног враћања Мајци Земљи и њеним стихијама. Трајанов је тада испевао нај јаче песме својих „Бугарских балада". Млади и најмлађи иду још даље. Из мистицизма народног и богумилског хришћанства силази се у мистицизам земљиних дубина, у мистичне снаге крви која куља набреклим жилама плодотворног, радног народа; улази се у мистицизам социјалног проблема, у мистицизам револуције. Русија, која је одувек духовно јако упливисала на развој бугарских културних покрета, и сада баца своју огромну сенку преко узбурканих младих фаланга. У сталним крвавим метежима нза изгубљеног рата, у знаку борбеног антагонизма између села и града, простог народа и европеизиране интелигенције, примитивне снаге и пребојене градске цивилизације западног кова, никла је нова, најмлађа поезија, сурова као и грађански рат који јој је кумовао, и снажна као њена мати, Родина, тешка црна прст. Она почиње, заправо, изнова; ствара изнова, из примитивних почетака народне и хајдучке поезије, — по трећи пут се понавља у свој својој бунтовној сили дух Христа Ботева, борца сиротиње раје и слободе родне земље. Стих постаје лабав, испрекидан, пун усклика и громко наглашених места; нијансе се губе у борбено-младом покличу крви, младости и бунта.

Звуци Интернационале и револуционарних бубњева Мајаковског грме и зову у песмама једног од коловођа крајњег

бунтовног експресионизма у бугарској лирици, Геа Милева. Гео *Милев* (1896—1925.) — родом из Старе Загоре, као и Лилиев и приповедач Георги Рајчев и многи други познатији писци данашње бугарске литературе — бунтовност своје поезије платио је главом; када је у поеми „Септември" узео да пева о крвавом народном устанку у јесен 1923., иза погибије Стамболијског, пао је као свесна жртва свога разбеснелог уверења. Углавном, Гео Милев је много више хтео и започео него што је збиља створио; најсимпатичније у његовој појави јесте његова чисто младеначка смелост, која безбрижно и безобзирно јуриша и жели да освоји. Милев је, често и срећно, опробао своје песничке и уметничке способности, преводећи с реда најтежа дела страних литература. Превео је Ибзеновог „Пер Гинта", превео је низ химни Емила Верхарна, са јаким осећањем импулзивне форме, превео је и Рилкеову „Песму о љубави и смрти Корнета Христова Рилкеа", скоро најрафинираније пример немачке ритмичке прозе: све то местимице добро, местимице недовољно, али, што је главно, с еланом и озбиљношћу одушевљења. Његова поезија позива на буну, на буну не само против социјалне неправде и националних преграда, већ и против свих стега у мисли, осећању и уметности. Милев је снажно запливао рапидним струјама експресионизма и футуризма, приближавао се и нашим зенитистима. Он тражи све што је несразмерно, изван обичаја, све што изван домашаја обичног разума јури својим невероватним трком:

Нечакано смехът на Източния Океан разбуди Небесната Империя:
Пред нас — сред хризантеми, тържество и изумруди —
Застана необхватното, застана златното Сърце на Истока:
— Невероятно! —

Све је један гротескан вихор фантастичних линија и скокова, избачених из колосека нормалних представа о равнотежи ствари и размера у свету. Мешају се и небо и земља, апокалиптично се кесе све ствари, све је растргнуто и расуто у бескрај, а згуснуто у једно безвремено и ванпросторно Данас и Сада у исти мах.

Основни тон експресионистичког начина има скоро цела млада бугарска поезија. Песника има много, врло много, али их се мало уздигло до трајније вредности. Најбоље их је прегледати по групама, и по часописима у којима сарађују: збијање у по-

једине групе веома је јако развијено, и границе између појединих фракција увек су јасно обележене.

Часопис „Златорог“, где сарађују, међу осталим, Николај Лилиев, Дора Габе, и изврсни приповедачи Георги Рајчев и Јордан Јовков, окупио је око себе четири јака лирска талента младе генерације: Е. Багрјану, Јордана Стубела, Николу Фурнацијева и Асена Разцветникова; последња двојица припадају најмлађим надама бугарске лирике, које су непосредно изрониле из бунтовног духа свога времена и своје околине.

Е. Багрјана (рођена 1893.) трећа је жена, иза Маре Белчеве и Доре Габе, која је успела да заузме једно доста видно место у модерној бугарској лирици. Ако се код Маре Белчеве женственост највише изражава ретроспективно, у споменима и сновима о девојачком добу, и ако је Дора Габе саздала своју специфично женску мисаоност о животним проблемима, — Е. Багрјана изражава себе, као жену, директно и без околишења преко спекулативних рефлексија. Она је у својим песмама права млада жена, природна у својој свеоблађујућој љубави, о којој једино и пева. Она је код ње стихија, као што је и она сама: необуздана и у радости и у болу, неприступачна разумним размишљањима, — „непокорна скитница, рођена сестра ветру, планинском потоку и младом ускиптелом вину“. Темперамент влада тим стиховима, својевољан, каприциозан, чисто женски: час лудо разбуктан у страст и у жељу да се обухвати једним жедним загрљајем све, час опет тих и резигниран у љупкој искрености, која себе открива да би се женским, наивно-рафинираним лукавством што боље сакрила. Никада Багрјана не размишља над собом; она живи импулсом, и то је њен садржај, и њен начин како посматра и себе и друге, и ствари и природу. Она жели себи дати рачуна: зашто је тако дивља и својеглава? И место рефлексија и дубоких размишљања разигра се само машта, и одговор је исто тако необуздана прича и фантастична бајка, као и суштина питања. Можда је њена прабаба бежала преко пусте равни са драгим, на бесноме вранцу, кроз вихорну ноћ? Или су у њој и ветар и море и воде њеног родног краја, богате равнице између Дунава и Понта? . . . А живећи са сивим бретањским морем и његовим далеким хридинама, каменим, аветњим острвима и малим шкољкама, она опет мисли обратно на даљину: на домовину, и пева келтском рибару једну тужну балканску севдалинку, у којој је сва њена душа. Не само ту,

на туђем мору. Она своје љубавне осећаје најлепше слива у добро стилизовану и неосетно модерно преиначену народну форму. Циклус „Георгьовден“ има, тако, неколико врло лепих песмица: ту девојка тужно шије своје сватовско рухо, и мисли на драгог, а полази за недрагога; ту, опет, мајка саветује кћер да не пушта кућу и дете саме, —

зла магия некой да не стори.

Ту опет младост тражи своје у крви једног младог женског срца, коме су додијале ропске стеге и тешки бесплодни рад у корист богаташа, и које хоће да проживи, и да поиграе, и да бесно извије песму, преко свију гора и ливада:

Искам, майко, млада — младост да позная.
Злато ми снагата, свила ми косите,
Господарска воля — огъня в очите.
До века ли, майко, младостта ни трае?
Да стана зарана, да ошетам в двора,
Па да литна в къра — и да ми е тесен —
Сърпа да извия, и да викна песен —
Та да потрепери равното Загоре!....

(„Младост“)

Више у тону бајке и „приказнога царстра“ него ли као непосредан израз свога Ја, даје своје народне мотиве Јордан *Стубел* (рођен 1898. у Софији). У његовој збирци „Сждба“ (1925.) ти мотиви и нису у претежној већини. Тежиште је на песмама рефлексивне природе, датим у строгој и добро израђеној форми, које не може, уосталом, зачудити код једног песника који не удара много новим путима, већ напротив, полако и сигурно силази са ваздушних висина Лилиевљевих маштања у земни живот, у дан, где влада смрт и где цвета крв:

На, ето ме — в ржцете си вземи ме
О ден на черна, неотменна стръв!
По тебе нема пжт, ти немаш име,
И ти цъфтиш над пропасти и кръв.

(„Ден“)

Умерено, одмереним, строгим кораком, али изразито овостран, Стубел ступа земљом и осећа њен дах и њену љубав, којој „грли и косе и колена, целивајући и земљу и пут“. У снази земље он внди судбину; замишљен је над пролазношћу, и, као

прави човек од крви и меса, загледан је у црно ждрело смрти са страхом неразумевања, али са мрачном вером у судбину, у земљу, којом се заклиње у свечани час, када се полази у борбу, када је време да се гине. У тај час вера у земљу и у родину добија примесу мистичне, бесвесне љубави. Све ишчезава, и нема ни смрти ни времена, и свето тло салева све своје силе у тај последњи, неизвесни час живота, који је само хероизам, и као моћни удар маља онога ковача коме у прву зору новога дана песник узвикује:

Удряй, ковачо, неспирно кови,
Черната песен на смут и забрава!
(„Ковач")

Сложеност мотива и израза веје једним пијаним, дивљим заносом из поезије Николе *Фурнаџијева* (рођ. 1903. у Татар-Пазарџику). Фурнаџијев као да је срастао са црном, масном тракијском ораницом, као да је прожео своју врелу, балканску крв њеним опојним соковима. Јер, он само њу пева, само о њој мисли, и о сељачкој крви која се врело по њој пуши. Он само кричи и завија, дивље, непосредно, увек fortissimo или задржаним бесом. За нијансе у гласу, у боји, у полету, он не зна и не мари. Њиве су његове крваве и горе, небо је све у пламену, бесни вихори, разносе прах и сноп̀ље са гумна, док побеђени али живи сељак седи у крчми, где се „ракија као пропаст бели", и где указује на велики, страшни месец над равницом,

Той спомня туй, което вчера имах
И туй, което днес е кървав спомен!...
(„В кръчмата")

како је борба против социјалне неправде и против свега што угњетава и штити, иза Дебељанова постала борба око за око, борба на нож до задње капи крви, борба зла против зла, то страшним замахом избија из пламених стихова тога младића, чија је збирка „Пролетен вятър" (1925.) од једнога даха и једнога снажног расположења као ниједна друга млада књига. Он иде црним њивама, пијан од њиховог мириса; Марица светли као смрт, а дан је пун ужаса, и на њиви ископали су мртваца. И док му рани његов пут тоне негде у њивама у аветњу неизвесност, у њему прокипи сумња и у Бога и у добро и у сунце, и он се пита:

Не знам, да ли ще треба още
Да бъдеме така добри, —
Кръвта гори, блести от смощи,
И мрак поляните покри....

(„В нивята“)

И гнев расте; речи о доброти и о небу су само пусте поповске лажи... И најзад се све слива у једну вихорну апотеозу крвавога устанка, у „Свадбу“, која све сједињује у једну заглушујућу симфонију неба и земље, живих и мртвих, и која завршава овим распасано-мрким дитирамбом:

Хей, мои свадбари, хей, гайди и свирки и тъпани,
На свадба, на свадба — в неделя — на свадба и смърт!
Небето гори и земята е в кърви окъпана
И буйни потоци в полетата тъмни ехтят.

(„Свадба“ 4.)

Много тиши, мање колективан, а више повишен у себе и у снове, изражава своје социјалне мотиве нешто старији Асен *Разцветников* (рођен 1897. у селу Драганову, округа горњоорјаховачког). И он је, до сада, издао свега једну збирку песама „Жертвени клади“ (1924). Из њега не пева толико бунт, колико контраст између града и села, дат у меланхоличним сликама потамнелих боја. Он није онај борац као Фурнацијев, јер је сам растргнут; нема више ону непосредну везу са селом и земљом. Назива себе блудним сином, и тужно се враћа природи и својима, само да би опет, са мало чиста зрака у плућима и мало свеже, зелене шумске светлости у зенама, пошао „обратно в гибелния град“, закићен једним росним листом и свежим цветом . . . Трново он назива својом гробницом, а у њен чаробни сјај он је спустио своје срце, и њега је нестало у таласима белих купола трновских цркава и у бистрој Јантри, уз чије се стрме обале стишћу кућице као стадо коза, пуне црвених шипака и јоргована, под плавим, светлим небом. И тако погребен, тоне у извесну апатију, као усред пусте, жуте степе, где се само безнађе види и осећа у немирном ходу ветра преко увенулих трава. Сазнање колектива и његове снаге иде, међутим, упоредо с тим личним губљењем; оно му је једина светла тачка и отпорна нада. У симболичној скасци, у поеми „Затвор“, он је томе јако социјалном и актуелном осећању дао израз вере у долазак најмлађег, деветог брата, који ће избавити из канца

љуте, ненаситне аждаје своју поробљену браћу и донети живу воду изнемоглом старом оцу Балкану, старом, непокорном бунтовнику. Верни његови синови знају свој завет и њихов је велики усклик: слобода!

Јако подвучена је изразито комунистичка тенденција у песмама рано преминулог Христа *Смирненског* (1897—1923., родом из Кукуша у јужној Македонији). Он је — поред Хаџи-Христова, о коме ће бити доцније реч — једини представник младе поезије иза Лилиева у „Антологији бугарске поезије", коју је спремио Гео Милев (1925). Милев истиче новост његових идеја, њихову искључиво социјалну ноту, али му замера што се држи старих форми. Његове две збирке „Да бѫде ден!" (1922.) и „Зимни вечери" (1924.) донеле су му код радикално-леве критике репутацију „највећег песника бугарског пролетаријата". Он се заиста не разликује много од толиких других поетских весника интернационалне радничке класе. Он пева, као и сви они, о тешком животу радничком, проклиње град и његов луксуз, и слави принцип рада, подстичући уједно на буну и светску револуцију.

Слични Фурнацијеву и његовом јесењиновском начину, јављају се два млада песника, Тодор *Харманџијев* и Емил *Коралов*, збирком „Белия конник" (1926.); експресионизам код њих можда још јаче искаче, и има ту и тамо по који сретан, оригиналан, смион израз, који доноси нешто ново. Али, углавном, они још немају свој јаки индивидуалитет, — као ни многи други који су се до сада, с мање више успеха појавили у редовима младе песничке гарде бугарске поезије: настављач Смирненскових идеја Владимир *Русалиев*, па Цветан *Минков*, који се с више успеха истиче као критичар и приповедач, Д. *Симидов*, Георги *Караиванов*, Николај *Дончев* и други, — све сарадници социјалистичких часописа „Обществена Мисъл" и „Нов пѫт", или Трајановљевог „Хипериона", или „Изтока", гласила књижевне групе „Стрелец".

„Стрелец" се зове једна чврсто организована група књижевника, под вођством критичара К. Галабова и приповедача Чавдара Мутафова, ближа кругу око „Хипериона" него „Златорогу", иако неки њени чланови и тамо сарађују (Чавдар Мутафов, на пр.). Тој групи припада доста велик број искључиво младих песника, међу којима ваља нарочито истаћи четворицу. То су: Иван Хаџи-Христов, Иван Мирчев, Димитар Пантелеев и Атанас Далчев.

Иван *Хаџи-Христов* (рођен 1893. у Старој Загори) нема ничега заједничког са поезијом експресиониста и најмлађе Модерне. Иако се не може назвати епигоном, он ипак наставља с укусом и даром традиције симболизма, не дајући много више од лепих, заокругљених, носталгичних стихова. И он је, као и Лилиев, са својим мислима и чувствима негде на другом брегу; у њега, међутим, нема оне чисте неподељености и јасноће небеске. Он није сишао на земљу из оних сфера; он је чврсто на овој страни живота, на земљи, али он чезне за избављењем од греха, и зато лута ни сам не знајући куда. Он воли овај свет тим болом луталице и несталног путника. Лилиев се само на земљи осећа бездомним: он зна завичај своје душе, која је, као Лоенгрин, дошла међу људе, и која ће се опет вратити када јој се од себе отворе двери домовине. Хаџи-Христов, опет, осећа своју судбину као пуни трагизам човека који је изгубио смисао за земаљску утеху и за љубав мајке Земље, а није нашао друге постојбине. Он нема коме да исповеди свој бол; вечито лута кроз ноћ и магле, кроз јесење, тамне шуме, и гине од усамљености. Сан и душа му се, у томе лутању, понекад јављају као утеха у светлост, али узаман: све је само опет безмерна химера, без плана и циља, и гоњен ветром и моћним привиђењима, он очајава:

О, сам съм, о, сам съм: сега отвѫд
Е синя пустиня, измена и смърт . . .
(„Черния кон")

У погледу форме он не даје ништа ново: то је, у ствари, суптилна музика Лилиева, погрубљена и материјализова, лишена онога што је у њој најчудесније и најлепше.

Смелији и новији у форми, иако садржајно скоро истоветан, јавља се његов млађи земљак Иван *Мирчев* (рођен 1897. у Старој Загори). Издао је две збирке: „Есенна Флейта" (1924.) и „Елегии" (1926.). Мирчев мисли сликовито, и своје осећаје даје скоро само у поређењима, често веома срећним. Иначе у њега има много литературе и празнина — као и код Хаџи-Христова: они још нису доспели до оне уметничке тачке где се израз слива потпуно са личношћу, и где је свака реч, свака изрека збиља са правом речена.

Најмлађи чланови круга „Стрелец" доста се разликују од споменуте двојице. Димитар *Пантелеев* (рођен 1902. у Софији),

у својој збирци „Стрелец“ (1925.) ствара у духу једнога свеснога примитивизма, протканога народним елементима, и то претежно борбено-хајдучким. Његова реч, његов стих потпуно су у сликама; али оне нису никада онако пуне и моћне као, на пример, код Фурнацијева. Али, он је шири у својим мотивима, које обрађује више епски, и без оних силних бунтовних акцената. Тешка мора веје из свакога стиха: увек се чини као да је реч очупана силом од онога што се хтело рећи, као да се иза ње слутња дави у своме скривеном мраку.

Најзад, да споменемо и Атанаса *Далчева* (рођен 1904. у Солуну), који је своје песме сабрао у збирку „Прозорец“ (1926.). Далчев је пун младеначких, свагдашњих немира, и иде кроз живот као неки нејасан кошмар. Увек је у неком бојажљивом ослушкивању, и дрхтаво, несигурно кораца полумраком ветровитих улица. У њега нема ни ведрине, ни полета, ни мушког замаха; нема ни оне грубе, примитивне религиозности, како ју је Пантелеев оцртао у песми „Разбојник“, молитви залуталог арамије:

Доземи ти се покланям от далеко,
За Никулден дар ти подарявам
Старче, — поведи ми коня към горота,
Бяла ледена вода да се напие.
Вервай, ще ти обкова ржцете в злато,
Скжпа црква ще ти изгрдда, светио!
(„Разбойник“).

Поезија Атанаса Далчева, то је поезија једне тихе младости, која је бескрвна, у сенкама, која се боји од сваког шума и мрака, једне младости без циља, која у неизвесности своје стрепње хода улицама, изложена смеху девојака ради своје неспретне несигурности, и која круг својих доживљаја најзад тражи у сновима. И да те снове јасније види, она увече са тихим, скоро беспомоћним осмехом „леже с наочарима“.

У својој форми и Пантелеев и Далчев, као и сви млади бугарски песници, теже једноставности и хотимичној неотесаности стиха. Рима је и код њих, а и код Фурнацијева и Разцветникова, врло груба, често само набачена алитерација или асонанца. Звук није ништа, бар не у смислу форме симболиста. Слика, јарка и бизарна, што својевољнија то боља, носилац је њихових формалних напора, који полако али сигурно иду формирању новога израза, у коме ће растрзани елементи стиха и

конкретне слике наћи поново своје звуковне вредности, обогаћене искуствима, које је донело баш то враћање на примитивне изворе првог стварања облика.

У знаку могућности, које се скривају у поезији те најмлађе генерације, а нарочито Фурнацијева и Пантелеева, изгледа да ће се развијати кроз идуће време бугарска лирика, која данас — поводом педесетогодишњице од смрти њеног првог великана, Христа Ботева — може да буде поносна својим резултатима што их је постигла за пола столећа.[1]

Никола Мирковић

Ђурђевдан

Врбових ће грана набрати девојке,
Накитиће иконе и врата,
И обор и амбаре и сламу високу
И кошеве, — да срећна буде летина.

А људи клаће ђурђевске курбане;
И звона чим огласе вечерње,
Отићи ће жене с дискосима белим
Да походе пред празник покојне.
У вече ће прекрстити децу заспалу,
Пред свецима ће запалити свећу,
И задовољни лећи ће и сан ће уснити, —
А сан ће бити свето празновање:

Како ће зором Свети Ђорђе ураниши,
Још пре будних баба и пре птичица,
И белца свога узјахаши; па ће прескочити
Ограду и плот, и поћ' у ливаде,
Пролетиће лозом, кликнуће у гори.
И обићи ће поникле усеве,
И по Божјој поруци ће благословиш'
Семење и младо класје пролетње:
Да порасту до појаса њиве,
Да достигну жетву невиђену....

А момци ће љуљачке по баштама везати
И љуљаши девојке и младе жене;
Над њима ће бехар падаши са воћки,
Сунце ће се смејаши кроз грање,
На далеко орiће се смех и песма,
И светла биће румена им лица....

(С бугарског превео *Ник. Мирковић*)

Е. Багрјана

Вечна

Она је сад бескрвна и скоро бесплотна,
Безгласна, непомична и без даха.
Очи су њене склопљене и упале,
И све је једно — да л' је Марија или Ана,
И све је једно — да ли молиће ил' плачеће, —
Неће се дићи танки очни капци,
Неће се макнут' усне стиснуће,
Које су задњи уздах испустиле.
И ето — тућ и широк већ је прстен
На њеним рукама, занавек скрштеним.

Но чујеће ли невин, пискав плач
Детета њеног у колевци близој?
Бесмртна њена крв је тамо отишла,
И душа се је њена спустила на свет...
Проћи ће дани, године и столећа,
И усне двоје младих, сједињене,
Шаптаће опет „Марија" или „Ана",
У ноћи, пуној пролетњих мириса. —

А унука ће имат' све: и име
И очи, усне, косе, — к'о Невидљива. —

(С бугарског превео *Ник. Мирковић*)

Е. Багрјана

Свадба

I

Ах, грме небесима бубњи, огромни, тамни,
Равнице горе, и страшно, високо над њима,
К'о краве у ноћи, к'о краве, телеса пламних,
Облаци иду зли и простори тону сред дима.

И звоне дубоко равнице и клисуре певају,
Над црном злосрећном земљом свадбени ори се цик,
Мрк сам младожења, мајко, и небеса севају,
К'о мрачан пожар, к'о крв, к'о ужасне смрти крик.

На свадбу вас чутуром зовем и дигнуте руке,
Бесутња браћо моја, браћо поцрнелих груди,
У недељу свадба је моја, — дођите сви, и муке
Донесите собом и бол, бескрајним што земљама луди.

Ко краве у ноћи, ко краве, телеса пламних,
Над главама облаци бдију, — ход им је лаган и мрк.
Ах, грмите, земље, — бубњи, огњени, тамни,
Суморну судбину моју, свадбу и веселу смрт!

II

Дубоко сја ноћни кладенац у блистању мрачну,
Дубоко од светлих звезда обасјан гори му вир,
Дубоко бије радост у земљу, распламтелу, зрачну,
И у дедова мојих пресветих костију мир.

Гором и њивом блистају црне веселе стене,
Над друмом широко црвени месец гори,
И дубраве певају, и шуме се светле, румене,
У непознатом сјају родне, дубоке зоре.

Дигох се, йушем да йрођем, да зовнем у сваше
И вас, о рођени, шамни, умрли оцеви моји!
Где сше, ја не знам, — но гледам земљу где цваше
У одежди злашној, где радосш у свешлом оку јој сшоји.

И верујем, верујем данас у ваше ше благослове;
У рано ми јушро срцем огњеви младосши горе,
И свешла су йоља, и дубрава йева и блешши и зове,
У нейознашом сјају родне, дубоке зоре.

III

Сушра је свадба, земљо, хој!
Сушра се и ја женим, —
У ноћи незнано сунце сја
Пламеном шамно-црвеним.

Црвених йешлова расйеван бес,
Тамне улице шушње,
Гледамо: магле су йолегле, —
Биволи, йолегли йушем.

Оштар и сшрашан блисша ми мач,
Тамни ме бездан виче,
Весело йљушши вешар црн,
Ройош из јама ниче.

Сушра је свадба, земљо, хој!
Сушра се и ја женим, —
У ноћи незнано сунце сја
Пламеном шамно-црвеним.

IV

Засвираће кавали, грмнуће широки бубњи,
Дубоко ће земља на сшрашни дан да сшење,
Тамно ће дрвеће махаш', — а уранком рано
Доћи ће сваши — акрани и сшарци йо мене.

Шибнуће црвено сунце зайаљену земљу,
Захукшаће дрвеће, викнуће широки друм:
На свадбу, на свадбу! — а мушно, црвено и сшрашно
Теће крај нас црним коришом реке и шум.

С пешлом на руци доћи ће и стари кумови,
Потоци сунца прскаће широм студени свод,
Ветар ће дунуш', а на прашљиве, пламене друмове
Од радости сазваћу народ, — велики, црни род!

Хеј, сватови моји, хеј, гајде и зурле и бубњи,
На свадбу, на свадбу, — у недељу, — свадбу и смрш!
Небеса горе и земља крвљу је купана,
И тамним пољима тутњи бујних потока трк.

(С бугарског превео *Ник. Мирковић*)

Никола Фурнаџијев

Страх

Киша ми рукама пузи и плави,
И ветар ми косе безумно гони,
К'о пољима увеле траве.

За сан ме низ пут варају зграде,
Али у очима ми мртви говоре,
Као у пресушеним црним кладенцима.

Безмерним страхом срећу ме пусти мостови,
И стари, гњили, црквени крст ме зове,
Да му вечерас будем гост.

О, како познајем душмана својих кораке,
Без шума скривене у црној мојој сенци,
Која сва привиђења ноћи призива.

А синоћ сам у сну мачем био прободен,
И лик сам видео Твој, о Мајко Богородице,
Када сам пољрскан крвљу у рај ушао.

(С бугарског превео *Ник. Мирковић*)

Димитар Пантелеев

Породица

Жена седи непомично у удобној, дугачкој наслоњачи. Главу је прислонила уз свилено јастуче, и нетремице гледа у цртеже на таваници. Под ногама јој је једна мала клупица. Она скоро лежи у меканој, старој наслоњачи.

Напољу је зрео, пролетњи дан. Сунце блешти у башти, где су се вишње и шљиве расцвале у белину, па сада седе ћутке и насмејане, као жене у свадбеном руху. Кроз чипкасте завесе на отвореном прозору цеде се зраке. Соба као да је посута златним прахом. Преко прозора прелећу ластавице. Однекуд се чује радосно ћурликање.

Жена је бледа. Нежно јој се лице смрзло у незадовољство и страдање. Образи су мало упали, а по челу се виде мрке пеге. Стоје као прилепљене по чистој белој кожи. Жена лежи, а руке је скрстила на грудима. Танки прсти, — фини, као да су извајани из беле кости —, постали су прозирни од слабоће; даље горе, по руци, виде се плаве жилице. Испод руку издиже се, наједном, трбух. Под меким покривачем изгледа наказно-велик и притишће жену.

Она непомично и напрегнуто буљи у цртеже на таваници. Усне су јој стиснуте; задрхте у тренутном грчу, па се поново стежу у једну гримасу незадовољства и страдања. Кроз цело то време она свега једном диже главу, огледа се мутним погледом по соби, и упире очи у велики трбух. Очи јој постају широке, као избезумљене.

Далеко, с оне стране дворишта, чује се гласан смех. Лишће трепери. Једна се лопта диже чак изнад крошња̂, и пада. Чује се глух удар.

Врата се отварају. Њен муж брзо завирује у собу и угледа жену.

— А, ту си?, пита он и улази.

Она диже главу.

— Дође ли најзад?

Муж се рукује с њом, и једва да је пољуби.

— Зашто?, пита.

Одлази до прозора, погледа ван, окреће се опет и седа за сто, с леђима према жени.

Она га гледа тужним очима.

— Зашто не седнеш до мене?

Муж се трза.

— Шта?

— Зашто не седнеш до мене?

— Имам посла.

Окреће главу и добавља:

— Извини ме мало.

Жена спушта главу на свилено јастуче Лежи затворених очију и гризе усне.

По таваници пливају скамењени плави лабудови. Чврсто су прилепљени уза зид, а вратови им се мучно протежу око куке на којој виси лампа.

Неочекивано жена отвара очи, диже главу и почиње да виче:

— Не могу! Не могу више!

Муж ускаче. Гледа у чуду.

— Шта је? Шта ти је?

Очи му се заустављају на наказно-великом трбуху женином Она дрхти. Узима га за руку. Зарива нокте у месо.

— Чујеш ли! Не могу више! Не могу више! Дави ме, притишће!

Муж узвикује од бола, и види крв на својој руци. Трга руку, намрштена лица:

— Ти не знаш шта радиш!

Женино се лице стеже и подрхтава у нервозном плачу. Муж хода ћутећи по соби. Незадовољан је, срдит. Стишће руку. Седа. Гледа своју жену.

Она је у последњем месецу своје трудноће. Као страшна, загонетна рана сазревала је из дана у дан њена утроба, унакажујући јој тело. Сада су сваки дан очекивали дете. Муж се ни за тренутак није загревао радошћу због оног малог створења, које ће га једном звати својим оцем. Он га никад није хтео, нити је уопште мислио на њега. Оно је сазревало као страшна, загонетна рана, да би се, најзад, родило са свом безобразношћу Неизбеживога. Муж је дрхтао при слатком сећању на прошле брачне ноћи, но није увиђао зашто их сада мора искупити. У

унакаженом телу своје жене и у брижљивости брачног живота он је сада гледао гримасу наказне варке. Он је волео своју жену, али у последњим су га месецима задржали код ње ипак само навика и дужност. У њој и у себи он ничега човечјег више није видео, — само слепо оруђе неке паклене замке, злу намеру нечега што је изван њих, неодвисно и дрско, — нечега што у својој шаци мрви свет. Био је увређен и огорчен.

Нервозно стиска руку и гледа жену. Диже се, и опет хода по соби.

Жена плаче и тресе главом као безумна.

— Зашто сад плачеш?, пита он.

Лупне ногом о под и излази. Она не одговара. Само плаче и тресе главом. Лице јој дрхти, очи се замаглиле сузама.

Лептири љубе беле, расцветане вишње и шљиве. Прелећу са цвета на цвет, па их љубе У даљини плови небом бео облачић кроз плаветило, као лабуд. Дан се полако раствара у целој својој лепоти.

Жена гледа кроз сузе. Наједном јој се лице кочи, очи се широко отварају, она се хвата за столицу, и крикне, као да ју је невидљиво копље проболо, савивши јој тело у неподношљив бол.

У собу упада једна стара жена. Гледа је уплашено. За њом се у вратима појављује муж. Жена пружа руке и вришти поново. Лице јој побледело као у мртваца. Она гризе усне. Стара пита:

— Шта је? Шта се десило?

Муж улази у собу, узима жену испод леђа и ногу, и диже је. Стара му помаже.

Сместише болесницу у постељу. Из уста јој потече крв. Једва чујно прошапну:

— Доктора . . . .

Муж устрча — — —

Кроз завесе ниче ноћ. Муж седи за столом у другој соби, притишће рукама уши и гледа преда се као луд. Његова сенка вреба на зиду као животиња, која се усправила на стражње ноге.

Тамо, с оне стране, раде доктор и стара жена. Болесница стење и виче. Њен глас испуњује кућу ужасом. Као да јој кожу деру, или забијају игле у месо. Она стење и вришти. Као да јој чупају груди и турају ужарене кладе у огромне ране.

Муж притишће рукама уши, а у оку му гори лудило. И њему долази да виче и да рида. Да разбије врата, да сруши

зидове, кућу да запали, прстима да стисне један врат, два, стотину.

Суседна се врата отварају и шумно затварају. Јутро уноси свој црвени лик кроз прозоре. Крик болеснице пара уши, диже косу у вис. Обезумљује. Шта се дешава тамо? Зашто она тако виче? Сати пролазе полако и страшно.

Муж једнолико и непрекидно клима главом. Не затвара више уши. Живци су отупели. Клима само једнолико главом и пита:

— Шта се догађа тамо? Зашто она тако виче?

Његова сенка на зиду бледи. Остају само руке, згрчене длан о длан и испружене да дохвате нешто. Оне моле.

Женин писак пролама ваздух, повлачи се, замире у измучено јецање, — док један крик, крик заклане животиње, крик полуделог човека, не расу ужас по целој кући; иза тога све, као на пречац, умукну. —

Доктор отвара врата.

Муж брзо улази у суседну собу — — —

Жена лежи затворених очију у постељи. Главу је спустила на раме, а преко бледог лица прелазе одмор и сан.

Стара ради нешто у углу, код умиваоника, и не обзирући се, одлази до блиског кревета. Муж иде за њом, гледа. Види дете и не може очи са њега да дигне.

Доктор се смеје са врата:

— Дечко! Читав атлет!

Муж непомичним погледом гледа у дете. Оно изгледа као откинуто парче меса, али он то не види. Он гледа очи. Оне су као две прозирне љубичице, — он види своје очи.

Лекар му прилази.

— Примите моју честитку. Већ отац!

Рукује се.

Отац стоји непомичан над колевком. Не чује ништа друго. Не види ништа друго.

Збуњен је, изненађен, радостан, зачуђен. Не, он не уме рећи како му је. У срце му се руше нови, непознати осећаји. Он хоће дете да пољуби, а страх га је од њега. Сећа се унакаженог тела своје жене и страшног вриска у ноћи, па је изненађен неочекиваном појавом детета. Оно је тако мило, — он осећа како га воли целим својим бићем, а не разуме зашто. Очекивао је друго.

Жена непомично лежи; удише сан и опија се. Кад њом трепери сунце новога дана, и шара тајанствене знаке.

(С бугарског превео *Ник. Мирковић*) *Владимир Пољанов*

Ђурђевске ватре

Ноћас ће заиграти ђурђевске ватре. Бог нека ми помогне, па да нађем ћуп пун дуката, — направићу на овоме извору мермер-чесму са две гвоздене цеви и девет корита. Кад увече са изгорелих њива на Белом Камену сиђу изморени жетеоци, да имају чиме наквасити усне. Црнооке ће девојке загрнути скуте да измију ноге, избодене од стрњике и купине. Нек јекне весела цика, и ведар смех нека прсне као летња киша по плочама. У подне нека овчар деда-Димо притера стадо под сенчасти брест, па нек се извали над чесмом и нек слуша шта прича. А спусте ли се с планине препланули људи, нека зауставе кола с три реда снопова и нек пошкропе широка леђа биволска студеном водом.

И сви нека веле: Калчова чесма.

И сви нека веле: Бог му здравље дао!

Идем с косидбе. Да ли да верујем очима? Пролеће, баште, по капијама обешено свеже глогово грање, пред прозорима шумна лоза, а њиве — пламен. Запалило је сунце вечерас земљу. Уличицом се нижу згурене бабе, добре бабе. Носе велике жуте свеће и росан босиљак. Сутра је Ђурђевдан. Ваздух је пун претпразничког лавежа паса.

Што ли сам тако раздраган? Готов сам да цикнем, да заплачем, или да се залетим кроз високо жито, колико сам сам брз, па да јурим, док не паднем од умора!

Или да узјашим свога вранца, преко ливада, кроз врбаке, право у село. Да прелетим као луд преко живика, дрвета, кућа, људи, — облак прашине да дигнем и да одјурим, далеко, докле ми очи виде!

А ти, Маријо, да прећеш стазе и богазе, распитујући за ме: нисте ли видели мога Калчу, — онога с лудом главом и црвеним јелечетом! — мора да је ту пројездио на вранцу?

Не, лажеш ти. Никуда нећу отићи, јер си ми ти невеста. Зарекао сам ти се. Цео дан идем као занесен и мислим. Шта мислим — а, луда посла! Како ћемо живети. Зар нисам го и бос као нико, — ништа немам. Један коњ, то ми је све богат-

ство, — и две мушке руке. Твоме бих оцу кућу запалио, да ми те није дао. Нана ми вели да сам поружнео, — сунце ме, вели, помиловало. Нека. Неће ми ништа бити.

Данас сам косио те косио. Оборио целу ливаду! Сваки замах три корака широк! Кад сам се враћао, набрао сам крај врбове коријe мајкине душице — да је сутра умочиш у котлове, да накитиш прозоре, а један струк да метнеш себи у мараму. Да ти мило подрага образе, преплануле од сухог ветра.

Стигох до великог извора. Кад помислим: каква би велика чесма ту могла бити! — Нађох тамо шепавог Ибрахима и његово магаре. Тера два сандука јаја. Седосмо под врбу и запричасмо. Зар нисмо стари пријатељи? Једно време — ја сам још нејак био онда — био је Ибрахим момак код нас. Он ме је учио косити и орати.

— Хеј, Ибрахиме!

— Срећна ти била млада!

Врба спушта гране и кваси чело у дрвеном кориту, које је позеленело од жабљака. Шуме ливаде, шуме гране, шуми и извор.

— Срећна, да Бог да!

— Чујеш ли, Маријо, сав свет зна да си ти моја, — ето, чак и травке знају!

Ибрахим извади из црвеног појаса широку кожну кесу, почепрка по њој, и пружи ми стручак сухог биља.

— Овијех сам дана баш гледао да те нађем. На! Скувај то. Попиј ти, па нек попије и она. Плахо је љековито. За мерак. Никакво зло пошље да те снађе!

— Ибрахиме, ти идеш по селима, — ниси ли негде видео мог верног пса, — оног са два бела белега на сред чела, међу очима. Изгубио се једне ноћи, ко да је у земљу пропао. Да ли га је неко украо, дали убио, не знам.

Није га видео. Ништа.

Ибрахиме, слушај — када си ишао по селима, јеси ли игде видео цуру лепшу од Марије, — црњих очију но што су њене? Живим као у сну. Ма где пошао, ма чега се латио, — она ми је у памети.

Устајем рано. Дохватим косу, па на ливаду. Косим, а чини ми се, негде из прикрајка, из врбака, гледају њене очи. Понекад се осећам тако силан, па би цео свет покосио, само да имам неку косу три дана дугачку, па да њоме замахнем. Видиш ли, такав сам ти ја! У подне легнем под јаблан и гледам облаке.

Преплићу се гране као беле голе руке. Лете облаци — као бесни коњи низ небо, лете испреплетене руке, лети небо. Цео свет: земља, дрво и камен, — све дахће и лети!

И ми, кад трчимо, мало да се не спотакнемо и паднемо. Други прескачу и одмичу. А окренемо ли очи натраг, видимо црне године. Крвава стрњишта, запаљена села. Братске лешеве, братску крв, — то боли! Ех, живот! Терај, Ибрахиме — видећемо!

Имам две здраве руке, црнооку цуру и једног црног коња. Ни за шта не жалим. А видим ли неправду, није ме страх да свету кажем истину право у очи.

Него, знаш ли да ћу на место овог извора саградити чесму? Велику мермер-чесму са девет корита и гвозденим цевима? Старо и младо да пролази и да види! Не би ли се људи научили добру.

Стари циганин пуцка језиком и зачуђено ме гледа:

— Дај, Боже!

А када узјаши своје магаре, он се намести између она два сандука, запали лулицу и потера путем, уз брдо. Само му се глава види, како клима, као турчинак над зеленим житом.

— У здрављу остај!

— Чујеш ли, у сватове да ми дођеш!

Нагнуо сам се над корито, па сам се огледао. Много сам поцрнео. Нека! Ништа човеку рад не шкоди.

Узех косу и одох.

Ти ћеш у вече задигнути беле рукаве и помести двориште и гувно. Душа ми је прескакати запаљену сламу уочи Ђурђевдана. Да ли да дођем, па да прескачем? Дираћемо се с дечурлијом, а ти ћеш ми дати сухих шљива.

Иза вечере биће мрак, као у подруму. Месец врло касно излази. Дођи само на капицик, али без папуча, да ти се не чују кораци. Отац нек хрче. Шта би, зар, друго радио него да хрче? — Немој се љутити што ми се жури. Чека ме после Марин код деда-Пејове воденице. Пустио је коња крај реке, а он лежи на трави, пуши и слуша.

Ноћас ћемо пасти коње на Белом Камену. Целу ћемо ноћ причати и гледати како играју ђурђевске ватре, како игра и блешти ђурђевско благо.

Рано у јутро, пред зору, спустићемо се на чесму, да се умијемо пред излазак сунца и да поквасимо коњима чела студеном водом, — за здравље.

Да напуним један крчаг, па да се и ти умијеш, — за здравље?

(Са бугарског превео *Ник. Мирковић*) *Ангел Каралијчев*

ПРЕГЛЕД

Међународна кроника

Месец фебруар 1927. год.

Међународна политичка кроника месеца фебруара богата је у догађајима.

I Несумњиво најважнији догађај прошлог месеца јесте енглеско-руски сукоб.

Још пре пет година Енглеска (Лојд Џорџ) била је установила дипломатске односе са бољшевичком Русијом и склопила је с њоме трговински уговор, рачунајући да ће у Русији наћи велику пијацу за своју индустрију. Том приликом узели су Совјети обавезу да ће се уздржати од сваке бољшевичке пропаганде противу Велико-Британске Империје. — Међутим, нити су се енглеске наде остварриле, нити су Совјети држали своје обећање.

Гледајући у Енглеској и њеној конзервативној влади свога главног противника, и пошто су се после неуспелог прошлогодишњег генералног штрајка уверили да се у Енглеској засад капиталистички поредак не може оборити путем мреврата, Совјети су окренули своју акцију на друга, по њихову мишљењу осетљивија места: на енглеске колоније и прекоморске поседе.

Совјети су успели да у ту сврху искористе унутрашње немире у Кини, и да створе, нарочито код јужних побуњеничких трупа, а донекле и код северних, један јак анти-енглески покрет, који у највећој мери угрожава енглеске поседе на обалама Жутог и Кинеског Мора.

На седмом пленарном састанку III Интернационале Бухарин је формулисао ову политику изјавивши: „Наша најближа задаћа у Кини састоји се у томе да тучемо империјалистичког противника. То је

задатак данашњег момента". Кинеска револуција није комунистичка, али су Совјети успели да је искористе противу Енглеске. И када би Енглеска изашла побеђена из овог сукоба, њен би пораз имао одјека у Ендији, те би тиме био поткопан њен светски положај.

Тако се борба између Совјета и британских конзервативаца пренела из Европе на Далеки Исток, и добила је онај исти облик који је током XIX века имала борба између царистичке Русије и Велике Британије.

Латентни сукоб добио је свој конкретни изражај у енергичној протесној ноти, коју је 23. фебруара британски Министар Иностраних Дела, Сер Остен Чемберлен, предао совјетском отправнику послова у Лондону. У ноти се Совјети оптужују да рују против Енглеске, да раде на изазивању штрајкова у Великој Британији и на дизању револуције, да поједини совјетски функционери износе клевете против енглеске владе, а нарочито клевету да Енглеска ради на обарању совјетског режима, док, уистини, Совјети подбадају и руководе Кинезе против Енглеске. Најзад, нота вели да и енглеском стрпљењу има граница, те да продужење оваквог рада и држања Совјета мора пре или после довести до раскида трговинског уговора, па чак и до прекида дипломатских односа.

Конзервативна штампа је више очекивала. Она је желела раскид, као што је то желео и Министар Черчил. Међутим, у Министарском Савету преовладало је Чемберленово схватање, те је дошло до овакве ноте: она још не ствара раскид, али прети њиме врло озбиљно.

Пет дана доцније, последњег дана месеца фебруара, стигао је руски одговор, који је уиме Совјета потписао Литвинов. Одговор покушава да обеснажи енглеске наводе, и изјављује да претња са прекидом трговинских и дипломатских односа не може никога потрести у Совјетској Унији. У исто доба, одговор изражава жељу Совјета да воде мирољубиву политику, те ће искрено поздравити ако тој жељи британска влада изађе у сусрет.

Свакако да се овом изменом нота енглеско-руски сукоб не може сматрати окончаним. Будућност ће показати да ли је ово само једна етапа ка дефинитивном раскиду између двеју највећих европских, па готово и светских, сила, између Енглеске и Русије.

II У самој Кини ситуација се још није искристалисала. Борба између северних и јужних (кантонских) кинеских трупа траје и даље, Како изгледа, ратна срећа је засад уз јужне. Иначе, и једни и други

изјашњују се против европских поседа („концесија") у Кини, а нарочито против енглеских.

Ради заштите својих поседа Енглеска је послала веће одреде војске и флоте у Шангај, решена да их оружјем брани. До оружног сукоба још није дошло између британских и кинеских трупа. но обе војске су ушанчене једна према другој. Избио је и велики штрајк кинеских радника у шангајском пристаништу, за што Енглези криве бољшевичку пропаганду. У штрајку учествује преко 100.000 радника.

III Последице борбе енглеско-руско-кинеске на Далеком Истоку осећају се у целоме свету, па и у Средоземном Мору, где је дошло до зближења између Енглеске и Италије.

Док су остале Велике Силе одбиле енглески позив да пошаљу експедициони корпус у Кину, дотле је Италија прихватила тај позив и следовала је примеру Енглеске. — Данас је опште мишљење да није само жеља за одбраном њеног поседа у Тијенчину (у коме има око 10.000 италијанских грађана) диктовала Италији овакво држање, већ да су по среди много дубљи разлози. Ради се, по свему изгледа, о једној на велико смишљеној енглеско-италијанској политичкој сарадњи. Италија се политички оријентише према Енглеској, и помаже њену политику на Далеком Истоку, као и њену антируску политику. С друге стране, Енглеска ће потпомагати италијанску експанзију на Блиском Истоку. — Ако су ове вести тачне, а о њима се говори у свој европској штампи, онда идемо у сусрет судбоносним догађајима на Балкану и у источном делу Средоземног Мора.

Ова вест је нарочито забринула турску јавност, коју није успео да умири ни деманти италијанског посланика у Ангори, ни коминике полузваничне Агенције Стефани. У Турској се боје да је Енглеска пристала на потпуну слободу италијанске акције противу Турске.

По европској штампи понавља се изјава коју је, како се вели, недавно Мусолини учинио да се „Италија мора или проширити или ће експлодирати". Вести које из Италије стижу далеко су од тога да улију пацифистима поверење. — Извршни Одбор II Интернационале, који је заседао средином фебруара у Паризу под председништвом енглеског радничког вође Хендерсона, донео је резолуцију у којој се, између осталог, улаже протест противу италијанског фашизма, који иде на то да гурне Мађарску и Бугарску, под вођством Италије, противу Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца.

Држање Италије изазива и у Француској извесну забринутост, где „Котидејен" (од 12. фебруара) узвикује да се локарнска политика не може водити на Рајни.

IV Велика сензација месеца фебруара био је предлог председника Северно-Америчке Уније, Кулица, о поморском разоружању.

Сасвим изненада, председник Кулиц упутио је, крајем прве половине фебруара, предлог Енглеској, Француској, Италији и Јапану, да се ограничење поморског наоружања, које је установљено на Вашинктонској Конференцији 1921. год. за велике убојне бродове, прошири и на мање јединице (крстарице, разараче, торпиљере и подморнице.)

Вашинктонска Конференција била је, наиме, установила колико која држава сме имати великих убојних бродова, а што се тиче малих јединица, свака држава је задржала потпуну слободу. Кулиц је сад предложио да се и ту поставе извесна ограничења.

У европској јавности предлог је направио огромну сензацију. Док су му једни приписивали чисто филантропске мотиве, дотле су други сматрали да је потекао из најегоистичнијих побуда. Ови последњи видели су у њему агитационо средство за предстојеће изборе за председника републике: Кулиц и његова републиканска странка желе да се уочи избора представе бирачима као људи који ће смањити терет маринског буџета.

Поред овог најобичнијег објашњења било је и других. На пример: Америка жели да осигура своје капитале које је уложила у европским државама: мирнодопско развијање Европе тиче се у највећој мери велике индустрије и огромне пољопривреде Сједињених Држава. — Америка жели да спречи развој јапанске флоте, која би омогућила својим мањим јединицама, евентуално у савезу са Мексиком, искрцавање добро опремљене јапанске војске у Америку. — Америка тежи економском освајању света, и стало јој је до тога да поморска наоружања не прејудицирају њен завидни положај у свету. И т. д., и т. д.

Кулицев предлог наишао је у разним државама на различан пријем.

Енглеска му је изразила своје симпатије и прихватила је позив на конференцију на којој би се предлог претресао. Јапан се у начелу такође сложио.

У Француској је предлог наишао на тешкоће. За разлику од Америке и Енглеске, Француска стоји на гледишту да поморско разоружање треба дискутовати као саставни део разоружања уопште (сувоземног, поморског и ваздухопловног.) Осим тога, питањем разоружања бави се и Лига Народа, те не би требало то питање отимати јој из руку и тиме рушити њен ауторитет.

Најкатегоричнија била је Италија. Она је одбила предлог из чисто политичких разлога. Пишући са целом италијанском штампом против ограничења наоружања, лист „Ил Пиколо“ (од 13. фебруара) вели: „Америка је, истина, у праву када брани своју поморску надмоћност, али исто тако у праву је и Италија када брани своје интересе и будућност свога младог народа, који је богат у људству али сирома у земљишту“. Дискретнија од своје штампе, италијанска влада мотивисала је одбијање предлога углавном географским положајем Италије. „Локаланцајгер“ (од 23. фебруара) вели да „италијански одговор представља после Алгесираског Акта, најзначајнији документ у историји политике Средоземног Мора. Италија је овим одговором заузела један тачно обележен став у борби око Средоземног Мора“.

V Било је још и других мање значајних догађаја.

У Паризу су почети шпанско-француски преговори о Тангеру. Док су Шпањолци изашли са тражењем да се Тангер и његова околина припоје шпанској зони у Северној Африци, дотле су се Французи показали вољни да пристану само на неке измене у већ постојећем статусу.

Сређивање политичких и економских односа између Пољске и Немачке иде врло споро и не мање мучно. — Тек што је ликвидовано питање немачких утврђења на пољској граници, када је, ево, избио нов инцидент: трговински преговори који се воде већ дуже време а који су требали да учине крај царинском рату што постоји већ две године између обеју држава, нагло и бучно су прекинути.

Док су делегати преговарали, пољске власти су протерали 4 немачка поданика, индустријалца, којима је истекло одобрење за боравак у Пољској. Немачка делегација створила је од овог инцидент и прекинула је преговоре. У ноти коју је упутила Пољској, Немачка захтева да се пре сваког настављања преговора реши питање права настањивања, т. ј. да се одобри немачким поданицима настањивање у Пољској. Насупрот овоме, Пољска изјављује да протеривање ова четири Немца није никакав непријатељски акт и нема никакве везе са трговинским преговорима, већ је то једна чисто административна мера, коју може предузети свака суверена држава према страним поданицима. Што се пак тиче самог права настањивања Немаца у Пољској, Пољска стоји на гледишту да се оно има регулисати приликом закључења трговинског Уговора, а никако пре њега.

У штампи обеју земаља настао је лом. Пољска штампа оптужила је немачку националистичку десницу, која је недавно ушла у

Марксову Владу, да је њеним утицајем изазват цео инцидент у циљу стварања једне политичке демонстрације. Немачки десничарски листови, пак, теретили су Пољску да се исувише осилила надајући се да ће је Енглеска подржавати због својих рђавих односа са Русијом.

Духови су се почели стишавати после помирљиве изјаве пољског Министра Иностраних Дела Зелеског (18. фебруара). У Немачкој опозиционој штампи већ се појављују гласови који признају да се узрок сукоба има приписати не пољској влади већ Немачкој, т. ј. немачким националистима. Осим тога, и немачки трговачки кругови не крију да им је много стало до повољне ликвидације целог сукоба, како би се већ једном учинио крај царинском рату.

Иначе, цело ово питање је само један вид великог националног сукоба између Пољака и Немаца. Док Пољска жели да очисти своју територију од немачких колониста и ослободи је њиховог утицаја, дотле Немачка тежи да одржи позиције које је имала у западним крајевима Пољске.

У Мађарској се водила полемика између Председника Владе, грофа Бетлена и вођа легитимистичке опозиције о повратку Хабсбурговаца на престо. Гроф Бетлен се спрема да посети Мусолинија. Кажу да ће том приликом бити речи о економском изласку Мађарске на Ријеку.

У чехословачком парламентарном одбору за спољне послове вођена је (11. фебруара) дебата о спољној политици. Велик број говорника тражио је признање de jure Русије. Током дебате манифествовала се тежња за одржањем и јачањем Мале Антанте. — Срдачне и савезничке везе између наше Краљевине и Чехословачке показале су се још јаче приликом посете наше парламентарне делегације чехословачком парламенту.

Ивс.

Валута и финансије Француске

Већ много месеци стање француске валуте у највећој мери интересује, с пуним правом, остале европске државе, које економски стоје на вишем степену и на чију привреду у највећој мери утиче пораст или пад француског франка. Из многих примера валутних потреса, који су, по завршетку Великога Рата, за прошлих осам година, мучили ову нашу многонапаћену Европу, могло се, увек и

поново, научити и видети да пад валуте једне државе не шкоди само тој држави, него да — услед географских и економских веза са том државом — у највећој мери страдају од тога и све остале државе које са њом у већој или мањој мери, морају да измењују робу. Како је у време инфлације пораст страних курзева знатно надмашен порастом радничких плата и трошкова производње, јасне је да отуда морају да настану јаки потреси у односима конкуренције, и то, сасвим логички, у земљи у којој пада валута у корист те земље, а у земљи у којој валута расте, у корист осталих држава. Огромни значај који има француска у европском робном саобраћају као произвођач и потрошач важних артиклова, још је појачан у централној Европи тешкоћама које је изазвало несигурно валутарно стање у Француској. Ови су разлози, у првоме реду, дали повод да цела Европа радосно и симпатично поздрави оне Поенкареове напоре за санирање, који су у другој половини 1926. године, имали тако лепе успехе. Нема сумње да је тиме било знатно олакшано извођење тога дела.

Један кратак поглед на прве послератне године показује нам сву ону злочиначку лакомисленост националистичких влада Француске, којом су, у времену такозване финансијске обнове, руинисане и пустошене финансије једне земље која, у суштини, има здраву привредну структуру. Још се сећамо речи које су, пре неколико година, цитиране у Француској на све стране и сваком приликом: „Le boche payera tout". Ова реченица, која сведочи о једном безпримерно тесногрудом схватању и о једном нечувеном непознавању факата, потиче, тако кажу, од министра финанција Клоца, за кога је једном „стари тигар", Клемансо, изјавио да га је узео у свој кабинет за министра финансија само зато, што је то једини Јевреjин који се ништа не разуме у финансијама. Ову крилату реч, пошто свако радо верује у оно што жели, прихватила је цела француска јавност као основ своје финансијске политике, и одобрила ју је, иако је њена вредност била сасвим непозната и, у сравњењу са надама господина Клоца, врло сумњива. Радило се, наиме, о томе да се репарационе обвезе Немачке повећају до бесконачности, и да се, стварно, и есконтују. Једноставније речено, то значи: искористила се лаковерност француског народа, који је, као што је познато, народ рентијера, па су се од њега, за рачун будућих магловитих репарација Немачке, узајмљивале баснословне суме. Само тиме може да се протумачи околност да данас унутрашњи дугови Француске износе око 300 милијарди француских франака, а та је свота

исувише велика за једну земљу са 40 милиона становника. Само тако може да се разуме грешно газдовање француског министарства финансија, које је плативе државне дугове увек покривало емисијом нових бонова, при чему је министарство сматрано као нарочито способно ако је успех емисија био већи од обавезе плаћања.

Ова пракса министарства финансија имала је и ту последицу да до данас није ни половина унутрашњих државних дугова (око 130 милијарди француских франака) консолидована, док онај остатак, који је већи од 150 милијарди француских франака, представља једну сталну опасност за државне финансије. А пад франка у првој половини 1926. године показао нам је да та опасност постаје акутна баш у време финансијских тешкоћа, тако да се лако могло десити да лавина, покренута падом франка, порасте у бесконачност. 280 милијарди данашњих франака, то значи око 60 милијарди златних франака данашњег дуга, према 30 милијарди франака предратног дуга. При томе се још мора имати у виду да спољни дугови Француске (који, дакако, зависе од ратификације споразума о отплати дугова Енглеској и Америци), иако сада још мање актуелни, износе, приближно, исто толико колико и унутрашњи.

Када се узму у обзир огромне тешкоће са којима је имала да се бори француска финансијска управа, онда успех Поенкареове акције за санацију значи једно право чудо. Када је Поенкаре, последњих дана месеца јула прошле године, образовао владу националног јединства, фунта је на парискоj берзи нотирала 246 франака и већ се примицала курсу од 250. Државне касе биле су празне, Морганов фонд био је потрошен, а кредит државе код Француске Банке био је исцрпљен потпуно, изузев један једини милион франака. Практично, дакле, тај кредит је био раван нули.

И сада се дешава чудо. Комора, у року од неколико дана, даје Поенкареу пуну власт за финансијску диктатуру, иако је ту власт пре тога одрекла Јосифу Кајоу, човеку далеко стручнијем од Поенкареа. А народ, који је у тим бурним данима почињао већ да узима претећи став према неспособној и беспомоћној комори, тај је народ отишао кући задовољан, и — то је било највеће чудо — бележио је за неколико милијарди француских државних бонова. Те пуномоћи и непосредно стављање питања о поверењу омогућили су Поенкареу, за неколико дана, да успостави равнотежу у државном газдинству и да спроведе потребне финансијске законе.

Нико се није усудио да, гласајући неповерење Поенкареу, сурва Француску у нову катастрофу, а Поенкаре ослањајући се на

резултат нове емисије, могао је констатовати да је санациони програм у суштини изведен.

Сада је почела игра међународне спекулације на хос франка, а увод томе било је брзо подмиривање бес-позиција, онако како је то диктовала Поенкареова енергија. Спекулација је бацила огромне количине златних девиза, пре свега долара, фунти, холандских форината и немачких златних марака, на пијацу, да узме за то франке. Снажни скок франка, који је дошао као последица овога, још је појачан, и то одлучно, повратком француских капитала из иностранства. Уједно су, услед сталног очекивања још бољега курса, скоро потпуно занемарене легалне потребе импортне трговине.

Ови догађаји, услед којих фунта, у року од неколико недеља, са 250 пада на 175, па на 130, и коначно, на 123, навели су француску владу да заузме држање које се већ теже даје оправдати. Хос-спекулација оставила је купљене франке у банкама, које су опет те суме ставиле министарству финансија на расположење. Министарство финансија добило је на тај начин знатне количине девиза и створило је такозвани „фонд за маневрисање", који је износио око 400 милиона долара и на који се Поенкаре с поносом позивао, иако је тај фонд био узајамни. Јасно је да тај фонд није могао имати утицаја у случају каквих нових тешких потреса. То се није смело превидети, ако се није мислило заборављати искуства из ранијег инфлационог доба. Обратно, стварањем тога фонда, на тај начин што су куповане девизе у време високог курса, проузрокован је већ данас огроман губитак капитала, и тај губитак несумњиво је знатно већи од 10 милиона долара.

Поенкаре је фактично извео стабилизацију са курсом од око 122 франка за фунту. Француско јавно мишљење пита, међутим, да ли ће стабилизација de lege постати и коначна стабилизација. Земља се на томе питању поделила у две групе: у групу продукције и привреднога живота уопште, и у групу рентијера. Она прва група тражи безусловну стабилизацију, и, из појмљивих разлога, неће ништа да зна за неки даљи пораст курса. Друга група, међутим, коју сачињавају рентијери, поседници оних државних обвезница на 280 милијарди франака, опијена успехом Поенкареовим и наведена неким неразмишљеним изјавама министра председника, тражи ревалоризацију франка на златну вредност, дакле на скоро петоструки износ данашње његове вредности. Сасвим је непотребно тумачити оправданост захтева привредних кругова за коначном стабилизацијом, и апсурдност једнога плана као што је ревалориза-

ција франка на његову златну вредност. И без испитивања техничких могућности за извршење такве ревалоризације, сваком увиђавном човеку мора бити јасно да је такав један план најчистија немогућност, јер би се оних 280 милијарди данашњих франака државнога дуга претворило у 280 милијарди златних франака. Буџет Француске, који данас износи око 40 милијарди папирних франака, морао би се, несумњиво, редуковати на 10 милијарди златних франака. Од тих 10 милијарди 7 милијарди трошило би се на редовне државне издатке, и сада нека пријатељи ревалоризације кажу на који би се начин оним остатком од три милијарде франака плаћале камате и отплатне рате на државни дуг од 280 милијарди у земљи и 50—60 милијарди златних франака у иностранству. Нажалост, тај захтев за ревалоризацијом потпомажу и сви они који, из непојмљивих разлога, питање курса француског франка сматрају као питање француског престижа, те зато желе да тај курс буде што је могуће виши.

Нема сумње да ће бити жестоке борбе пре него што се изравнају ове противности у интересима. А питање ће се, несумњиво, моћи решити само онако како то захтевају привредни кругови. У интересу је економске обнове целе Европе да се ту послуша паметни савет Кајоов, који пак, мора се признати и то, понекад сувише оштро критикује Поенкареову француску политику.

В. Пешвајдић

Важности стручности за привредну обнову земље

Ових дана читали смо изјаву нове Владе о привредној кризи и о њеном лечењу. Ми сви осећамо ту кризу. Послови стоје или потпуно пропадају, о чему нам најбоље сведочи 1000 стечајева и 500 ликвидација извршених у прошлој години. Криза је изазвала оправдан страх и велико незадовољство, јер све страшније бивају њене последице, а све мање се брине о проблемима, који су и раније постојали, само их нисмо осећали. Интересантно је упозорити да су сви који су говорили о привредном стању земље, без обзира да ли привредници или влада, ћутке прелазили преко једног од најважнијих разлога садашњег привредног неуспеха. То је недо-

статак стручности у нашој привреди. То значи, у исти мах, и недостатак борбености и конкурентске способности за борбу са туђим привредама, које све више стежу обруч око нас и гуше нас. О овоме нико није говорио са потребном пажњом, то не видимо ни у споменутој изјави, а ни у ранијима, које су овој претходиле.

Стручност представља нај јаче средство за опстанак сваке привреде. Оно је, међутим, дало велике културе, и зато се јавља тамо где је живот у свим својим облицима мање или више примењена наука. То значи да је она својствена већ готовим и формираним срединама. И она има свој градуитет, што значи да се и она непрестано развија и шири, удаљујући се од свог почетног минималног степена, по чему се просуђује и цени. Највећи њен значај показује се баш у техници рада, који је она потпуно преобразила, убрзала, и тако учинила, бољим, лакшим и ефикаснијим. Морамо бити искрени и признати да је наша средина још увек социјално неформирана, и зато је економски и неразрађена. Код нас још не постоје јавни морал, организација рада, и подела дужности и улога. Када би то постојало, онда би стручност добила пуну своју важност и примену, јер би она била највећа гаранција за успех сваке делатности без разлике, а особито привредне делатности.

Узроци кризе много су дубљи него што то наводи комунике владе, по коме изгледа да је највећи кривац динар, зато што се стабилизовао последњих година. Ако се на тој претпоставци буде стварао привредни програм, доћи ће до нових заблуда, а привредни проблем неће се решити. Неће се решити ни питање кризе, а ни економске обнове. Потребно је, пре свакога стварања привредног програма, знати следеће: 1) да је привредни организам болестан, и да та болест није пролазно стање; 2) да привредна санкција обухвата два основна елемента: унутрашњу организацију, и спољне услове, т. ј. рад и све што утиче на његово успешно функционисање, као новац, државна и друштвена заштита, и саобраћај; 3) да решење привредног проблема обухвата уклањање кризе са њеним последицама и привредну обнову, као два одељена али сродна посла.

То је важно зато што ће се на тај начин избећи погрешан пут у решавању привредног проблема. Потребно је нагласити да велика већина у нашој средини верује да је кривица за садање стање изван наше привреде, и да је према томе, дошла без наше грешке. И само зато привредници осуђују владу као највећег кривца, премда је ова одговорна само за један део неуспеха, т. ј. за нефункционисање спољних привредних фактора. Обузета партијским

унутрашњим питањима, она не доспева да решава привредни проблем. Међутим, ни привредници не решавају питање реорганизације својих послова, које би морали поставити на чисто научну основу. Њихови су послови углавном застарели, спори, и зато подлежу у борби са туђом привредом. Њихова је продукција скупа зато што не располажу свима стручним помоћним средствима, које обично искоришћава иностранство.

Шта је циљ сваке продукције и, према томе, привредног живота? Свакако жеља за личним и колективним стицањем, јер то је цео низ послова везан за гомилу људи, са истим намерама и истим циљевима. И зато је продукција у вези са колективним благостањем, јер колико је она већа, толико је већа и корист што је добива друштво, чије се потребе тако лакше подмирују. Земље са развијеним привредним животом представљају тип највећег благостања. То су земље у којима се искоришћују све расположиве снаге личног и колективног стицања. Да продукција као делатност или рад успе, мора бити организована, чиме се одређује смер, величина, и врста која ће се продуковати. То значи да сваки који нешто ради, мора бити унапред свестан шта хоће и колико хоће да производи, те на који начин. Са друге стране, сваки рад, као и свака продукција, т. ј. резултат рада, почивају: 1) на вештини човека, 2) на капиталу, 3) на природним условима, 4) на спољним утицајним факторима. Тек када сви ови елементи буду заступљени, продукција ће бити брза, јефтина и обилата.

Ако би са оваког гледишта посматрали наш привредни живот, дошли би до закључка да ни један од тих елемената не постоји у потпуности. Где су нама стручњаци за све врсте послова, и где нам је потребан капитал за рад? Немамо ни једно ни друго. Сировина немамо довољно у земљи, иако смо у многима богати. Међутим, ни постојеће сировине, особито оне које нам пружа пољопривреда, не задовољавају зато што не постоји њихова квалитативна класификација на стручној основи. Последњи услови исто тако не задовољавају, и због њих је цела привреда озлојеђена на владу. Иако су њихове критике оправдане, ипак су погрешне, утолико што оне постављају тежиште економске обнове на спољне факторе привредног живота. Према томе би они морали бити и најважнији чиниоци привредног живота. То је, међутим, погрешно схватање. Са гледишта целине, потребно је хармонично функционисање, свих споменутих елемената, па да успех буде потпун. Ипак, постоји, међу њима извесно диференцирање по важности, јер једни су важнији од других, премда целина захтева присуство свих.

Обзиром на то диференцирање, најважнији је човек и његова вештина. Изузетак може да чини само пољопривреда, где први услов успеха лежи у природној вредности саме земље, па онда тек долази човек. У жељи за стицањем човек ради, и успех зависи у првом реду од начина његовог рада, јер ако он не зна да ради, сав напор и сва помоћна средства која му стоје на располагању биће узалудна. У привредном смислу, рад је сваки онај напор који човек учини да добави сировину, да од ње направи готов производ и даље га пласира. Он је везан за одређену форму извођења, из чега се родила вештина или знање, са главним циљем да се рад уједностави и тако олакша. Вештина рада сачињава његов битни део, без кога је он немогућ и потпуно безуспешан. И зато сваки онај који хоће да ради мора познавати вештину рада који је изабрао. Постоји градуација у испољавању вештине рада, која је била прво примитивна, емпиричка, а после је, постепено, еволуисала заједно са потребама човека, те се још увек усавршава, али сада на основи примењене науке. Она стоји, према томе, у директној вези са целим животом средине у којој се рад врши, услед чега и настају разлике код једног те истог рада у разним срединама.

Познавање рада и вештина његовог извршавања сачињава стручност. Она је жива сила која делује у привреди и повећава приход земљорадње, смањује продукционе трошкове индустрије и повећава њену корист. Наша средина, привредно неваспитана, не схвата њен значај, и чак је потцењује, јер се уопште и не стара о њој. Нема сумње да је за успех некога посла капитал од огромне важности, али је сва његова помоћ узалудна ако форма рада, као скуп целог низа радњи, не задовољава. Капитал има сву своју моћ, која је огромна и страшна, тек када је у рукама човека и везан за рад, зависећи при томе потпуно од начина како је овај организован и како се врши.

То значи да је рад или стручност манифестација снаге и способности човека коме капитал служи, заједно са њима, за испуњавање његових амбиција. Човек даје капиталу потребну снагу, он га је и открио и подигао његов значај. То је изазвало утакмицу у стицању капитала, тако да је коначно дошло до непропорцијалне његове поделе у друштву. Капитал сам за себе представља мртву снагу, коју човек ставља у покрет, и зато је он виши од њега.

Највећа заслуга капитализма лежи у томе што је омогућио потпуну еволуцију рада, савладавши све тешкоће, које овај пружа. Док је некада човек био покретач и извршилац најгрубљег рада,

сада све више постаје само покретач и иницијатор, док машина прима на себе његово извршавање. Човек са својом незаситном амбицијом није застао код првог успеха, већ је тражио нове, помаган капиталом који је дотле нагомилао. И на тај начин наилазио је на нове тешкоће које је требало свладати; дошле су нове потребе које је требало задовољити, и тако се примитивни рад постепено развијао и све више гранао, долазећи до савршенства. Капитал је помогао човеку да изведе прелаз са старог и нерационалног начина рада ка новом, бржем и јефтинијем. Материја је дуго пркосила човеку, а данас је он све више потчињава својој вољи, захваљујући својим напорима, из чега се родила стручност или вештина рада.

Јачање физике и хемије довело је до важних открића, која су примењена на рад, тако да је он све више губио некадању емпиричку форму и постајао правом, одређеном науком. И док се он, са једне стране, све више детаљизирао и компликовао, износећи нове елементе, дотле се, са друге стране, и упрошћавао, примајући тачно одређену форму из које се избацује све што је сувишно отежавајуће или скупо. Отуда је настала и бржа производња. Најзначајнија појава у еволуцији рада је свакако примењивање машина, т. ј. примењивање помоћних средстава створених од науке. И док је некада било потребно много времена и труда да се један продукт створи, данас постоји брза и обилата производња, т. ј. максимум производње за минимум времена. Технички напредак заснован на науци учинио је чудо, и од некадањих утопија створио велика дела. То је дело човека и његове воље где је његов дух сржа а капитал тело, које он води и управља њиме.

II

Данас, у доба велике економске утакмице, када капитал устаје један на другог, стручност или вештина рада игра најважнију улогу у тој међусобној борби. Она је оличење борбености и животне способности. Да је то тачно, посматрајмо у свим западним државама, привредно развијеним, тенденцију реорганизације или рационализације. То није ништа друго до примењивање стручности или постављање привреде на чисто научну основу. Прва држава која је, мање или више потпуно, спровела реорганизацију своје привреде, била би С. Америка. Њојзи је требало десет година да спроведе ову рационализацију. На једном банкету у Њујорку рекао је секретар Америчке Трговине г. Херберт Хувер, да је привредно благостање Америчке Уније, као и рапидно рашћење производње, резултат целог једног

система производње. Она је толико савршена да скоро потпуно искључује узалудно расипање енергије, материјала и времена, а то значи и капитала. Резултати су тако огромни да изгледају као из приче. Продукција расте брже од увећавања становништва. Док, се ово умножило, за последњих 12 година, са 16—17 %, дотле је пораст продукције, за то исто време, износио просечно 30—35 %. Пољопривреда, са истим бројем руку, производи данас 13 % више него раније, а железнице, са малом разликом, преносе 22% више него раније.

Јасно је да је овде значајну улогу играо и капитал, али главни разлог успеха лежи у научном систему производње, дакле у стручности привреде. Ако је, услед нових модерних метода, постигнут максимум искоришћавања свих елемената продукције, тако да је време и цена коштања пала на минимум, онда овака продукција доноси више и има више животне способности. Овако продуктивна привреда, када се сукоби са неком другом, слабијом и лоше организованом, чија је продукција скупља због њене нерационалности, доноси увек победу, јер туче ону другу нижим ценама. Она има рачуна да ради са малом зарадом, која постаје велика услед чешћег обрта, осигуравајући тако непрекидну делатност. Америка је земља највиших надница. Док је у Француској просечна надница 1,36 дол., у Енглеској 2,28 дол., дотле је у Америци 5,60 долара. Међутим, повишење радничких плата, које је износило 36 %, надокнађено је повишењем за 33 %. Реорганизација продукције огледа се још и у смањивању трошкова дирекције за 17 %, и, што је најинтересантније, и у редукцији времена прераде, где је уштеда 7 %.

Прва последица спроведене рационализације, која је омогућила јевтину и брзу продукцију, било је падање цена. То се прво десило у пољопривридним производима, па онда у индустрији за прехрану, у текстилима и у металургијској индустрији, и т. д. Данас је, на пример, аутомобил јевтинији него што је био пре Рата, и т. д.

Да се боље види значај рационализације привредног живота, посматрајмо Европу, која је још пре неколико десетина година била центар светске продукције и финансија. Европа рамље и сиромаши, и осећа све већу опасност од континената којима је раније учитељ била. Картел челика и гвожђа, и ново замишљени картел бакра, показују да је Европа вољна да заустави своје сиромашење, и, што је најглавније, да изврши рационализацију продукције на широким основама. Ако посматрамо немачку привреду, видимо да је она, по својој организацији и методама рада, слична Америци. Она је пре

Рата била прва држава која је поставила своју привреду на научну основу; да није било Рата, њен би се развој нагло и даље ширио. Ми нећемо улазити у тражења олакшавајућих околности зашто Европа није спровела рационализацију своје привреде, већ само констатујемо да је један од разлога неуспеха Европе у квантитавно-квалитативној разлици њене производње упоређене с америчком. Тамо је машинизам достигао максимум своје примене, што није случај у Европи.

Шта видимо код нас? Ми смо у градуацији која постоји у вредности привредног живота, остали далеко ниже од западних европских држава. Узмимо као пример нашу пољопривреду. По службеној статистици, принос жита по хектару износио је у 1925. години 8,63—11,83 товара. У Енглеској и Немачкој он је износио преко 18, у Чехословачкој 14 и т. д. Међутим, ако упоредимо квалитет наше земље са квалитетом земље напред споменутих држава, видимо, да ми стојимо боље него они. Тражимо ли разлог слабом приносу, морамо се одмах зауставити на нерационалној обради земље, а то значи недостатак стручности.

Наша индустријска делатност малаксава под притиском иностранства. Осим оних предузећа која су престала да раде, цела остала индустрија ради са смањеним капацитетом, док у исто доба увозимо велике количине продуката које би могла прерадити индустрија у земљи. То је случај и код чисто извозних индустрија, као на пример у танинској индустрији. Индустрије кожа и ципела, текстила, угља, гвожђа и т. д., раде са смањеним снагама, на штету општег благостања, које трпи услед смањивања радиности у земљи. И као што је Унија типичан пример позитивних резултата примењене науке у привреду, т. ј. високе стручности, тако ми представљамо типичан пример у обратном смислу. Иностранство нас туче ниским ценама, зато што је вештије, зато што боље, брже и јевтиније ради. Ту не помаже царинска заштита коју ужива наша индустрија. Она мора поћи истим путем ако жели успех, т. ј. мора умети јевтино да производи, а то ће бити само онда када индустрија буде почивала на лабораторији као симболу науке.

Техничко усавршење доводи до брже и лакше производње, која повлачи за собом падање цена и појевтињавање живота. Такав случај имамо у Америци, где је услед јевтине и савршене производње дошло као што смо већ рекли до падања цена. Не сме се у рационализацији потцењивати улога капитала, који је омогућио техничку реорганизацију. Међутим, она није битна, јер капитал и

стручност могу бити у међусобној борби, у којој овај први подлеже. Такав случај имамо у индустрији флаша пре рата. Када се појавља машина за прављење флаша, тада су картелисане творнице стакла морале отказати ову машину, која је значила потпуну револуцију у индустрији, за 12 милиона марака. Морајући пристати на њену сарадњу, они су да умање губитке куповином машине, дозволили постепено њено примењивање на посао. Капитал је подлегао стручности, која представља црогрес. Данас Американци раде друкчије. Они руше стара предузећа и преносе их у природне центре њихових сировина, свесни да ће се тај часовити губитак ипак надокнадити.

Већ смо споменули да је стручност везана за човека, што значи да рационализација наше привреде захтева пре свега стручњаке, којих ми немамо у земљи. Наши привредни кругови греше ако верују да се економска обнова може спровести са странцима као стручњацима, са којима су многи имали жалосног искуства. Она је могућа само онда ако ми будемо располагали нашим националним стручњацима, који ће умети своје знање да примењују на прилике које владају у земљи, стварајући максимум, али увек у складу са потребом и могућностима. Странац је дошао једино у намери да се окористи, и да се после тога врати у своју земљу. Њега треба контролисати, а то је могуће само онда ако и онај код кога ради буде имао потребан минимум познавања самога посла. Само велика предузећа могу набавити странце, а сви они остали, мањи, послови препуштени су домаћој радној снази. То је највећи део наших послова. И зато је потребно одмах сада омогућити стварање стручњачког кадра, а то значи омогућити рационализацију највећег дела наше привреде.

Наши привредни и државни кругови морају делити кризу и смањивање њених ефеката од економске обнове, која је важпија, јер осигурава будућност. Док оно прво није могуће решити без тешких жртава и тражи углавном брзу помоћ, дотле ово друго представља огроман посао састављен од целог низа делова, и тражи много енергије и времена. Судећи по свему што се дешава у нашој привредној политици, проблем економске обнове још увек се одлаже. Привредници, са своје стране, гледају више на осигурање и јачање класних интереса у друштву, не мислећи на радикалне реформе које се намећу саме од себе, и од којих један део пада на њих саме. Држава опет у својим намераваним реформама не задире у суштину проблема, јер, на пример, не полаже баш ни-

какву важност на стварање стручног кадра у земљи. Она је ту скоро укинула једну испитну станицу коју је имала. Додуше, оне у тој својој погрешној политици негирања важности стручности не наилазе на отпор привредних кругова, који је ни сами не саветују. Међутим, држава ту греши, јер она је дужна претходити иницијативом. У Француској је завођење механизма у привреди дело владе, а не заслуга привреде.

Према томе, држава мора за обезбеђење стручности учинити следеће: 1) подизати испитне станице за све врсте послова, 2) отварати практичне стручне школе, 3) завести стручну контролу привреде.

Кад привреда не узима иницијативу за овај посао, онда држава то да чини. Колико привреда полаже важност на подизање своје квалитативне вредности, показује нам пример покушаја дизање кожарске школе, где се све разбило због неразумевања њене важности од стране кожарске индустрије. Наши привредници не могу да разуму да је привреда један облик живота, који се непрестано развија и корача напред. То значи: чим се она сукоби са прогресом рада, мора подлећи или га прихватити.

Миленко Гавриловић

Значај обласних самоуправа

По Видовданском Уставу наша је држава унитаристичка и национална. Приликом израђивања и доношења Устава није примљен ни централизам ни покрајински и племенски федерализам и аутономизам, као уређења која би била препрека народном и државном јединству, него унитаризам са локалним самоуправама. У локалној самоуправи тежиште је постављено на област као највећу и најважнију управну јединицу.

После примене *Закона о Општој Управи* требало је одмах приступити и примени *Закона о обласној и срескоj самоуправи.* Иако донесен још 26. априла 1922., он је остао, од тога доба па све до 23. јануара о. г., за скоро четири и по године, непромењен, мртво слово на хартији. По тач. 2. прелазних наређења закона о обласној и срескоj самоуправи обласни избори су морали бити извршени у року од три месеца, дакле најдаље до 26. јуна 1922. Међутим та се одредба није извршила; Указом од 18. јуна 1922., избори су били одгођени. Владе су се стално изговарале, да

прилике нису још повољне за то, и да није спремљено све што је потребно за његову примену. Али то стално одгађање није било без последица, јер непроменом његовом не само да је био повређен Устав, него су од тога много патили и државна, централна управа, и Скупштина. На све стране завладао је хаос, несређеност и застој. Под притиском тог несносног стања, незадовољства и политичких прилика у земљи, радикални део владе у коалицији са ХСС приступио је, најзад, примени закона. ХСС у почетку није хтела пристати на изборе, касније је пристала. Опозиција је била противна томе, доказујући, да је по Уставу за одређивање дана обласних избора надлежна само Скупштина а никако Влада; она је тражила да се претходно пре но што се приступи примени закона, изврше извесне измене и допуне у закону, којима би се у већем обиму зајемчила самоуправа и слобода избора. На основу указа од 20. новембра 1926., избори су извршени 23. јануара о. г. а обласне скупштине су се састале 23. фебруара, да се конституишу и отпочну са устројењем и радом обласне самоуправе.

I

Значај обласних самоуправа ми ћемо посматрати са два гледишта: 1. са општег, и 2. са посебног војвођанског.

1.

1. Правно, по Уставу, области представљају највеће и најважније управне и самоуправне јединице у локалној управи. По Уставу (чл. 96.) и по закону (чл. 2.), у њихов делокруг спадају: 1. обласне финансије, 2. грађевински прописи и обласни јавни радови, 3. старање о унапређењу обласних привредних интереса, 4. помагање обрта (занатства), индустрије и задругарства у областима, 5. управа обласним имањима, подизање и искоришћавање обласних економских предузећа, 6. брига о народном здрављу у области, 7. брига о социјалним задацима у области, 8. обласне хумане установе, 9. обласне саобраћајне установе, 10. сарађивање на унапређењу просвете у области, 11. сарађивање на стручном образовању у области, 12. сарађивање на унапређењу приморског рибарства у области, 13. завођење и одржавање установа за штедњу и кредит, узајамно помагање и осигурање, старање за исхрану народа у време неродице и елементарних непогода, 14. прикупљање и сређивање статистичких података за потребе обласне самоуправе, 15. уопште, старање о унапређењу привредних и културних задатака од чисто

обласног интереса, и т. д. — Значи, од сада све оне послове локалног значаја, било природне било пренесене, које су досад вршиле централна управа и парламент, имају да врше области. Следствено, централна управа и парламент се растерећују, и све што по природи припада областима и што по сили прилика спада у област државних послова, а држава не може и није у стању да их тако целисходно и са успехом сврша, — све се то ставља у надлежност областима, а централној управи и парламенту се остављају искључиво послови и проблеми општег значаја.

Благодати и користи тога разграничења, растерећења су двојаке: за централну управу и парламент, и за локалну управу. За централну управу и парламент утолико што, раније сконцентришући у своје руке поред државних и скоро све локалне послове, преоптерећени и пренатрпани, нису били у стању да на време сврша-вају и правилно решавају ни једне ни друге; услед тога је, наравно, наступио хаос и застој на свим странама. Овим растерећењем нестаје свега тога; централна управа и парламент, ограничени само на своје послове, добивају могућност да се сасвим посвете пословима и питањима од општег значаја, који се тичу целине државне, и да раде више, брже и правилније. Користи за локалну управу су, пак, у томе што, деобом рада, преузимањем и фактичног вршења свих локалних послова, локална управа се од сада има само старати о својим локалним пословима и интересима. Преузимањем на себе свих тих послова, претпоставља се, да ће на место досадањег сукоба, неодређености, застоја, нерада и запостављања локалних интереса, наступити брзина, рад, и повећана брига о локалним интересима.

2. *Политичке* последице биће, исто тако, велике и многоструке. а) Скида се са дневног реда једно велико питање и онај дуги спор који је код нас са великом оштрином вођен око уређења државе; слабе се федералистичке и аутономистичке тежње, јер нестаје историјских покрајина, на место којих долазе области, заокружене према приликама природним, социјалним и економским. Историјске покрајине остају сада само као историјски појмови. б) Нестаће оног великог незадовољства које је било створено централизацијом, рђавом администрацијом, и запостављањем локалних интереса, јер ће од сада саме области решавати, по своме умењу, и у границама закона, о свим својим пословима, примајући на себе и сву одговорност, што, наравно, искључује да се неко други окривљује за нерад и недаће. Место незадовољства, стварање се, постепено, међусобно поверење, које је толико потребно за хармонизацију општих, државних и

локалних интереса. в) Обласне Скупштине, као локални парламенти, моћи ће боље спремити и политички васпитати појединце за централни парламент; у њима ће се моћи вршити једна селекција политичких карактера и способности, и тако постепено потискивати из нашег политичког и државног живота елемент који нема способности ни квалификација ни за представништво општинско, а камо ли за Народну Скупштину; све више ће се изграђивати тип правог политичара на место партизана и демагога, и створиће се повољни услови за један солидан парламент, раден и пун ауторитета. г) Парламент добија своју пуноћу, управо свој темељ, у локалној самоуправи; без ње нема парламентаризма. Парламентаризам и самоуправа једно друго допуњују, условљавају, као што део условљава целину, јер, на крају крајева, парламентаризам и није ништа друго него самоуправа у централној управи.[1]

2.

Од ослобођења и уједињења на овамо Војводина није имала локално самоуправно тело које би стварно имало своју самоуправну власт, ни општинску, ни жупанијску, ни муниципијску. Самоуправа општине је суспендована и стављена под туторство општинских комесара, бележника и срески начелника, а жупаније и муниципије под туторство жупана и министра унутрашњих дела. Под туторством управне власти самоуправни живот у Војводини је сасвим замро. То суспендовање самоуправе бранило се вишим „државним" разлозима. На место самоуправе дошла је самовоља државних органа, а воља народна била је сасвим збрисана. Централна управа и бирократија приграбиле су све. Срески поглавар и жупан радили су шта су хтели; свевлашће чиновника и полицијских власти завладало је на све стране. Ово суспендовање локалне самоуправе у Војводини тешко се подносило. Народ је почео губити веру у правни поредак, закон, и њихову моћ; увидео је да је његова национална сентименталност сувише грубо искоришћавана. Она Војводина, која је некад била „колевка модерне српске културе и цивилизације... и све до друге половине XIX века, док Србија није ојачала, и духовни вођ српског народа" (Ст. Станојевић), сада је, из захвал-

---

[1] *Ст. Протић*, велики присталица енглеског парламентаризма стално је говорио, да је „развијена локална управа или самоуправа општине, среза, округа и других административних јединица корелатив парламентарне владавине. Без самоуправе нема истинске парламентарне владавине. Истинска парламентарна владавина претпоставља самоуправу у општини, срезу, округу или у већим административним јединицама. *(Неколике мисли о новом Уставу. Београд, стр. 17).*

ности, постала колонија за експлоатисање и богаћење, како су је, истина мало претерано, назвали г. г. Св. Прибићевић и Љ. Давидовић.

Зато ће, увађење обласне самоуправе у Војводини, која је, раздељена у бачку и београдску област, заједно са осталим покрајинама изгубила у управном погледу своју историјску основу, имати нарочитог значаја. а) Националне мањине, учешћем својим у обласној самоуправи и активним сарађивањем, постаће државотворније. б) Незадовољство народа, које је, услед лошег, рђавог система, дошло до врло великог степена, ублажиће се, нестајаће га, јер се народу враћа управа, да он сам своје локалне послове свршава и решава, како сам уме и може.

Једном речи, значај обласних самоуправа је у томе што ће својим радом допринети много срећивању унутрашњих прилика, политичких, управних, економских и културних, и што ће се локални послови, који су досад били у рукама централне управе, парламента и полиције, предани бити самом народу, да он о њима води бригу.

II

Недостаци који би засад могли бити од утицаја на самосталност и успех рада обласне самоуправе, то су: 1) све обласне самоуправе немају довољно финансијских средстава, услед чега ће бити приморане да траже помоћи од државе. Велико је питиње, да ли ће држава увек моћи да пружи ту помоћ, што би значило да све своје задатке неће бити у стању вршити, или, ако је пружи, држава ће онда настојати, сасвим природно, да и свој надзор појача; аронди-рање, заокружење, области није свугде изведено целисходно, ни са географског, ни са државног, ни са националног гледишта а ни по одредбама и духу Устава. У Војводини се то нарочито види у неприродном припојењу неколико потиских срезова београдској области, иако за то није било стварно ни националних ни државних разлога.

Али, покрај свега тога, обласне самоуправе могу пружити велике користи и благодети и за области и за целину, под условом: 1. Да су избори извршени слободно — без утицаја власти. Само код слободних избора народ може изабрати људе од ауторитета, способности и рада, људе који добро познају локалне потребе, и уживају поверење народа, 2. Да не буду много појачани намети за њихову промену, јер народ је исувише преоптерећен разним и многим теретима, државним и локалним. Увођењем нових терета ради обласних самоуправа, више је него сигурно да ће се обласна

самоуправа депопуларисати, јер у њој ће народ гледати установу која га оптерећава, и против њих ће се дићи као и некад у Србији, кад је отпочела борба за народну самоуправу. Остаје засад једина могућност, да би се све то избегло, реорганизација и упрошћење централне управе. 3. Да се што пре у целој земљи уведу среске и општинске самоуправе, јер без њих обласна самоуправа неће имати пуног и правог дејства.

Међутим, изгледа нам, и сви знаци говоре, да ови услови нису у довољној мери испуњени. Нарочито, чини се да среска и општинска самоуправа за целу земљу још за дуго неће бити уведена, услед чега ће у извесним областима бити много тешкоћа и застоја у раду. Намети ће се морати у извесним областима или повећати или ће држава морати пружити новчану помоћ. Прво ће довести до незадовољства народа, и друго до ограничења самоуправе, појачаним надзором, а ни једно ни друго не иде у корист самоуправе и њеног успешног рада. У локалној самоуправи материјална, финансијска, средства су врло важна, јер без њих немогуће је задовољити све главне потребе, и самоуправни живот са мора умртвити; од државне помоћи постоји опет опасност да самоуправа буде ограничена. Међутим, то питање законодавац није решио у корист самоуправе, а реорганизација и упрошћење централне управе иде тешко и споро.

Укратко, иако се увођење обласне самоуправе сматрало као велик политички догађај, ипак су сви изгледи да ће се самоуправни живот тешко моћи развити. Велике користи које су биле очекиване, и велике наде које су биле полагане у обласне самоуправе, полако ће избледети, и ми ћемо добити, на крају, један прикривен централизам. Коренита реорганизација и упрошћење централне управе, и измене и допуне закона о обласној и среској самоуправи, једини су излаз. У централној управи укинути непотребне установе, бирократију смањити и створити ред; у обласној управи обласне јединице заокружити, што више и што потпуније, према природним, економским и социјалним приликама и потребама, учинити их економски јаким, пружити им довољно економских и финансијских средстава, и што пре увести среску и општинску самоуправу. Без тога нема праве и истинске самоуправе, која је данас услов за напредак и благостање.

Д-р Федор Никић

Задаци и средства обласних самоуправа

Програм рада обласних самоуправа, како га законодавац замишља, огроман је. Поуздано се може тврдити да су изборна обећања још у многоме превазишла овај и иначе већ довољно обилан програм. Међутим, и без подробних предрачуна сигурно се може установити да су потребна огромна средства да се оствари бар онај законски програм, а да не говоримо о обећањима на предизборним зборовима.

Законодавац је предвидео финансијске тешкоће које ће настати за новообразоване органе, те је, ваљда из тих разлога, унео законски пропис параграфа 72., који гласи:

„Расходи, који се сваке године *морају* предвидети у обласном буџету, ови су:

1. сви издаци, који по особеним законима спадају на терет области;
2. лични издаци обласне скупштине, обласног одбора, обласних надлештава и установа;
3. материјални издаци за обласну скупштину, обласни одбор, обласна надлештва и установе;
4. отплата обласних дугова и интереса;
5. порези и таксе, које би по закону таретиле област као правно лице и
6. издаци за непредвиђене потребе."

Ови издаци сачињавају, дакле, минимум издатака, који се у свакоме случају мора предвидети. Која се средства стављају на расположење новоствореним установама за подмирење ових издатака?

Одговор на ово питање налазимо у чл. 73. Закона, који гласи:

„Редовни су приходи области:

1. приходи од имања која припадају области,
2. приходи од разних обласних установа, завода, предузећа, радова и т. д.
3. самостални обласни порези и таксе;
4. обласни прирез на државни порез;

Ванредни су приходи области:

1. примање од продатих обласних имања;
2. суме добивене од закључених зајмова;
3. помоћ и дотације од државе предвиђене државним буџетом и државним законима, као и суме дароване од приватних лица;

4. сума од исплаћених дуговања области и дугованих прихода из прошлих година;
5. приходи од поклона или завештања;
6. остали непредвиђени приходи у њиховом вероватном износу.

Од чистог прихода експлоатисаних шума, руда, водених снага и других добара држава ће одвојити 15% и створити фонд, из кога ће помагати самоуправна тела у остваривању послова из чл. 2. Закона."

Пођимо од овога последњег прописа. Предлог државног буџета за 1927-28. годину поднет је Народној Скупштини, и то раније него што су расписани избори за обласне скупштине. Наравно, горњи законски пропис није узиман у обзир при изради буџетског предлога, те је стога целокупан чист приход шума, рудника и добара, без сваког одбитка, искоришћен за друге буџетске потребе.

Да би се горњи законски пропис могао извршити потребно је да Народна Скупштина, односно Финансијски Одбор приликом буџетске дебате смањи предвиђене расходе за суму колико би износили 15% од чистог прихода државних домена. Износ тога одбитка можемо приближно утврдити. Партије 88—90. буџетскога предлога предвиђају нето приход државних непокретних имања у износу од 20.485.000 динара. Према томе, одбитак би требао да износи 3 мил. 72.750 динара. У партијама 68—87. буџетског предлога предвиђени су приходи Министарства Шума и Рудника у износу од 451.360.074 динара. Ако од ове суме одбијемо 352.085.444 динара предвиђених расхода, добивамо нето-приход у износу од 99.274.630 динара, а одбитак у износу од 14.891.194 динара. Укупно, дакле, 17.963.944 динара или округло 18 мил. динара.

Ако се, дакле, горњи законски пропис става 2. § 73. оствари, наша самоуправна тела могу рачунати са једном позицијом својих прихода у износу од 18 милиона годишње. Пошто се овај пропис налази у Закону о Обласним и Сресним Самоуправама, сматрамо да само ова самоуправна тела имају право на помоћ из овога фонда, а с обзиром на то што су чланом 117. Закона и на среске буџете протегнути прописи §§ 72-88., који важе за окружне буџете. Закон није потпуно јасан у томе смислу, пошто посл. став § 73. предвиђа помоћ у остваривању послова само из чл. 2. Закона, којим се одређује делокруг обласних самоуправа. Може се, према томе, поставити питање, да ли се ова помоћ из поменутога фонда може пружати ради остваривања послова такође и из чл. 102. Закона, којим је одређен делокруг *срески*х самоуправа? Мислимо да је горе изнето широкогрудо тумачење Закона исправније, иако признајемо да се строго формално може бранити и противно гледиште.

У свакоме случају, пак, јасно је да на ¦помоћ ¦из овога фонда не могу рефлектовати ни градске, ни сеоске општине, нити ма каква друга самоуправна тела у држави. Јасно је, такође, да се ова помоћ у најбољем случају може предвидети на основу буџета за 1927./28. годину, и то крајем буџетске године, када се мора утврдити, вишемање тачно, чист приход дотичних установа. Према томе, неће моћи одмах у 1927. години да се користе овим законским прописом ни обласне скупштине, које су изабране 23. јануара, ни среске скупштине, чији се избори имају обавити сходно чл. 11. Прелазних Наређења до 23. јуна 1927. године.

*

У Закону налазимо и друге одредбе којима се обласним скупштинама стављају на расположење извесна средства, и на тај начин им се пружа могућност да ураде нешто реално на остварењу задатака који су им поверени Законом. Тачком 8. Прелазних Наређења предвиђено је да сва имовина (актива и пасива) окружне односно жупанијске самоуправе прелази на обласну самоуправу. Окружни односно жупанијски прирези и самостални порези прикупљаће се за рачун обласне благајне.

Ми се овом приликом не бавимо финансијама среских самоуправа. Напомињено само да прелазна наређења не садрже сличну одредбу о томе да имовина садањих среских самоуправа прелази на нове установе и да ће се сресни прирези прикупљати за рачун среских благајни нових установа. Још више се компликује ствар за Словеначку, где се подручје окрајних заступстава не поклапа са подручјем срезова. Поред тога, постоје у Љубљанској Области још 27 честних заступстава и 38 здравствених заступстава. Закон апсолутно ништа не каже о судбини ових самоуправних тела након извршења обласних и среских избора. Да ли ће она ликвидовати или не? За случај ликвидације, на кога прелазе њихова агенда? Брига о народном здрављу поверена је обласној самоуправи, те би стога природно било да она преузме послове здравствених заступстава, иако су ова последња, по својим размерама, ближа среској самоуправи.

Пошто у Закону не налазимо одговор на горње питање, ми засада остављамо на страну ове установе у Љубљанској Области. Стриктан законит пропис говори само о окружним и жупанијским приходима и прирезима, те стога само ове последње узимамо у обзир. Самоуправне установе округе и жупанијске постоје у следећим областима:

	Окрузи	У коју област долази	Год.	Укупни приходи	Разрезани прирез
1.	Београдски	Београдска	1925	1.353.649	582.940
2.	Смедеревски	Подунавска	,,	1.478.451	1.675.875
3.	Подрински	Подринска	,,	10.455.653	1.947.281
4.	Ваљевски	Ваљевска	,,	1.712.934	1.568.618
5.	Крагујевачки	Шумадијска	,,	2.622.898	5.223.667
6.	Руднички - Г. Милановац	,,	,,	497.165	186.920
7.	Моравски - Ћуприја	Моравска	,,	2.888.617	2.400.000
8.	Пожаревачки	Пожаревачка	,,	8.062.402	3.527.400
9.	Крајински - Неготин	Тимочка	,,	1.391.890	682.842 (у 1924г.)
10.	Зајечарски	,,	,,	2.459.777	2.785.000 ,,
11.	Нишки	Нишка	,,	4.945.087	3.137.538 ,,
12.	Пиротски	,,	1924	1.435.704	1.273.542 (буџет)
13.	Врањски	Врањска, Нишка и Косовска	1925	4,489.842	2.874.000
14.	Топлички - Прокупље	Косовска	,,	813.373	999.888
15.	Косовски - Приштина	,,	,,	1.451.519	1.557.141
16.	Призренски - Призрен	,,	,,	516.197	413.520 (у 1924 г)
17.	Кумановски	Скопска	,,	1.090.999	0
18.	Скопски	,,	,,	3.600.000	1.512.000
19.	Тетовски	,,	,,	277.783	257.055
20.	Брегалнички - Штип	Брегалничка	,,	638.697	820.000
21.	Битољски	Битољска	,,	1.599.804	387.710
22.	Тиквешки - Кавадарци	,,	,,	640.879	613.725
23.	Чачански	Рашка	,,	1.764.799	630.416
24.	Звечански - Нови Пазар	,,	,,	1.144.177	422.137
25.	Рашки - Кос. Митровица	,,	,,	576.545	179.567
26.	Ужички	Ужичка	,,	1.006.554	233.800
27.	Плевањски	,,	,,	110.669	163.394
28.	Пријепољски	,,	,,	78.206	95.149
29.	Крушевачки	Крушевачка	,,	2.240.269	788.554
30.	Берански	Зетска	,,	372.545	107.746
31.	Метохијски - Пећ	,,	,,	457.982	925.462
32.	Бијело - Пољски	Ужичка	1924	142.015	273.518 (буџет)
33.	б. Тор. Там. жуп. дом. фонд	Београ. и Подун.	1925	7.275.155	7.045.414
	,, ,, путни фонд	,, ,,	,,	14.138.016	7.991.571
34.	б. Бачко-Бодр. ж. дом. фонд	Београ. и Бачка	,,	23.645.524	2.308.408
	,, ,, путни фонд	,, ,,	,,	30.034.637	15.389.386
				137.410.418	70.981.194

Подаци овога прегледа односе се, већим делом, на 1925. годину. Само за окружне одборе у Пироту и Белом Пољу увршћени су подаци из 1924. године. Исто тако, и за разрез прирезa горњи преглед садржи податке из 1924. године за одборе у Неготину, Зајечару, Нишу и Призрену. Сматрамо ипак да се на тај начин добива тачнија слика целокупних прихода и разрезаних прирезa, иако се она може донекле променити, када се у таблицу уведу потпуни подаци из 1925. године за све окружне одборе.

Бројеви до којих се долази на основу горње таблице, ипак пружају могућност да се донесе суд о средствима којима ће располагати обласне самоуправе у 19 области наше земље. Они не над-

машују 100 милиона динара, а од ове суме округло $^2/_3$ долази на прирезе на држани непосредни порез, пошто се „приходи из ранијих година" састоје, углавном, из ненаплаћених прireза. Као што се види из званично објављеног прегледа самоуправних прихода и расхода, ови приходи се наплаћују из следећих извора (у $^0/_0{}^0/_0$-има):

преостала готовина	16.8
приходи из ранијих година	14.6
прирези на држ. непосредни порез	47.8
таксе и главарина	1.8
субвенције и помоћи	1.2
интерес од улож. капитала	1.6
зајмови	0.2
привредни приходи од имања	3.5
„ „ „ предузећа	11.9
разни, и остали, непредвиђени приходи . .	0.6
	100.—

Привредни приходи од предузећа сачињавају 11.9$^0/_0$ свију прихода, али приходима ове врсте располажу само две области: Подринска и Пожаревачка, које имају железнице у својој режији. Остали одбори су, дакле, упућени на прирезе на држ. непосредни порез као главни и основни извор својих прихода. Када се узме у обзир да се и иначе већ много говори о преоптерећењу народа самоуправним дажбинама, долази се до закључка да обласне самоуправе, бар у првим годинама, док траје садања привредна криза, неће моћи да се служе повећањем прireза као средством за обезбеђење својих потреба. А ми смо видели, у почетку, како су ове потребе многобројне и разноврсне.

На крају, још једна напомена. Сви подаци које смо изнели о приходима окружних одбора и жупанијских фондова, односе се само на 19 области. Шта је било у осталим областима, а има их још 14, са бројем становника већим него у првих 19 области. Жупанијски прирези постоје у областима Хрватске, али они имају своју одређену намену. Тако су, на пример, у Приморско-Крајишкој Области заједно са општинским вршили и наплате жупанијских прireза за следеће циљеве:

1. за здравствене закладе удружених здравствених општина за целу територију области 2,5$^0/_0$ од државне непосредне порезе;
2. за покриће неутеривих болно-опскрбних трошкова:
   а) у територији бивше жупаније Модрушко-Ријечке 120$^0/_0$,
   б) „ „ „ Личко-Крбавске 200$^0/_0$;

3. за мировинске закладе општинских чиновника:

а) у територији жупаније Модрушко-Ријечке 40%

б) у „ „ Личко-Крбавске 65%

Као што се види, прирези нису незнатни, али обласна скупштина неће имати од њих користи, јер ови прирези су намењени тачно одређеним сврхама.

За Љубљанску Област већ смо навели како законоски прописи нису довољно прецизни у предмету укидања здравствених заступстава. У свакоме случају, и ако би се законски прописи протумачили тако да агенда ових заступстава преузима обласна самоуправа, опет она стварно не би ништа добила, јер би се та средства могла трошити једино за извршење т. 6. чл. 2. Закона.

Међутим, још гори је положај осталих области у земљи, а нарочито шест области у Босни и Херцеговини, двеју области у Далмацији, као и Мариборске Области. Обласна Скупштина бира Обласни Одбор и једноме од његових чланови поверава обласне финансијске послове; сем тога, она бира шефа обласне финансијске управе, која, као самоуправни чиновник, има да рукује приходима и расходима области. Сутрадан по извршеном избору обојица ће се осећати врло нелагодно, пошто ће се пријавити чланови обласне скупштине да приме дневницу која им припада по т. 3. чл. 58. Закона, а најмање четири одборника ће доћи за плату одређену по т. 2. чл. 90. Закона. А остали расходи! И они који се *морају* извршити по чл. 72., и сви остали који се, на основу одобреног буџета, *могу* извршити! Где да се нађе покриће за све расходе?

Међутим, области у којима не постоје окружни одбори, и где се, према томе, не разрезују ни окружни ни жупанијски прирези, налазе се баш у пасивним крајевима Далмације и Херцеговине. Нови намети на становништво ових крајева неће моћи, дакле, да обезбеде опстанак обласних самоуправа. Али и у другим областима, где постоје окружни и жупанијски прирези, на њихово повећање се не сме помислити, с обзиром на садање преоитерећење грађана. Најзад, и повећање привредних прихода се не може постићи од данас на сутра, а, сем тога, оно захтева и веће инвестиције, које се имају претходно спровести, да би се створио нов извор прихода (мислимо на вициналне железнице, на елекричне централе, и т. сл.). Остаје, дакле, једино субвенција државе у горе наведеном износу од 18 милиона, који може да промени донекле стање обласних финансија. Не мислимо ту на неко веће задовољење културних потреба, пошто ће већи део и ове суме појести администрација нових установа. Пет

одборника и један шеф финансијске управе у свакој области, то су већ 198 функционера, чије принадлежности неће изнети мање од 25.000×198 = 4,950.000, или округло 5 мил. динара. А архивари? А дактилографкиње? А секретари?

Да би се обласне скупштине натерале да буду што опрезније у одређивању свију својих административних трошкова, нарочито личних, те да тај терет не пребаце у целини на фонд који се има створити из државних средстава сходно посл. ставу чл. 73. Закона, мислимо да треба тачно одредити извесне принципе за издавање помоћи из тога фонда. Дотације из овога фонда за опште појачање средстава области треба одбацити сасвим, а у крајњем случају дозволити само за области из ове друге групе, које нису примиле никаквих средстава, окружних и жупанијских.

У главноме, пак, треба да се областима пружају из државнога фонда, по чл. 73. Закона, само субвенције за одређене циљеве и уз одређене услове, на пример по 100.000 динара за сваки километар израђених путова, или по 25.000 динара за свако одељење у ново сазиданим школама. То би био, дакле, делимичан повраћај утрошених сума, те би, на тај начин, области биле приморане да претходно стварно учине извесне издатке и остваре извесне одређене културне радове. Држава, пак, пружајући помоћ областима, могла би донекле утицати на начин њихове употребе. Уједно би области навикле да не траже спаса само у помоћи и средствима државе, него да претходно искористи све могуће изворе за прикупљање средстава у своме делокругу.

Јасно се види, дакле, из горе изнетих разматрања, како су средства и садашње финансијске могућности обласних самоуправа недовољне у поређењу са задацима који их чекају. *Ал. Вегнер*

Прошлогодишња уметничка сезона у Словеначкој

Историја словеначке ликовне уметности је стара. Њени почеци се губе у магловитом Средњем Веку, који нам је у готској, од немачких узора зависној, архитектури, те у црквеним фрескама, оставио видне доказе високих савремених квалитета. Под јужним,

италијанским упливом је барокно доба високо подигло уметнички ниво. Највидније трагове оставило је у грађевинарству. Тако је изглед наших места, те делимице и самих сеоских насеобина, у суштаству потпуно барокни. А у сликарству и кипарству је словеначка стваралачка сила нашла баш у бароку свој највеличанственији размах. Домаћи уметници великих способности су одлучно, и за столећа, упливисали на потомке, тако да је слободно рећи да су последњи епигони барокних мајстора ишчезли тек пре неколико деценија.

Но, иако су ти уметници били по крви Словенци, по духу су били, следећи назирању тадањега доба, космополити, односно бар нису јасно били свесни свога поколења и нису свесно кушали изразити своју народну индивидуалност. Тек у првој цоловици XIX столећа, заједно са народним препородом, почео се јављати свестан народни правац и у уметности. Бидермајерско доба је родило прве сликаре, који су уистини свесно словеначки осећали, те који су доцније, под упливом романтике, још јаче наглашавали народносну ноту. Али прави словеначки карактер је наша уметност добила тек са наступом генерације која се појавила крајем прошлога века. Настојање тих „импресиониста" родило је 1900. године *прву* словеначку заједничку изложбу у Љубљани. Од тада су се уметничке изложбе зачеле понављати. Но тек када је, неколико година иза тога, организатор и духовни вођа те групе, Рихард Јакопич, без сваке потпоре и са великим личним жртвама, 1909. године саградио нарочити изложбени павиљон у љубљанскоме парку Тиволију, почеле су се изложбе низати једна за другом. Тиме, што је словеначким уметницима, који су пре морали излагати у случајно изабраним, незгодним просторијама, поставио уточиште, стекао је Јакопич изванредне заслуге. То доказује већ сам поглед унатраг; до данас је било током седамнаест година приређено, само у томе павиљону, већ око *педесет* изложаба.

Прошла година била је у Словеначкој, необично изобилна у уметничким догађајима. Мислим ту, пре свега, на велики број изложаба, које су биле овде приређене. О изложбама на којима су учествовали наши домаћи уметници у иноземству, требаће писати посебно. Мора се признати, да се мало које године после Рата могло опазити тако живахно уметничко кретање, као баш ове последње године. Број изложаба је достигао рекорд.

Осим једне, све љубљанске изложбе биле су приређене у Јакопичеву павиљону. Серију је отворио млади сликар *Анте Трстењак*, који је у јануару 1926. приредио своју колективну изложбу. Показао

је већином покрајинске студије с пута, нешто домаћих пејсажа, неколико портрета и графичких маленкости. Најбољи је у својим овлашним, мало шаблонским успутним акварелним скицама, које је донео из Париза, из јужне Француске, Италије и Чешке. У уљаним пејсажима из своје доњоштајерске домовине је неспретнији и хладнији, док акварелима није могуће одређи извесне, истина више техничке, рутине и виртуозности, која је означена јако импресионистички. Душевне садржине немају много његове, једино по предмету занимљиве, ведуте. Исто тако није показао ни јаке личне ноте, нити оригиналног поимања. Трстењак је уметнички још несавршена, неизграђена личност, те зато подлеже туђим упливима.

За њим је излагао хрватски сликар *Славко Томерлин* серију живописних жанерских призора из славонских села, некако у стилу Јоже Упрке, само без његовога уметничког савршенства, елана и осећања. Те слике су занимљивије као народнописни документи о животу хрватског сељака него ли као сликарски радови. Аутору мањка, пре свега, јаке индивидуалности, а затим и слободније владање изражајним средствима. Понегде се бори још са прилично једноставним техничким тешкоћама. И његове далматинске, шаблонске покрајине нису могле тај суд променити. За Љубљану, која још није видела многих уистини првоврсних хрватских и српских уметника, његова изложба не значи никакву корист.

Дошла је, затим, изложба екстремно модерних архитектурних радова, нацрта, идеја и модела двојице архитеката: *Раде Крегара* и *Иве Спинчича*, професора на средњој техничкој школи. Са њима су изложили своје радове и ученици им. Док Крегар наглашује, пре свега, конструктивне елементе, и то у смислу безобзирног модерног утилитаризма и доследне материјалне стварности, Спинчич је у извесној мери еклектик, те полаже велику важност и на леп облик и сликовитост. Обојица су изложили више нацрта за велике грађевине. Већу уметничку инвенцију, личнију ноту и богатију фантазију би приписао Спинчичу, који има и на ученике очевидно јачи утлив. Њихови радови су показали да се ниво школе будућих градитеља знатно подигао према прошлим временима, када о каквом слободнијем и модернијем размаху није било могуће ни мислити. Као код свих новотарија, и ту је, пре свега, опасност да све остане само при покушајима, а да у практичном животу успеси не буду у правом сразмеру са намером и способностима. Већу погрешку пак видим у чињеници да је та школа сасвим преломила са традицијом, те се предала западњачком интелектуалном конструктивизму, који са сво-

јим искључиво на практичност управљеним циљевима, као додуше здрава реакција на јалови хисторицизам, ма да одговара потребама индустријски врло развијених народа и културно презасићеном велеградском животу, у нашим патријархалним приликама утицао би несмотрено и скоро смешно.

Месеца маја је отворена изложба *француске графике XVII и XVIII века.* Уредила ју је Народна Галерија уз суделовање друштва „Association Française d' Expansion et d' Echanges Artistiques". Изложба, која је обухватила велик број графичких листова најразличнијих мајстора, била је одговарајућа допуна изложби француске графике XIX века, која је одржана прошле године. Француска графика, особито старија, била је Словенцима, бар у оригиналима, мање позната; зато је важност те изложбе тим већа, иако није била баш најбоље састављена. Заступани су били, поред славнога радирера Jacques-a, Callot-a, најважнији репрезентанти оригиналне и репродуктивне тадање графике. Навешћу само неколико знаменитих имена: Audran, оба Cochin-a, Duflos, Le Bas, Lempereur, Liotard, Nanteuil, Petit, Savart, Tardieu, Vidal и Wille.

Непосредно за том графичком изложбом представили су се јавности два сликара заједничком колективном изложбом: *Божидар Јакац и Јосип М. Горуп.* Док је први већ поновно излагао, не само у Љубљани него и у многим великим местима у нашој држави и изван ње, млади Јосип Горуп је наступио први пут. Студирао је у Берлину и посветио се нарочито сликању животиња. Показао је богату збирку животињских студија, какву досад код нас нисмо имали прилике видети. Његове слике су представљале животиње у природи, у њиховим природним положајима, непосредно, како их је сам посматрао. Били су то медведи, срне крај воде, лисице у завејаној шуми, па рибе, које је сликар марљиво студирао у акваријама, те их сликао с великом минуциозношћу, и птице. При томе се опажа, у начину његовога иначе изразито натуралистичног, ексзактног приказивања, јако наглашена декоративна нота. Осим животињских слика показао је низ стилизованих, некако сувопарних пејсажа, нарочито из јужне Далмације. И ту су се опажала орнаментална настојања, која су потиснула у позадину осећајне доживљаје и нису допуштала непосредан, моћан израз. Горуп је био талентован сликар, иако још на почетку свога пута. Представио се врло часно.

Кажем: Горуп је био талентован сликар. Судбина је хтела да је његова прва изложба била уједно и последња. Лањске јесени је

отишао у завејане Триглавске планине, да би онде изблиза проучавао дивље козе и величанствену панораму усамљених леденика. И није се више вратио. Нашао је ледени гроб усред мора стења под Триглавом. Стар је био једва двадесет година.

С њиме је изложио сликар и графичар *Божидар Јакац*. Скупио је велик број пастелних покрајина из сунчане Долењске, из Париза и из Туниса. У пастелу је постигао Јакац велико савршенство, које прети да постане скоро манир. Пошто гаји више спољашњу, конвенционалну ефектну форму, постају те иначе интимне покрајине мање душевно означене и осећајно сиромашније. У уљаној техници опажа се далеки Мунх-ов уплив, који је прилично утицао и на његову графику. Његови графички су листови узор техничког савршенства и свестраности. Јакац ради подједнако спретно дрворезе, цртеже, литографије и линорезе, те монотипије. Док је у прошлим годинама код њега била очигледна зависност од импресионистичких узора, сада полако покушава да пробуди своја дела, и труди се да даде предмете стварне, тако као што су, а не само њихов варљив, несталан изглед. Његова снага је у хармоничном настројењу и у припростом лирском осећању, док рефлексивни сижеји не пријају његовој нежној, у моментима врло сентиментално поетичној душевности.

Знаменит уметнички догађај била је спомен-изложба сабраних дела *Ивана Грохара*. Први пут је било здружено све што је важније у животном раду тога великог уметника. Каталог је бројао 168 радова. Изложбу је приредила и сав материјал уредила Народна Галерија. То је била већ њена десета приредба, и била је посвећена петнаестгодишњици уметникове смрти (рођен 1867. умро 1911.). Та ревија Грохарова живота је поново потврдила истину да је Иван Грохар био први Словенац који је створио апсолутно висока дела, која су уистини квалитативно одлична и уједно чисто народна. Боље него икоји други наш импресионист, створио је он синтезу из својих непрестаних студија и посматрања природе. У Грохару се први пут манифестовала словеначка, специфично домаћа уметност. Но не можда у смислу какве спољашње означене фолклористичне народне уметности, већ по правом, дубоком појимању и осећању.

Грохаров уметнички животопис је дуга трновита стаза. Син сиротог сеоског радника, далеко тамо у Сорским брдима, у годинама када други посећују и довршују већ академије, он је био још надничар, пастир и слуга. Са двадесетпет година је дошао тек први пут у уметничку школу. Затим је нередовно, испрекидано, због си-

ромаштва, студирао у Бечу и Минхену (код Ажбета). Код куће се уз то, као новотар морао борити са великим сметњама старијих „другова" и са предрасудама грађанства. Тек туђина му је дала признање које код куће није дочекао. Године 1904. и 1906. је на обема славним словеначким изложбама у Бечу (код Миткеа и у Сецесији) привукао пажњу стране критике. Излагао је још доцније са великим успехом у Берлину 1905. (код Вестхајма), у Софији и у Лондону године 1906., у Кракову и Варшави 1908. године, а затим и у Београду где је изложио већ године 1904. више својих радова са другим Словенцима. Најбоља његова дела су: „Полеће", „Тиса", „Сејач", „Стара Лока" и „Герајте" (имена крајева), „Кромпир", „Врба", и „Сноплье".

Испрва је радио сасвим под класичним упливима, али ускоро је кренуо у модерни правац. Снажно је утицала на њега Сегантинијева нова крепка техника. Но и то је ускоро преболео, и почело је доба потпуне независности и продубљивање у своју унутрашњост. Предметно се прво ограничио скоро искључиво на покрајине. Али није сликао обичне „лепе" ведуте, већ му је сваки део природе био једнако драгоцен. Ускоро је почео сликати и човека и његов одношај ка родној груди. Настале су његове најмоћније монументалне композиције, у којима је лако изразио сву своју природну, искрену нежност и дубоку осећајност.

Уколико му је, уметничком револуционару, кога нису разумели, све тежи постајао спољашњи живот, тим лепше и дубље се изражавала његова уметност. Умро је једва 44 године стар, после живота који му је био само једна непрекидна патња. Са њиме је легао у рани гроб највећи и најбољи словенаћки сликар.

На јесењем покрајинском сајму, који је одржан у првој половици септембра, била је приређена и уметничка изложба, која је после дугога времена здружила под један кров скоро све наше уметнике најразличнијих струја и праваца. То је била досад највећа словеначка уметничка приредба, са око 600 слика, кипова, и графичких и архитектурних радова.

Спољашње је била подељена у две групе: у неорганизоване „старе" различних праваца и квалитета, међу које спада и много по годинама млађих излагача, те у „младе", који су се груписали у „Словеначком Уметничком Друштву". Јасно се показала идејна надмоћност младе генерације, иако технички још није нашла потпуни израз за своје намере, те се у њеноме настојању осећа још много страних уплива и непроварених савремених одсева. У центру су сто-

јале личности браћа Краљ, а поред њих Пилон, Стипловшек те Гојмир А. Кос.

Браћа Франце и Тоне Краљ, који су по својој уметничкој снази и импулзивности центар те групе, приказали су се као сликари, графичари и кипари. Као сви остали чланови некадањега „Клуба Младих", показали су прегледно временски састављене колекције, из којих се видео њихов развој у задњем деценију, од када наступају. Значајно је за њих често употребљавање верских мотива и призора социјалног карактера, из сељачког и радничког живота. По поимању су присталице строгог експресионизма и први поборници тога модерног покрета, ко¡и гради са стилизованим телесним елементима. А развој их је водио од првобитног чисто интелектуалног експресионизма, преко симболизма линија а доцније и боја, и преко кубистичке примитивности, ка пластичном реализму. Њихов рад је био испрва врло интелектуално упливисан, а у последње време се јавља већа осећајна подубљеност и све строжија студија природе. Франце Краљ је, нарочито са својом новом композицијом „Породични портрет", кренуо у правац здраве „нове стварности", а брат Тоне је овога пута достигао вишак као графичар са сво¡им осећајно размаханим цртежима илустрацијама за словеначко издање збирке „Fioretti" св. Фрање Асишкога. Оба брата су и као кипари показали низ одличних радова.

Поред њих је био у одељењу младих најјача личност *Вено Пилон,* горички наш рођак. Био је, истина, слабо заступљен старијим сликама, но и те су биле довољне да се добије суд о његовим способностима. Пилон је строги натуралист, коме није до спољашње лепоте облика. Стало му је искључиво до фиксирања унутрашње истинитости, што га код портрета кадгод заводи чак до гротескног претеривања. Ипак су његови портрети крепки и особито тачно карактеришу психу модела. Нарочиту ноту имају његове слике мирнога живота („nature morte") и покрајине. Као цртач створио је серију дубоких цртежа социјалног правца, који показују његово оригинално поимање света, култивиран интелект и самосталан одношај ка животним појавама, а уједно велику техничку висину. Пилон је јака индивидуалност, огњевитог темперамента, који не познаје компромиса и околишења. У последње време га је студија у Паризу довела до тачни¡ег посматрања форме, а по идеји се опажа уплив великих мајстора Пикаса и Дарена.

Некако између браће Краљ и Пилона стоји сликар *Фран Стипловшек.* Његов специјалитет је крепко духовно израђен портрет. Нарочито је у сво¡им сањарским сликама младих девојчица постигао

велике успехе. Његова графика је технички солидна и спадала је међу најбоље, што је било на изложби. По карактеру је мање силовит од браће Краљ, и осећајнији од Пилона. Основна линија његове уметности је мека, чисто женска нежност. Фантазије нема много, зато су његове реалистичне слике помало трезне; и у боји је монотон и мало довитљив; његове слике утичу више декоративно, као бојадисани цртежи. У томе је сличан *браћи Видмар*.

Ова двојица су можда најизразитији заступници чистог интелектуалног реализма. Типичан је за њихове радове недостатак неусиљене осећајности и уопште душевности. Сав њихов напор је посвећен спољашњости, тражењу нове оригиналне форме. Пошто занемарују духовну страну својих слика, њихови реалистично примитивни портрети су хладни и не могу утицати на гледаоца снагом потребне уверљивости. Колорит им је једноставан, а што се тиче облика, примитивисти су до крајности. Дубља и сликарски више зрела способност је старији брат *Нанде*, који је поред портрета и покрајина, и у графици постигао прилично савршенство. *Драго Видмар* је још неизражен, унутрашње мање хармоничан карактер, који још јаче од брата наглашује интелектуални примитивизам.

Сасвим нове формалне правце је у словеначко покрајинарство унео *Фран Зупан*. Брзо је савладао импресионистичку школу и потражио нове путове своме изразу. Место натурализма појавила су се стилска настојања, почео је обрађивати облике природе на свој начин, да нађе трајни, уопштени израз предмета. Од субјективних импресија боја покушава да продре ка лично означеном општем тону, а уједно да даде објектима статичну подлогу. Зупан је, као мало који други, спретан у бирању значајних питорескних мотива. Велики број сочних, снажно израђених акварела великог формата, које је донео са својих многих путовања по целој нашој држави, казује о његовом настојању да проучи лепоту наше покрајине, а уједно је доказ доброга укуса и не малих сликарских квалитета. У акварелној техници је постигао висок, не свакидањи степен, који му омогућава да изрази осећајне доживљаје.

Млад талент, који је тек наступио, јесте *Домицијан Серајник*. Упливисан од браће Краљ, сачувао је ипак свој карактер. Он је натуралиста, но не без душевности и личне ноте. Смисао за леп колорит и фину линију покаткад га заведе скоро у сладуњавост, и прети да постане опасан његовој индивидуалности. Изложио је два велика, крепко постављена не шаблонска уљана портрета, и две мање успеле покрајине, те неколико занимљивих акварела. У чисто техничком погледу је још неспретан и требаће му много студија.

Кипар монументалних тежњи је *Тине Кос*. Испрва се испољавао у стилски наглашеним композицијама, а касније је гајио симболичну пластику. У последње време се појављује у њега натуралистички правац, у коме је за његов трезни, интелектуални карактер највише изгледа на успех. Личне ноте и оригиналне форме није показао. Много је покушао и са монументално замишљеним композицијама, али је тек ретко постигао озбиљан успех.

Поред ових наведених, камо спада и сликар и графичар *Божидар Јакац*, који је учествовао и на овој изложби са већом збирком, и о коме сам горе већ говорио, изложио је своје радове и *Гојмир А. Кос*, сликар профињене културе боја. У његовим крепко карактерисаним портретима се виде, поред одличног избора боја, и не мале сликарске способности. Испрва је подлегао страним упливима (на пр. познатог бечког сликара † Егона Шиле-а) те зато остајао хладан и неизразит, некако сувопаран. У последње време га развој води ка подубљивању и искренијем осећајном изживљењу. Његова снага лежи у портрету и жанерској композицији. За покрајинство има премало способности да се уживи.

Између чланова некадањега „Клуба Младих" изложио је колекцију дрвених пластика и *Иван Напотник*. Тај први барокни кипар је страстан обожавалац лепих људских тела, које ствара са великим познавањем, без сваке литерарне примесе или стилистичне тенденције. Његови несташни пути су једнаке вредности као и сјајни женски акти бујних, здравих тела, које са толиком љубављу реже из дрвета. У тој врсти скулптуре је Напотник достигао особито мајсторство. И у декоративној и у малој пластици заузима он једно од првих места међу Словенцима, који имају мало кипара са толико истинским пластичним телесним осећањем и урођеном елементарном потребом за моделирањем.

Строго одељени од простора „Словеначког уметничког друштва" изложили су остали уметници. Најодличнија личност међу њима је био *Рихард Јакопич*, организатор и идејни вођа генерације која је око 1900. године наступила под геслом импресионизма. У Јакопичу је осећајни карактер словеначке покрајине нашао најдубљега и најзанесенијега тумача. Читаво његово животно дело иде за јединим циљем: да нађе потпуно адекватну форму своме доживљању. У ту сврху му служи особито шарна и сочна палета. Хармоније боја које употребљава Јакопич и које су много више од голог артизма, тешко је наћи у савременом европском сликарству. У њима је садржана поетична психа тога великога уметника. Изложио је целу

серију великих платна, међу њима више сталних својих мотива. Најбоље су биле покрајине, у којима делује лирским настројењем жареће палете, а мање успела је била монументална, још несвршена композиција „Слепац". Чини се да његовоме нежном поетстом карактеру фигуралне композиције нису тако близу, као покрајине, где лако и савршено изражава своје осећајно изобиље.

Право изненађење свима је био сликар *Фран Тратник* Овај уметник, који је почео као графичар, те је био међу нама *први* претходник новог доба, створио је апсолутне вредности у време када је била код нас графичка уметност још у повојима. Када се касније посветио сликарству, владајућа мода импресионизма потпуно га је обузела, и више година је изгледало да се неће отрести самообмана и голих техничких експеримената тог манира. Зато је била слика лежећег женског акта „Јутро" (у слогу ренесансних Венера) први видни доказ да је кренуо новим правцем, правцем здравога позитивизма. Сликар неће већ да даје случајне настроје и летимичне оптичке појаве, него тражи средства да даде облик телесни и са правим сликарским средствима. Акт је сликан у хомогеном тону, више моделиран него колорисан, и подсећа, одлучним потезом кичице и целокупним осећањем боје, на Тинторета. Тратник је увидео да је било доста експеримената, и да је дошло време озбиљног и интензивног рада.

Сликар старе, опробане сликарске школе је *Фердо Весел.* Ипак минхенска савршена техника није могла избрисати његов снажни лични израз, који је управљен на великопотезност и на унутрашњу изразитост. Весел је сликар шароликог расположења, а по поимању је романтик. Овај је сјајни колорист изложио нажалост само мање формате, на којима се, међутим, могло видети много одличних квалитета његових. Најбољи је био у покрајинским непосредним импресијама и у портрету.

Матија Јама је изложио, поред старијих радова, и серију ведута са Бледа. Његове импресионистички дате, у погледу боја одличне покрајине су сликане са великим знањем, које граничи скоро са виртуозношћу. Некадања нежна осећајност, која је прве његове слике чинила тако интимним и својеврсним, полако се клонила пред све савеснијом, но више спољашњом, студијом природе, и постала је скоро голо понављање некадањих спознања. Рутина прети да угаси непосредни доживљај.

Више великих портрета и нешто пејсажа је изложио *Иван Вавпотич.* У портрету настоји дати више спољашњу сличност модела,

него ли изразити његов психички карактер. При томе брижљиво пази на допадљиву форму и на пријатан, местимице извештачен тон. Зато његови елегантни, углађени портрети утичу више спољашње, декоративно, док нам о портретисаноме и о сликару не кажу много. Вавпотич је био један од првих пленериста међу Словенцима, и тај карактер је у својим, уосталом доста хладним, покрајинама сачувао до данас.

И сликарка *Аница Жупанчева Содникова* је изложила више својих солидно израђених слика. Јаку личност надокнађује код ње права женска нежност, која је каткад мало конвенционална, па ипак вероватна. У тихожићу „Кактуси у цвету" постигла је формално одиста савршен израз.

Идејно спада у ову групу и кипар *Лојзе Долинар*. Почео је са јако барокно размаханим пластикама, које су садржавале изразито импресионистичке елементе. Главну важност је полагао на сликовит, ма и театралан гест, и на занимљиву силуету. У том настојању, које га је коначно завело скоро до позерства, постигао је своју висину. Последњих година је зашао у екстремне стилизацијске експерименте, за које му међутим недостаје унутрашња дисциплина и уверљивост. Поред првобитног илузионистичног начина огледа се и у некаквом, на око монументалном али мало оригиналном, декоративном правцу, но ово његовој природи не прија. Када се држи свога првобитног правог пута постиже велике ефекте.

Од покрајина нестора словеначких сликара, романтичнога реалиста *Ивана Франкеша*, има само неколико које би могле занимати, осим својим предметним садржајем. Исто тако је и сликар и графичар *Саша Шантел* овога пута показао врло мало интересантне покрајинске студије, у којима је лично осећање редуцирано на минимум. Познати сликар сеоских народних мотива *Максим Гаспари* изложио је неколико својих радова на којима народна орнаментика и фолклористични, декоративно искоришћени моменти тек ретко дају места истински уметничком, сликарском гледању и обликовању. Гаспари је израдио свој нарочити стил, и у моментима (када не обрађује већ сувише искоришћене и небројено пута понављане мотиве) постиже њиме врло хармонично, мало наивно обележено, настројење. И график *Хинко Смрекар* је послао више јетких, сатиричних колорисаних цртежа, неколико фантастичних цртежа, и нешто успелих карикатура. *Фран Клеменчич* је импресионист, који у својим бољим, савесније студираним радовима показује приличну осећајну самородност и смисао за значај припросте лирске покрајине. Ипак га

пренагљеност с којом ствара често заводи у површност, која његовим сликама не даје миран и складан израз. И кипар *Иван Зајец* је изложио своје класицистички замишљене композиције без дубљег садржаја. Поред наведених старијих, излагало је у том општем одељењу и неколико млађих сликара. Истински оригиналних талената с лепим обећањима било је мало, а све остало је једва достизало попречност, па чак и то.

О покојном сликару Јосипу М. Горупу сам говорио већ пре.

Међу боље је спадао *Буно Вавпотич*, син Ивана Вавпотича. Млади сликар је показао више акварелних мотива из Љубљане и Београда. Располаже са приличном виртуозношћу, коју међутим употребљава пре свега у декоративне сврхе. Иначе су његове покрајинске студије колористично занимљиве, прилично трезвене и мало личне.

Јача природа и један од првих у тој групи је *Миха Малеш*. Технички је још непотпун, и у обликовању је још прилично неспретан, а по поимању донекле недозрео. Ипак, сви ти недостаци не могу сакрити његов очигледни талент. Од графичких грана је његовоме нежном, прилично сентименталном карактеру најближа литографија, док га дрворез заводи у неосновану бруталност и непотребну тврдоћу. Његов мотивни круг чини нека доста мистично надахнута еротика, која још није пречишћена. Малеш је необично плодан и с разлогом побуђује велике наде. Идејно и програматично спада у круг Словеначког Уметничког Друштва.

Сликар *Стане Цудерман* се приказао први пут јавности с неким прилично литерарно упливисаним уљаним композицијама, које не показују велику индивидуалност. *Иван Кос* у Љубљани још није јавно наступао. Показао је дамски портре, који по спољашњој техници опомиње на модерне реалисте, али је без нарочите оригиналности и снаге. Графичар *Елко Јустин* је, исто тако, још мало познат. Његови дрворези су прилично конвенционални радови, без нарочите оригиналности у замисли или изради. Колорисани, обликовно недовршени цртежи *Лојзета Жагарја* такође не прелазе попречни ниво, упркос патетичној тенденцији.

Архитектурно одељење је, поред радова већ напред споменутих архитеката *Раде Крегара* и *Иве Спинчића*, садржало још нацрте и планове *Хермана Хуса* и *Драгутина Фатура*. Доминирао је данас модерни екстремни правац конструктивизма. Планови су били, пре свега, академског карактера, фотографије појединости већ свршених грађевина су међутим показивале већу умереност и мирноћу.

Репрезентативна велесајмска изложба је показала приближно тачну слику садањега уметничког стања, јер су на њој учествовали скоро сви важнији, нарочито млађи уметници. Показала је изложба да импресионизам не може еволуционисати, те да је вођство у рукама млађег нараштаја. Он није, истина, јединствен, и садржи разне, сасвим различне елементе, а здружује га једино страсна жеља да нађе нов пут из досадањих лабиринатa. Квалитет знања долази опет до важности, место експериментисања, види се настојање за дубином, за студијом и својским радом. Отворен је пут к оздрављењу и зачетку истинске уметничке традиције.

Истовремено су у Јакопичеву павиљону приредили колективну изложбу два сликара-аматера, *Сречко Маголич*, отац и син. Њине покрајине, које су за самоука релативно сасвим успеле, није могуће прибројити правој уметности.

Као последњу љубљанску приредбу у години 1926. дало је у павиљону средином децембра Стручно Удружење Ликовних Уметника божићну изложбу својих чланова. Излагао је 21 сликар и кипар. Општи ниво изложбе био је врло низак. Осим радова Јакопичевих, Долинарових и Малешових, превлађивала је апсолутна просечност, па чак и дилетантизам се показивао у великој мери. Међу учесницима су имена која сам већ скоро сва набројао у групи неорганизованих који су излагали на велесајму. Уметничка важност те изразито продајне изложбе била је минимална, што је критика и констатовала.

Тиме би био потпун извештај о љубљанским изложбама у прошлој години. У *Марибору*, другом словеначком културном средишту, приређене су биле прошле године три изложбе. Две је аранжирао сликар *Антон Трстењак*, о коме сам на почетку већ говорио. На трећој су учествовали сликари *Иван Кос*, *Лојзе Жагар*, (о њима сам такође већ говорио), те *Виктор Цотић* и кипар *Нико Пирнат*. Овај последњи је још млад и први пут је јавно наступио. Ученик је загребачке академије, и види се на њему Мештровићев уплив. Гаји монументалне пластичне тенденције, и није без талента. Наročite уметничке важности међутим мариборске изложбе нису показале.

За пропаганду праве уметничке културе учињено је прошле сезоне врло много. Број изложаба је тим импозантнији, ако помислимо да Љубљана са предграђима броји једва седамдесетхиљада становнике, и, да је ликовна уметност уопште најмање популарна од свију грана уметничког дејствовања. Ипак је био одзив публике углавном повољан: како у погледу посете, тако и у погледу куповања изложених радова. Велесајамску изложбу посетила је огромна множина људи; број им иде високо у десетине хиљада.

Према активности домаћих словеначких уметника за жалење је да се и остали југословенски уметници нису приказали нашој јавности. Досад су нзлагали у Љубљани већ многи одлични Срби и Хрвати. Навешћу само неколико имена из последњих година. Иван Мештровић је приредио своју велику изложбу, целу колекцију сликар и графичар Томислав Кризман, кипар Марин Студин, сликар Петар Добровић и његов брат архитект Никола Добровић. Осим тога, цела група млађих хрватских сликара. Још пре Рата су излагали, поред осталих, сликар Марко Рашица (више пута), Влахо Буковац, Емануел Видовић и српска сликарка, умрла за време рата, Надежда Петровићева.

Мало је позната међу Словенцима млада и најмлађа српска уметничка генерација. У интересу што потпунијег културног зближења и истинске духовне узајамности треба радосно поздрављати сваку прилику међусобног нашег упознавања; а уметничке изложбе су једно од најуспешнијих средстава за унапређење културне кооперације.

К. Добида

Народна скупштина и законодавни рад)*

Криза парламентаризма не осећа се само код нас, него она постоји у целом свету; па ипак, тамо, у великим демократијама, нико не помишља на непарламентарно владање, него се у народној скупштини, таквој каква је, ради пуна законска периода. Али у Енглеској и Француској, као и у другим парламентарним државама, испитују се узроци и тражи лек кризи парламентаризма. Остављајући на страну друге државе, размотримо кризу парламентаризма у нашој држави.

Узроци кризе парламентаризма налазе се, углавном, у послератној структури друштва. Многобројни социјални, економски и политички проблеми који су се појавили, тако су разнолики и толико опречни да треба више година да се провентилују и кристилишу, да би они који остану и надјачају добили законску форму. Друштво тражи реформе, хоће нешто ново. Само, те реформе немају своје јасне облике, па законодавац не зна како да их упараграфише, него чека да прво оно ново добије своју форму у јавности, па онда тек

*) В. *Летопис* Књ. 310. св. 1—2., стр. 225.

у закону. Законодавац је, у својој суштини, готово увек конзервативан, ретко кад реформатор, а никада револуционаран. Оно што народна скупштина озакони, то је ново само као закон, али никада као идеја. Сваком се закону прво припреми у јавности терен, па тек онда се изгласава.

Послератно друштво пуно је нових идеја и нових потреба. Шта ће од свега овога остати, законодавац не зна, па зато чека и стоји у месту. Оно што буде здраво, то ће се одржати и озаконити, а све остало ће отпасти. Комунизам, економски, политички и друштвени поремећаји ратни, дубоко су деловали на кризу парламентаризма. Многи закони, као на пример закон против скупоће, остали су без дејства у свима државама, иако смо сви од њих очекивали спас. А закон против скупоће остао је без дејства, јер законодавац није знао да се скупоћа не лечи законом него продукцијом. Исто тако, многе идеје и потребе престале су пре него што су постале закони, као што су, опет, многе идеје и потребе озакоњене у јавности, иако још немају законске форме. У послератном јурењу за идејама и потребама тромост парламента често је била и корисна. Многе су се ствари саме од себе боље решиле него да их је решавало какво ауторизовано тело.

У старим демократским државама није толико потребан био законодавни рад колико надзор над управном влашћу. Дугогодишњим Ратом, ненадокнадивим губицима у Рату, те прегрупацијом држава, управна власт се много пореметила. Спорост у администрацији и корупција постале су легендарне у многим државама. Право јачега и злоупотреба власти толико су се осилили, да је парламент, хтео не хте, морао већи део свога времена посветити надзорној власти. Због свега тога наши парламенти сада више личе на политичке скупштине него на законодавно тело.

Криза парламентаризма код нас се јаче осећа, зато што смо ми углавном нова држава, или, ако се хоће, стара, али двоструко увећана и без изједначеног законодавства. Сви закони које смо наследили, углавном нису прављени за ову државу и не задовољавају потребе и интересе нашега народа и наше државе. Затим, ми смо се ујединили а за народно и државно јединство нисмо били сви зрели. Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, оваква каква је, никла из Рата, плод је српских и савезничких победа. Већина у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца била је, додуше, за народно и државно јединство, и оно је Видовданским Уставом учвршћено, али нису сви били за њ. Потребно је било извршити изједначење закона, али овоме

послу није се могло приступити пуном паром, јер су још увек ревизија устава, аутономизам и федерализам били на дневном реду.

Ми нисмо били потпуно зрели за јединство. Ослобођење и уједињење Срба, Хрвата и Словенаца дошло је пре него што су духови, а нарочито широке масе народне, били зато спремљени. Ми не само да се састојимо из три племена, него и од три вере. Све то најед-ном ујединити, прећи преко прошлости, преко заћевица, преко опречних економских, друштвених и политичких иртереса, било би тешко и за много већу и напреднију државу и демократију, него што је наша. И зато се није смело одмах прићи законодавном раду и изједначењу закона, него се морао народ прво спремити. Место да врши законодавни рад, наш парламент морао је да политизира, да спрема духове за јединство, и да их навикава на заједнички државни живот и мири са судбином. И ова улога нашега парламента значајна је за историју наше државне заједнице, као и она законодавна. Шта више, без ове прве није се могло успешно приступити оној другој. Улога нашег парламента у народном и државном јединству, у смиравању духова и ширењу братства, била је и плодна и корисна. Садања Народна Скупштина успела је да види у својој средини, на законодавном раду, све народне посланике, и, што је најглавније, да сви, осим деветорице, признају Видовдански Устав и народно и државно јединство.

Наш послератни парламентаризам није био у законодавном погледу плодан, али је политички самлео све разнородне духове у нашој држави. А Народна Скупштина је не само законодавно него и политичко тело. Тек сада, када су се све странке и сва племена измирили са државом и своје представнике послали у парламент, може бити говора о плодном законодавном раду.

Када би наша држава била насељена само једнородним елементом, онда би ту било јединство, а и законодавни рад. Овако, потребно је било разбити верске и племенске фронтове, верске и племенске странке. Стварањем Демократске Заједнице постигнуто је, да су се верске странке почеле утапати у грађанске. А то је велики корак унапред. Ако би садашња Народна Скупштина радила пуну законску периоду, није искључено да се све верске и племенске странке у овом међувремену прегрупишу и утопе у грађанске политичке странке. Хрватска Сељачка Странка већ спрема терен у народу, и преговара са Савезом Земљорадника и црногорским федералистима, да створе једну свенародну сељачку странку.

Ово прегруписивање странака и разбијање племенских и верских фронтова врши се у нашој држави без диктатуре, само од себе,

или, боље, под плодним утицајем парламентаризма и Народне Скупштине. Дакле, оно што се у другим државама и код других народа постиже насиљем и крвљу, ми то спроводимо кроз парламентаризам, кроз Народну Скупштину. Као што се види, политички рад и утицај наше Народне Скупштине на сређивању политичких прилика и духова у нашој држави није мали и безначајан. Сада настаје питање, да ли се Народна Скупштина није могла више бавити и законодавним радом, нарочито после уласка Хрватске Сељачке Странке у владу, после остварења споразума.

Законодаван рад је слаб баш од споразума. Због врло слабог законодавног рада садање Народне Скупштине не лежи кривица на парламенту, на народним посланицима, него на влади. Владина је већина била врло послушна и покорна, и гласала је све законе које је влада подносила, али влада није подносила пројеката, или, ако их је поднела, отезала је са радом. Ако се оставе на страну конвенције и закони од два параграфа, којима је обиловала Узуновићева влада, за време владавине споразума Народна Скупштина изгласала је свега два-три закона. А то је врло мало.

Много политизирајући, парламент се одучио од законоданог рада. Ово не ваља и то зло треба лечити. Владина већина треба да натера владу на плоднији законодавни рад. Народни посланици имају право законске иницијативе. За опозицију нема благотворнијег тла за агитацију од Народне Скупштине.

Међутим улењила се и влада и опозиција. За политизирање не тражи се много труда и памети, док за законодавни рад треба много стручног знања и рада. А у овим својствима наши су парламентарци врло оскудни. Затим, треба имати у виду још један недостатак наших парламентараца: интервенисања. Народни посланици спадоше с ногу свршавајући молбице и жалбице својих бирача. Јер, треба знати да наши бирачи не траже од нас бистру и пуну главу, него дуге и јаке ноге. Ко има боље ноге, тај ће се дуже одржати на положају. Нико не пита посланике, када оду у народ, шта су у Народној Скупштини радили и које законе су изгласали, него да ли су свршили њихове молбице и жалбице. Место да читају књиге и листове и пишу законске пројекте, наши народни посланици читају бирачка писма и пишу одговоре.

Досадања законодавна спорост правдала се политизирањем и сређивањем политичких прилика у земљи. Али, више се не сме бити лењ, ако нећемо да у очима народа компромитујемо парламентаризам. Ми смо тек после шест година иза свршеног Рата донели инва-

лидски закон. Закон о изједначеним порезима, о врховној управи и општинама још немамо, иако смо већ осам година ослобођени и уједињени. Шта тек да се каже о судским, просветним, аграрним и другим законима, који никако не могу доћи на ред у овом заседању.

Треба у јавности повести ширу акцију за већи и бржи законодавни рад. Бирачи не треба да досађују посланицима интервенцијама, него да траже од њих изједначење закона и бољу управу. И други уставни фактор има права да од владе и Народне Скупштине тражи интензивнији законодавни рад. У интересу је не само народа и државе, него и монархије, да закони буду што пре изједначени.

Код нас је уобичајено да се сваке две године врше избори за народне посланике, иако је законска скупштинска периода четири године. Ова пракса је била разумљиво док је Народна Скупштина само политизирала и док све странке и сви посланици нису учествовали у парламентарном раду. Али сада, када се све странке отимају о власт, када се стишава племенска и верска политичка борба, и када се све странке претварају у опште грађанске партије, сада Народна Скупштина треба да ради пуну законску периоду, читаве четири године, да би се у том међувремену стишали духови и навикао свет на ново стање.

Избори су увек грађански рат у малом. Ако се међу бираче увек иде са политиком, са племенским и верским заћевицама, онда се рискује да се омрзне парламентаризам у народу. Треба убацити нове пароле у народ. Народ се може одвратити од верских и племенских заћевица само тако, ако се изађе пред њега са једним законодавним програмом, па му се буде говорило о законима које је Народна Скупштина изгласала и које намерава да изгласа.

Увођење општинских, среских и обласних самоуправа у живот, те вршењем самоуправних избора, сазнаје се политичко расположење народа, па су чести скупштински избори само једно непотребно трајење времена. Ако странке воле свој народ, ако хоће искрено да раде на његовом моралном, културном и економском подизању, онда се увек у скупштини може створити једна радна влада, могу се доносити закони.

Нема демократије без парламентаризма, па зато чувајмо парламентаризам као зеницу у оку. Нека падају владе, нека се распадају и прегруписавају партије, нека се врше избори, али нека постоји парламентаризам.

Крста Марић
народни посланик

БЕЛЕШКЕ

Момчило Настасијевић

Поводом књиге
„Из тамног вилајета".

Ја сам од оних који би Настасијевића назвали: беспрекорни. А ево зашто.

Кад ми је Настасијевић, пре две зиме, читао „Реч о животу оца Тодора овог и оног света", читао оном душевношћу природно потеклом из увојака једне имагинативне прозе, рекао сам му само: — Сјајно! Та крупна, али и крупно промерена реч, имала је за главну мисао: нека Настасијевић само тако продужи. И од тада, без обзира на сусрет тај пријатељски, Настасијевић је и преводио, писао песме и драме, штампао још дванаест великих приповедака, и ту скоро изашла је једна збирка, стварно сјајна, под насловом „Из тамног вилајета".

Ваља да је драг сваки ваљан писац: ваља да преко писаца ваљаних бар часак и часак мине у лепоти, када се иначе не срећне цвеће странама живота. А Настасијевић је један од најваљанијих.

У искреним књижевним, у обавештеним читалачким круговима о томе се и не расправља: светкује се пре престанак оне заблуде по којој један ваљан писац мора почети тиме што дуго бива непризнат.

Као што дух сјајан, као што призор, песма, друм сјајан удобно све раздрага, — ето, исто тако Настасијевић. И писати о њему не долази само из осећања признања, но исто тако изавива и напор у лепоти самог приказивања. Јер, својим ваљаностима вишег стила Настасијевић одстрањује критику, васпоставља оглед.

Почетак једне југословенске епохе.

Врло је стара опаска да свака нова, свака ваљана ствар изненади. На хиљаду и један начин изненађења тих било је и досад, ма да геније, кажу, сам по себи не изненађује, већ представља неку врсту превратничке обраде, неку врсту превратничког духа, чиме су велики стваоци обично надахнути. Међутим, Настасијевић, рекло би се, нема тога превратничког; његов језик је донекле већ постојећи: доживљаји, а обрада донекле исто тако. Некако као Вук: чуо, записао, али не и написао, и некако као да је све самоникло, народно благо приређено у најновије издање, с тим да на челу те фолклорне анонимности стоји и име приређивача: Настасијевић.

Али није тако. Истина је само да, поред сјајне линије једнога Вука, Цвијића, Мештровића, није претерано рећи да Настасијевић има највише изгледа да ускоро цигло дода... себе. Додатак изненађујући историјски.

Али није довољно рећи да Настасијевић у књижевности обнавља само традицију једну, солидно постављену на народосном предању лепоте. У овим још метежним данима међународног спомагања у изражајним средствима на пољу лепоте, Настасијевић је радостан пример: како се

и језиком матерњим да сјајно изразити и осећајни макијавелизам најсложенији; како се језик матерњи, исто тако, не мора оплемењивати једино угледањима и преводима туђих; како се више не мора говорити „пише као Тацит", већ, на пример, „пише као Настасијевић, Цвијић"...

Јер, и највећи писци често не остављају своја дела у чистоти највећој. У мутним кључањима напоне снаге и код Настасијевића има нечег трачког: и рекло би се, таман да прсне, ал' зналачка рука отменим границама лепоте све оперважи. Пун зналаштва, пун прожимања до музичке законитости сваког збивања, Настасијевић је, изгледа, уверења да није довољно бити само природан па уметнички стварати нешто трајно. Те, гредећ ка једној интимној, исконски ритмичној прози, толико уздиже потребу пречишћавања отмености језика, да би му замерати у том смислу значило као и замерање Аристиду што је заслужио назив „Праведни".

Но не само отуда беспрекорни. Кажу да наша књижевност садашња преживљује дане страсне, дане борбене: кажу да наши књижевници, садашњи, као у доба неолитско, огромно побијају коље по идолима старим, и да самоуверено живе над барама. Настасијевић није од тих. За њега је, изгледа, баш претежније осећање величине оне заједнице у чијим сенкама мистичним све утиче; у чијим мистичним сенкама мора и он да се изгуби, иначе ништа не смири меланхолију његову. И поради тога ваљда што се уноси у негатив културног развитка, у мистерију расног мелоса, причања његова пре наличе на певања некадањих барда но на оцедиту прозу садашњице. Толико да Настасијевић прозом, рекло би се, предњачи поезији нашој.

Јер, сва драж прича његових проистиче не само од оног обиља видовитих појединости; не само стилских, но отмености обрта душе; не само ванредних преливања исконски нежног ритма, но, као што рекосмо, из чисте музичке законитости доживљаја (све „Лагарије по ноћи" имају за мото извесне рефрене) као апсолутума сваког збивања. Ту је Настасијевић нов, оргиналан, ненадмашан. Јер, он први, у послератној прози, износи оно што се у нашој свирци, у нашој песми, такорећи, не преживљује само психички, већ је исконски дато у физиолошком јединству садржаја и израза. Никакве легенде, никаква Јужна Србија: већ оно опште расно, да се путем песме изрази и метафизика, и срце, и воља: и у прастара времена и у данданашња — у сред Београда.

Јер, као што искрено каже г. Д-р В. Дворниковић: „Југословенска је пјесма исувише дубоко организована у трајној њеној удешености читаве расне психе" („Психа југословенске меланхолије", 47.). Да л' што, у замасима имагинативног духа, неуротичну душу садашњег човека тка у лепотама царских повеља; да л' што у тајанству тамног Балкана и шум најмањи, и шара најмања, и зрачак најмањи, одувек суштином више мелодичнији говору садашњице, — тек, отменошћу ретко уоченом на књижевним њивама Шумадије Настасијевић савршено обнови општу југословенску жицу.

И оно што је најважније... Цвилећи јунаци „Из тамног вилајета", пуни патетике, халуцинација и разних фобија, под иоле невештијом руком добили би рељеф житеља луде куће.

А шта бива? Настасијевић открива у Балкану сјајну стаклену башту с милим и питомим цветовима.

Брише злочин. У свом тамном вилајету Балканац је исто тако сложен и савремен по осећајности као и Цивилизовани Западњак; па и више. Настасијевић је, после Рата, најдубље осетио његову душевну распеваност, његов „мелос" као животну битност. Вук, С. М. Љубиша, В. Врчевић били су илустратори; Цвијић, Мештровић су психоаналитичари нашег фолклора, а није претерано рећи — и Настасијевић. Јер ретко ко да је с толико усећавања зашао, не у лабиринт једног Шумадинца, Босанца, Македонца, но у заједничку битност једног душевнијег и мелодичнијег животног поретка, распростртог од Авале па до Кајмакчалана. Поретка и мистичног и стварног, поретка исконски расног.

Настасијевић је пример прозног мелодизма. Јер, наша предратна проза била је више у тежњи да достигне савршенство оно што мути крв, челича отпор, изазива херојске доживљаје; преко култа борбе, карактера, горких исповести, она је и својом спољном страном изражавала неку патетичну — нужност. Послератна модерна, у бризи за књижевном међународношћу, тежећи апстрактној обради без икакве практичне функције, пишући такорећи „из главе", васпоставља претерану — слободу. Међутим, ако се продре у суштину Настасијевића, у живот тога песника Златне Ретине, који и сам живот, и с толико снаге и с толико фасцинације, изражава, могло би се рећи да он нашој прози враћа — меру. А мера у лепоти једна висока одлика постаје, да се путем речи развеје само оно што је уметнички битно. То, тако ретко код Словена.

Ето неких од разлога зашто сам ја од оних који би Настасијевића назвали: беспрекорни.

Иначе . . . Кад би нешто радени Германи писали о Настасијевићу, вероватно би пронашли: 1. да његови оркестрални опажаји не знају границе дана и ноћи; 2. да је „Tagträumer" колосалан. Духовити Латини сигурно би нагласили: да Настасијевић има „grâce" неисцрпну; да је драж даровитости његове што осмејком кроз сузе опажа свет увек под новим, увек под мелодичним изгледом. Руси би „Из тамног вилајета" у цркву или совјет отишли. Но сви би несумњиво нашли да је Настасијевић близак писцима великим.

А ми! Ми нећемо рећи: да се по прочитању Настасијевића не научи ништа; да су неисцрпне језичне могућности дате у Настасијевићу; да су његови доживљаји баш једино суштаствени на Балкану.

Не. Али ћемо рећи: да је „Из тамног вилајета" као нека Summa послератне прозе; да се од Настасијевића да много научити. Јер, после толиких светских потреса, Настасијевић не уводи цигло „нови стил", „посебан жанр приповетке", већ дубок говор душе — мелос; не бави се само формалном страном лепоте, но такорећи писањем из утробе даје превагу душевном обиљу нашег човека, у чијим осећајним кризама избијају исконске особине читаве расе — меланхолија. Чист словенски талент, с ретким књижевним идеализмом, Настасијевић уздиже дух над материјом и чини част Београду, што с толико оданости све више постаје једно од најмеродавнијих средишта у лепоти мистерије Балкана.

В. С. Зоровавељ

Боривој Стевановић

Негде пре двадесет година, већ прилично давно победник на Западу, импресионизам је прешао мост на Сави и поколебао све младо у редо-

вима београдских уметника. Раскошна, бљештава палета, и сунце, лудо и махнито сунце, које натапа све ствари у природи, да би опијало нарочито на изложбама у Паризу, — дошли су у наше крајеве да међу нашим сликарима створе читаву узбуну. Убрзо затим, мрки колорит и академски романтизам, донесен из школа, ако и није сасвим одбачен, а оно је сигурно освежен једрином и сочношћу колорита новог уметничког гледања на свет. Тако, бар код млађих и најмлађих.

Један кога је импресионизам тада нарочито снажно и дубоко зачарао био је и Боривој Стевановић, који се управо недавно вратио из Минхена, да би свој изразито романтичарски лиризам обилно хранио нашим дивним пејзажом. Сликање тренутних расположења у пејзажу, тежња да се да опис „штимунга" најмање краткоће трагања, освојила је неодољиво младога Стевановића, и у редовима бораца за ново уметничко Вјерују, од IV Југословенске, оне од деветстодванаесте, па све до деветстодвадесете, он је један од најсрчанијих. Тада, после Рата, који је у исто време значио и дефинитивну смрт импресионизма сада већ давно члана свих Академија света, авангарда уметничка, а нарочито продужници Сезановог учења, доносе и објављују собом нову уметничку идеологију, поткрепљену обилним искуствима музеја и великих епоха уметности од колоритске звучности Венецијанаца до Курбеовог тонског сликања. Иначе, незадовољан резултатима свог бродења импресионистичким водама, Боривој Стевановић почиње сад да се колеба: на једној страни улудо бачени занос најбољих година, са импресионизмом који најзад разочарава својом хладном и рецептативном објективношћу, а на другој снажни замах нове једне идеологије, чије широко слободоумље омогућује толико излаза и путова у лично и особено. Питање даљег правца наметнуло се само собом, и Стевановић се брзо одлучује: најпре враћање на поминхенску етапу свога сликарства, а одатле, после, пут тражења дубљег и трајнијег начина изражавања.

Деветстодвадесетидруге, на V Југословенској, Стевановић је открио јасно пут који хоће и којим је већ дотле успео да прилично срећно закорачи. Вредан као ретко који од наших сликара, истрајан до фанатизма, он је после, из године у годину, и све то јаче, давао своме сликарству све позитивнији и снажнији облик, да би га најзад, на својој недавној колективној изложби у Салону „Цвијете Зузорић", афирмисао као уметност колико озбиљну и искрену преживљењем, толико и особену и заокругљену.

*

Колико је тешко израдити, изразити и, изнад свега, заокруглити своју уметничку личност у средини тако оскудној добрим музејима и галеријама као што је наша; колико је тежак правилан уметнички развој за ма како снажан талент у средини која не само да има искидану линију своје уметничке традиције, већ уметнички живи сасвим усамљена, повучена и затворена у себе, и корачајући постранце од главног друма уметности света, — све то појмиће и може појмити само онај који је и сам био принуђен да иде путем уметности у уским границама могућности које му за то пружа наша средина. Потребно је много снаге, много напора, жртава, заноса спремних да буду бачени улудо, заблуда тешко избежљивих, и горких ра-

зочарења, не ретко, да би се најзад нашао прави пут, пут ка личном, оном особеном акценту у начину уметничког изражаја, а то ли да би се уметничка личност дефинитивно и потпуно заокругљена могла изразити.

Од завршетка својих минхенских студија, па све до недавно, Боривој Стевановић био је принуђен да живи, ради и развија се уметнички искључиво у нашој средини. У њој, распињан између незавидне али зато принудне судбине гимназијског наставника, и могућности да искуства старих позна само по разним слабим репродукцијама из књига, док о тежњама савремених сазнаје најчешће тек из пете или десете руке, од колега управо приспелих из главних уметничких центара света — Стевановић се срчано, неуморно и с највећом пожртвовношћу бори за свој сликарским израз.

Доневши собом из минхенске Академије солидан цртеж, са изразито наглашеним утицајем школе на колорит и уметничко схватање које је све у знаку објективног натурализма, — Стевановић се вредно баца у сликање, у првоме реду нашега пејзажа. Захваћен пленеристичким курсом натурализма, сањалачка природа склона романтичарским заносима рођеног интимног лирика, — он све своје време, слободно од заморне наставничке дужности, посвећује проналажењу и сликању скривених кутова нашег богатог пејзажа, постављајући све на јако романтичну подлогу. Као некада Барбизонци, заљубљен у природу, он се са непоколебивим жаром и одушевљењем стара да што ближе прође природи, њеним тајнама и ћудима, описујући је скромно и са наглашеном намером да у томе буде што више у објективној истини, што непосредније реалистичан. Повучен од варошке буке, сам са собом и у природи, он проводи, као зачаран, часове сликања, за које, сем мотива, не постоји пред њим ништа више на свету, а свако ново платно значи, у исто време, и по корак напред од крутог и штурог академизма, побеђеног непосредношћу утиска и доживљаја те тесне везе сликара и слободне природе.

Читав овај период Стевановићевог сликарства, који завршава са IV Југословенском Изложбом деветстодванаесте, испуњен је делима искреним колико и натуралистички прецизним, ма да колористички не у пуној мери сигурним и чистим, но процртаним савесно. Упознав се, на поменутој изложби, са импресионистичким схватањем, нарочито на платнима Словенаца Јакопича, Грохара и Јаме, он се најједном одушевљава светлосним проблемом импресионизма, његовим бележењем тренутних утисака, и његовом прочишћеном и раскошном палетом. Настаје период страсног студирања светлосних и и атмосферских момената; један исти мотив сликан је у десет разних тренутних разположења; палета је све то светлија, а боје чистије; тонско свођење замењује се звучним колористичким хармонијама, а сликани мотив постепено постаје све мање материјалан и све више се ближи чисто колористичком доживљају, при чему се пластика предмета разбија у низ бојених мрља, док се цртеж од некадањег детаљисања своди на најупрошћенију меру.

*

Импресионистички период Стевановићев може се с правом третирати као најмање личан период његова сликарства, као период у коме је он најмање био са собом. Пре овог периода Стевановић је, можда не-

свесно, али неоспорно, ближе стајао свом пуном сликарском изразу, ма како он морао бити чишћен од утицаја школе и тона који је крај своје пригушености, био још често и прљав и штур колоритом. Ипак, као уклет, читавих десет година он броди и лута импресионистичким водама, мучећи се да у том лутању нађе себе и свој прави пут. У основи натуралиста, везан за природу и дотле увек у њеној власти, он се одушевљава импресионизмом не само што је живахнији и богатији него сликарство у коме је он дотле живео, већ и зато што је овоме могао прићи не губећи од своје натуралистичке основе и тенденције ништа до: материјалност сликаних објеката, и склоност за наглашени детаљ.

После десет година импресионизмовања, Стевановић почиње да увиђа како стално табана у месту, ма како своје техничке способности дугим и истрајним студирањем успео да усаврши. Био је већ запао у шаблон, у маниризам и рецептативност, а још је увек осећао да се налази ван себе и далеко од свог пуног израза. Онда, пред навалом савремених тежњи у сликарству, пред бујицом која је крчила широк пут новим могућностима у сликарству уопште, а према томе и могућностима да се личиости лако нађу и изразе, Стевановић је осетио у себи придолазак нове снаге да раскине са досадањим гледањем на уметност и прекине пут улудо страћених заноса. Млађе његове колеге које су стизале са стране донеле су собом, из Париза нарочито, ново једно схватање, које је преко Сезана и његовог третирања слике ишло уназад преко Курбеа и Делакра до старих Венецијанаца. Чуо се нов један начин изражаја, слушао нови један сликарски језик, који је и сам Стевановић некада наслућивао, а водио је у близину његових симпатија из прошлости. И тада Стевановић дефинитивно кида са импресионизмом, да би се приближио дубљем и трајнијем уметничком језику, враћањем на своју предимпресионистичку етапу.

*

На V Југословенској Изложби у Београду, деветстодвадесет и друге, Стевановићева платна скренула су на себе пажњу својом тамном гамом и неким чудним унутрашњим озарењем, присним колико и колористички једрим. После дотадањег његовог начина сликања, то је било враћање уназад, у епоху Ђорђа Крстића, но без оних снажних контраста светло-тамног. Цртеж понова долази до изражаја, а пластичност предмета, ма како натопљена полутамом, добила је поновно своју вредност, да би ускоро постала врло важан елемент на сликама Стевановићевим. Сем пејзажа, који сав почива на равнотежи маса и нарочито јасно израженом односу земље према небу, Стевановић сад слика и мртву природу, уносећи у ова своја платна исто тако дубоку љубав за објекте сликане на њима, какву је досад уносио само у пејзаж. А композицијски сад већ све утанчанији, он осећа све више где детаљ на слици руши јединство, па се упрошћеност, и композицијска, и пластична и тонска, намеће сама собом.

Из године у годину, од изложбе до изложбе, Стевановић је, после деветстодвадесетидруге, све сигурније заузимао угледно место међу нашим најистакнутијим савременим уметницима, док је у београдској „Лади", поред Љ. Ивановића, несумњиво најзрелија и најизрађенија уметничка личност. Постајући све

то светлији, но још увек у нискоj гами прочишћена тона, који обогаћује све звучнијом колоритском хармонијом, он је, најзад, постигао потпуно сигурно и снажно изражавање, колико лично толико и сликарски чисто. На последњој својој колективној изложби он је то нарочито јасно манифестовао, и после ће тешко да ће се Боривој Стевановић моћи даље развијати, а да то не буде само још незнатно кориговање и глачање његове сликарске фазе, која пред нама стоји као дефинитивна и заокругљена.

Боривој Стевановић није никако сликар реформатор, борбени дух који има амбиција да громким поклицима купи и образује фаланге које ће стварати школу. Скроз интимно и зачарано само собом и у себи, његово сликарство спада у дрхтаве лирске емоције, чије непосредности и искрена срдачност делују танано и присно. Једноставност објеката које је Стевановић сликао, љубав са којом је он опевао на платну наш пејзаж, наше тихо, као уснуло, предграђе, и предмете из свакидањег живота, можда ће мање привући себи људе жедне рафинираних сензација и шумних раскоши велеграда, али ће зато оно увек наћи одушевљене поштоваоце у редовима романтично настројених, сањалица и љубитеља дрхтавих и тананих емоција.

А као сликар чистог и крепког сликарског језика; као уметник који је подједнако дубоко продро и у тајне сликарства и у тајне природе коју је описивао; као аутор многих платана са обиљем позитивних и високих уметничких квалитета, — Боривој Стевановић биће забележен у историји нашег сликарства као један од најизрађенијих и најуобличенијих у редовима оних који имају да буде мост од прекинуте линије наше уметничке традиције ка великим данима цветања наше скоре уметничке будућности.

Мих. С. Петров

Петар Богдановић

Фебруара 18., у Државној Болници у Новом Саду, умро је, а сутрадан сахрањен на Ајмашком Гробљу, човек у кога су, док је био млад, полагане лепе наде, а он их није оправдао. При свем том, у Новом Саду је његова смрт ожаљена од интелигенције најискреније.

Рођен је 20. јуна 1875., у Руми, као један од пет синова Јована и Олге Богдановића. О Јовану Богдановићу је, у *Браники* 1889. број 72., забележено да је, у седамдесетим годинама, „под Милетићем, као прави војсковођа, високо носио заставу у нашем Срему и увек славно побеђивао са својом четом." Петар, међутим, није имао духовну равнотежу свог оца. Гимназију је свршио у Новом Саду (1885—1893.), а онда слушао, кроз три семестра, права у Бечу. Летњег семестра 1895., прешао је на филозофију, слушајући највише немачку књижевност код Минора и помало славистику код Јагића. После тога, он није отишао у праксу; отац је још био жив, а син је волео да учи, па је отишао у Лајпциг где као да је у два маха слушао филозофију, 1897—1900., и други пут 1902. до 1904.

Могло би се питати: колико има у нашој држави људи који су скоро дузину година провели у културним центрима, на филозофском факултету? Или: шта је радио толико у Бечу и Лајпцигу?

Нема сумње, студент Пера Богдановић много је живео студентским животом по кавanама и ресторанима,

око биљара и карташког стола. Притом, до виртуозности је развио смисао за живот у друштуву, који се могао пробудити још у родитељској кући и у Срему. Тако да је већ тих година свако радо тражио друштво Пере Богдановића, као што ће га све више тражити за последњих двадесет година.

Исто је тако несумњиво да је Богдановић кроз све то време студирао и да је стекао лепу једну културу, која се у друштву тим више допадала што није била стручна нити се кретала у једној линији. Само, нервно неуравнотежен од младости, он то није умео справити под кров. Остао је иза њега *Дневник*, вођен неких пет година, сведок његове болести воље. Кад је последњи пут отишао у Лајпциг, с намером да полаже докторат, добио је тему за докторску дисертацију одпроф. Köster-a (о неком песнику XVIII века, Brentzler!), 30. октобра 1902, и до јула 1904., он није ни видео Brentzlera, иако је дневно студирао по неколико сати ствари које су га иначе интересовале.

Можда са каквих двадесет семестара, са два апсолуторија, најзад је примио службу у Новом Саду, 1904/5., а одмах следеће године је отишао на Цетиње, где испити не требају, и обвезао се да служи пет година, до краја 1909/10. школске године. Није било лако Војвођанину снаћи се у оној средини; Богдановић је, међутим, као на јуриш освојио љубав како Црногораца, тако и дипломатских представника на Цетињу, и био освојен новим за њега и лепим облицима живота, које је проучавао у танчине. Са лепом својом културом улазио је у све службе које су га чекале: држао јавна предавања, референсао за Просвјетни Савјет о књигама које држава треба да откупљује; предавао у Државној Великој Гимназији, у Богословско-Учитељској Школи, у руском Девојачком Институту, и у руском Кадетском Корпусу; а био је и директор Државне Библиотеке и Народног Музеја, и управник Народног Позоришта. Научив стенографију, радио је и као стенограф при Народној Скупштини на Цетињу; за време Балканског Рата је служио при Црвеном Крсту, а у Светском Рату до краја 1915. при војној цензури. Што год је заслужио, а овај боем је умео закидати од уста, све је трошио на излете у Италију, на књиге, на даље своје образовање. И непрестано је даље учио, и није стигао да ствара оно што се у Новом Саду и у Матици Српској очекивало од њега. У Матици Покретоваца, наиме, када је Д-р Јован Радонић предлагао да се издаје Историја Српске Књижевности у монографијама које имају израдити: Јагић, Новаковић, Јиречек, Остојић, Недић — једна је монографија поверена и Пери Богдановићу, још студенту: Предвуковска Периода Српске Литературе (К. О. 170 ex 1900.).

Ипак, на Цетињу, он што — шта и напише и објави: 1910., штампао је у сто примерака, као рукопис, Историју Српске Књижевности (само прву свеску). Примерке је разаслао професорима славистике, и многи су хвалили рукопис: Г. Решетар је у своје, и уиме Јагића, хвалио овај рукопис да је „врло згодно састављен за школске потребе." Тихомир Остојић се дивио колико је Богдановић савладао Стару Словенску Књижевност, „не стога што би она била несавладива, него знајући Вас да сте више естет него филолог." Године 1902., Николајевски Краљевски Кадетски Корпус му је штампао, опет као рукопис, у 150

примерака *Немачку Граматику за први разред средњих школа.* У октобру и новембру 1912., загребачки *Србобран* је у 15 бројева донео четири *Писма из Црне Горе.*

Кад је, почетком 1916., избегао из Црне Горе, годину дана посвећује он шетњи по Швајцарској, непрестано даље учећи. Почетком 1917., њега влада Краља Николе позове у Неји код Париза, именује га секретарем, а после начелником у Министарству Просвете, уредником Гласа Црногорца, шефом Пресбироа и начелником у Министарсаву Спољних Послова, — и он се одлучује да свом Господару послужи верно до конца свог живота. Он би то био и учинио, да га „господа у Неји" нису одбацила као исцеђен лимун. 31. јануара 1920., исти дан кад је умрла и мати му која га је нарочито волела, њему је укинута плата с поруком да „слободно може и сме поћи у војску, у Италију." Тек тада, он се пашта од господе у Неји, одлази у Кан и Антиб да пољуби руку краљу Николи и Краљици. Онде неко време врши дужност секретара — писара код Краља, али га и овај отпушта, забринут да ли ће га моћи плаћати. После смрти Краља, он полази, марта 1921., у Лондон да тражи себи нову домовину; био би је, може бити, и нашао, али се јавља болест која га слама, и он се покајнички обраћа домовини, Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, с молбом да га прими у просветну службу. Притом, он правда свој поступак што је истрајао на повереном му месту и служио надлежним властима и онда кад је њихова ствар била очигледно пропала. Признао је да га је савесност у служби заплела у династичке распре, и да је „доспео у опреку с једнодушном вољом народа у домовини"; признао је и више, као да је то чинио „у сталном сукобу са личним убеђењем." Толико покајање, а још више писмо пок. Мих. Гавриловића, његова пријатеља још са Цетиња, довело га је фебруара 1922. у Кикинду, а већ септембра 1922., враћа се он у Нови Сад, у средину из које је израстао, да, међу својима, праћен многом љубављу при сваком блеску духа његова, заврши многотрудни свој живот. Овде, у школи, он ради одлично: сву енергију немирнога свог духа троши на проучавање дечје психе, на одабирање знања које треба пробудити код деце, на тражење лепих начина настављања. Ван школе, око боема се скупљају сви који воле хумор, најтањи цвет културе, које разгаљују варнице од духовитости. Јер он је одиста дезинфиковао духовну атмосферу Новога Сада, тако пуну филистарства и снобизма.

Сад је Нови Сад сиромашнији једном оригиналном фигуром, човеком жива духа, који је нада све ценио духовна блага која је ревносно сабирао од Беча до Лајпцига, до Париза и Лондона. Нови Сад је и осетио шта је изгубио: искрено је ожалио смрт свога Сократа, и одао му све посмртне почасти. То је дуговао човеку који није прегао да свој спомен продужи писањем књига (управо пред смрт је превео Марк Твенова *Тому Савијера*), него је био сејач идеја живом речју, на симпозионима и на трговима. Зато, спомен на Перу Богдановића неће брзо избледети у сећању новосадске интелигенције.

В. Стајић

Оснивање ПЕН-Клуба у Загребу

На иницијативу београдског ПЕН-Клуба, као мандотора лондонске матице, основан је ПЕН и у Загребу. Оснивање овог Клуба у Загребу

веома је интересантан и карактеристичан догађај за овдашње књижевне прилике и односе међу појединим књижевницима и књижевним групама. То је управо један важан документ за књижевну хронику крватске метрополе. Ту постоје три књижевна удружења. Најстарије, по хронолошком реду, јесте *Матица Хрватска*, која је од илирских времена па све до почетка овога столећа била центар и главна жила куцавица и књижевног и културног живота у Хрвата, и у којој се данас налази на окупу наша идејно најстарија генерација. Друго је *Друштво Хрватских Књижевника* (ДХК). Основано је почетком овога века, на валу предратне модерне. Данас ДХК представља, са својим органом „Савременик", извесну средњу линију између најстарије и најмлађе књижевне генерације, иако се задњих неколико година приближило Матици толико, да су у одбор ДХК, биран 1926., ушла и два истакнута Матичара. Треће, по хронолошком реду, најмлађе, јесте Друштво Југославенских Књижевника (ДЈК). Основано је средином 1926., иницијативом најмлађе књижевне генерације. Иако том удружењу дају тон најмлађи и најагресивнији, ипак је основни тенор програма ДЈК: изграђивање једне централне организације свих књижевних радника Хрвата, Срба и Словенаца. Програм му, дакле, није књижевно-идејан већ организаторан и социјалан. У свом првом налету ДЈК заузело је, силом прилика, оштар став и према МХ и према ДХК. Тиме је изазвало против себе, у једном делу загребачке штампе, оштру кампању. Чинило се да ће, уместо једног синтетичног развоја ситуације, планути огорчена борба, која ће ДЈК гурнути од социјално-организаторског програма на базу књижевно-идејног ексклузивизма и стварити табор „младих" против „старих".

У том часу, почетком октобра 1926., долази иницијатива за оснивање загребачког ПЕН-Клуба. У почетку су вођени невезани разговори између једног од оснивача ДЈК са члановима београдског ПЕН-на. На основу тих разговора затражио је одбор ДЈК од београдског ПЕН-а информације о начину и методама оснивања Клуба. После тога догађаји су се развијали врло брзо. Београдски ПЕН, као мандатор лондонске матице, дао је мандат поменутом члану одбора ДЈК за извршење припремних радова, и са предложеног списка изабрао десет оснивача. У исто време, док је трајала та акција, покренута је и са стране неколицине истакнутијих чланова ДХК самостална акција за оснивање загребачког ПЕН-а у директној вези са лондонском матицом. Десило се, дакле, да су у Загребу образована два акциона одбора, који су радили један мимо другога. У једном је била већина ДЈК, а у другом већина ДХК и МХ. Није преостало друго већ да београдски ПЕН захвати директно у ствар, и да поради око фузије тих двају одбора. Коначно, у јануару о. г. београдски ПЕН шаље у Загреб сво)а два делегата, гг. Ибровца и Крклеца, да реше спор. На заједничкој вечери, на којој су се састале обе групе под председањем г. Домјанића (председника МХ), постигнут је споразум и основан јединствени загребачки ПЕН. Свака група дала је по три одборника, а сва шесторица изабрала су изван свог круга седмога, председника. Одбор се конституисао овако: Д-р Дежман, председник, Д-р Ђуро Димовић, секретар, Драгутин Домјанић, Милан Беговић, Д-р Стражницки, Д-р Невистић, Станко Томашић, одборници. Ту се,

дакле, први пут у Загребу нашли на окупу представници свих постојећих књижевних друштава.

Ова би појава могла, у нашој средини, дати одличних резултата, тим пре што се ту једноставно јавља тенденција, да овај ПЕН не буде само друштвено-репрезентативно удружење (као на пр. сви остали центри европског ПЕН-а), већ да се на тој платформи и под тим именом изгради један наддруштвени књижевни форум, који је толико потребан у овом тешком стању у ком се налази књижевност и књижевници не само у Загребу и у Хрватској него и у свим осталим културним центрима нашег троименог народа.

Сш. Т.

Беда немачких књижевника

Ако се код нас говори о кризи књиге (а под тим се разуме да се књига слабо купује), није ни чудо; али о беди наших књижевника се не може говорити, јер наши књижевници не живе искључиво од књижевног рада, и пре би се могло говорити о беди целокупне интелигенције. Међутим, слабо је позната ствар да у Немачкој, књижевници живе у страховитој беди. Стање немачке науке и уметности, после Рата, постало је врло тешко, а беда је захватила нарочито књижевнике, којима понос и стид не дозвољавају да о томе јавности говоре, те је зато њихова горка судбина и остала непозната. Фриц Леве (Fritz Löwe) изнео је, у облику анкете, мишљења одличних немачких књижевника и великих издавачких кућа о том питању (Neue Freie Presse, од 23. јануара и 30. јануара 1927: Die Not der deutschen Schriftsteller: Welche Aussichten breiten sich in Deutschland dem jungen Schriftsteller?). Забележићемо неколико одломака из одговора на ту анкету, да бисмо имали бар некакву слику о тешком животу оне класе која сачињава духовну елиту Немачке.

Лудвиг Фулда, председник Удружења немачких позоришних писаца и компониста, вели: Беда немачких књижевника поново је дошла до високог ступња. Многи познати писци формално умиру од глади. Узроке налази он у необразованости имућних кругова, услед чега је опала куповина књига. Фулда, као и многи други, опомињу младе људе да се не одлучују, ма како били обдарени, за слободан књижевнички позив, јер без економског ослонца (било у иметку, било пак у каквој другој заради) доћи ће у велику беду.

Георг Енгел, председник Друштва немачких приповедача, вели: Беда немачких књижевника могла би се донекле поправити живљим тражењем књиге, али је оскудица у новцу врло велика. Он криви много и књижаре, и предлаже укидање нормалне цене: нека се књига узме као и друга роба, чију цену подешава и мења продавач према тражњи књиге и по свом нахођењу. Факт је ту, вели, да стари и млади писци гладују; неки станују у сиротињским домовима, други чисте улице. Полуталенти, саветује Енгел, нека далеко обилазе око песничког брега. А они прави, који јашу на свом демону, попеће се на врх, и упркос свој беди и невољи. Енгел сматра да је судбина књижевника у тесној вези са добростањем целог народа.

Д-р Конрад Марил, шеф издавачке куће С. Фишера у Берлину, износи противна мишљења. По њему, комерцијализовање производње књига и часописа пружа данас духовном раднику богатије и уносније занимање него икада досад. Једно дело

добија вредност када може да изазове интересовање и тражење. Трагика је често у томе да то тражење не зависи од квалитета дела, али зато нису књижаре криве. Оне, напротив, помоћу свог ауторитета и своје пропаганде, баш помажу ширење и оних књига које тешко продиру. Много су криви својој беди и сами књижевници, који од свог аматерства хоће да начине свој позив. Немачки издавачи, уосталом, и чекају правог великог немачког књижевника, да га прихвате, издају, преводе, јер такав књижевник даје хлеба и хиљадама осталих радника. Није истина да се мора осредње или рђаво писати па да се гомили допадне. Наравно, мора се знати говорити њеном схватању и осећању. Прича је, вели Д-р Марил, да има рукописа који непрочитани леже у писаћем столу издавача.

Карл Рознер износи да данашњи млади књижевници, у времену свога развијања и учења, немају материјалног ослонца, како су га имале старије генерације дошавши рано до материјалне независности. Данас су све породице у материјалном погледу уздрмане, те млади књижевници немају ни ту прву потпору од куће. Рознер предлаже младим људима да створе прво, ма на који начин, сигурну материјалну основу, па ће они, уз осмочасовни дневни рад, и поред свог другог позива, моћи да стварају и изнесу, у миру и независно, оно што је у њима најбоље. Саветује младим писцима да прво нађу какво место у практичном животу, па после, и уз то, да се посвете књижевном стварању.

Ернст Роволт, издавач, вели: Беда данашњих књижевника није баш ништа нарочито ни ново, јер ни пре Рата им није ишло добро. Цене књига нису се подигле у сразмеру са потребама живота. Нетачно је, вели, кад се говори да се данас мање купује него пре. Успеси књига су данас бржи и већи него што су били пре Рата. Изгледи младих књижевника су данас рђави, јер данас у Немачкој има мало младих талената. Од стотину рукописа, 97 не ваљају. Немци немају, данас, приповедачких талената. Велика публика и велико интересовање може се задобити скоро само занимљивим и добро изабраним предметима, а не исповестима ма како лепе душе.

Јакоб Шафнер напада друштво: Држање друштва према песницима и писцима је једна скандалозна историја. Многи су писци пропали због глади, претераности у раду, због политичких и других тешкоћа, а нарочито због борнираности друштва. Шафнер захтева од државе да са извесном сумом помаже младим талентима у времену њиховог развијања, да не би, услед беде и очајања заузели против државе непријатељско, комунистичко становиште. Требало би да држава организује комисију која би испитала младе таленте, а којима би, потом, држава пружила минимум за живот. На тај начин би се сачували и развили многи таленти, у интересу целог друштва, а спречило би се развијање противдржавних мисли. Нарочито би требало да се нова немачка Песничка Академија позабави овим питањима. На крају, Шафнер је мишљења да се свако чува од списатељства као позива, јер је оно увек, и онда када доводи до успеха, само мартирство.

(с. б.)

КЊИГЕ И ЛИСТОВИ

*

Руска Црква

Michel d' Herbigny S. J.: *L'aspeci religieux de Moseon en oktobre 1925. Roma, 1926.*

Већ неколико година, живот у Русији тежак је за проучавање готово исто тако као и живот народа централне Африке. Тим више интереса имају књиге писаца који су имали могућност да тај живот лично упознају.

Мишел д' Ербињи је чувени католички научник, директор папског Источног Института у Риму. Он је био неколико пута у Русији, зна руски језик, и још раније издао је неколико књига о руском црквеном животу.

У најновијем своме раду писац излаже своја лична посматрања, која је вршио у октобру 1925. г., кад је у току две недеље дана живео у Москви. Како каже у своме предговору, он је добио визу под условом да се бави искључиво религијским животом, и тај услов је испунио.

Писац подробно говори о стању најважнијих организација, на које се поделила православна руска Црква, наиме: о Цркви патријарха Тихона (гл. II), о „Црвеним Црквама", т. ј. о „Црквеном Пороћају" еп. Антонина и др. (гл. III), „Синодској Цркви" (гл. IV) и њеном Сабору, на којем је био присутан и сам писац (гл. V), затим о стању католика и протестаната (гл. VI), и, напослетку, о општем моралном облику Москве (гл. VII).

Ма да је писац био везан својим обећањем, ипак су мрачне стране бољшевичког режима: одсуство сваке личне слободе, шпијунажа, особито у погледу поглавара Тихоновске Цркве, морална

поквареност младежи, сиромаштво становништва, јасне за читаоце. Писац прича: кад је посетио патријаршког заменика митрополита Петра, једна стара угледна госпођа, која је перфектно говорила француски, предложила му је да преводи његов разговор са митрополитом. Касније писац је дознао да је то била бољшевичка шпијунка. Кад је био на Сабору „Живе Цркве", он је опет видео ову своју познаницу са другом дамом, која га је замолила да узме писма за беле официре у иностранству. „Провокатори обелодањују понекад више вештине", примећује тим поводом писац. „Полиција са великом пажњом прати странце", пише он у последњој глави, „она их прати улицама, чека их при изласку из куће, ноћу телефоном пита, јесу ли код куће. Кад се јавим на телефону, одговарају ми: „погрешно", а други пут: „контрола апарата". У поноћ! То је најбоље организована полиција у читавом свету, више оштровидна него царска, и данас надмашује чак и јапанску, која је досад давала рекорд".

Страшно је морално стање младежи. „Антирелигијска пропаганда јавља се тамо у свакојаким формама. Дете мора бити прави јунак да би имало под кошуљом крст или иконицу. Другови муче такве чак више него учитељи. Али се грубост и свака изопачења повећавају код ових малих атеиста, и влада је тиме већ озбиљно узнемирена. Дисциплина се вратила у школу, као и у касарну. Али заједничко васпитавање сполова, сталне заједничке игре, заједнички живот, рђави примери, сувише рано изазивају разне катастрофе. Медицинска статистика сведочи да многе сувише младе мајке умиру у време порођаја, друге рађају идиоте. „Известија ВЦИКА" саопштавају, да су делегатке из провинције тражиле повишење границе за брак за девојке, и она је сад повећана од 14. година на 17. Покушај да се примени биоскоп, да им отворе очи за последице сполних греха, дао је обратне резултате. У томе узрасту све ово још више узбуђује љубопитство, инстинкт подражавања, тежњу за личним опитом, и не може да задржи од тога ни једно дете."

„У прозорима стоје велики плакати: „Не заборавите завете Иљића!" (т. ј. Љенина), „Чувајте завете Иљића!" Али цела његова популарност не може да замени закон и заповести божје. Неколико разговора које је он (Љењин) имао у врло чудноватим приликама са једним свештеником, кад га је болест већ оборила, али још није одузела од њега разумевање, доказују да је он тада скренуо пажњу на величину (grandeur) хришћанске идеје" (стр. 277.).

Интересантни су подаци о руским црквеним партијама. Писац тврди да су, приближно, три четвртине православног становништва

потпуно верне заветима патријарха Тихона, док новој цркви, која се назива, сад „Синодаљњаја", припада око 200 епископа, 17.000 свештеника, 16,000 храмова, и скоро једна четвртина становништва. „Красниja (црвене) Цркве" немају никаквог успеха и близу су потпуном ишчезавању.

Као главни недостатак интересантне књиге д' Ербињи-а морамо подвући одсуство објективности. На црквене догађаје у Русији он гледа кроз наочаре једне, и то Синодске, партије, са којом је он изгледа, провео готово све то кратко време које је имао на расположењу у Москви. Доста је сравнити ову књигу са тиме шта пишу о својој цркви сами „живци", т. ј. припадници „Живе" или „Синодске" Цркве, на пример проф. Б. В. Титлинов у брошури „Новаја Церков" (Петрогад—Москва, 1923.), да би видели да учени језуита хоће да буде „plus royaliste que le rei même".

Члан ове црквене партије, и чак и секретар њеног сабора 1925. год., што спомиње и сам писац (стр. 237.), Титлинов отворено признаје да је та партија створена од групе петроградских свештеника који су, уз помоћ бољшевика, на револуциони начин, преваром и силом, одузели власт од патријарха и дали новој црквеној организацији потпуно презвитеријанско устројство, у којем свуда стоје на првом месту власт и интереси свештеника, док се народ са великом мржњом односи према овој сталешкој секти. Међутим, код католичког писца та се секта јавља у најсветлијим бојама браниоца хришћанских идеала и црквеног реда. Он чак покушава доказати (стр. 234.) да Синодска Црква и Жива Црква није једно исто. Међутим, нема никакве сумње да је Синодска Црква, од самог почетка свог постојања, сама усвојила назив Жива Црква, а заменила га је називом Синодска Црква или чак просто Православна Црква на своме конгресу у августу 1923. год., кад је опазила да народ неће ма какве нове цркве. То је политика „of mimicry". И сасвим погрешно намеће писац назив Жива Црква организацији еп. Антонина „Церковноје Возрожденије" (стр. 203—204.), док се, у ствари, та организација од самог постанка свог налази у огорченој опозицији са „Живом Црквом".

Напротив, у погледу Тихоновске Цркве, ове праве цркве мученика и бранилаца православног учења, којој, не гледајући на гоњења, и сада припада велика већина руског народа, писац није нашао да каже ништа паметније но да су њезини епископи фанатички, да не проповедају, да не уче катихизис, и да се брину само о старом календару и дужини своје косе.

Он радо понавља клевете о „Тихоновцима" њихових противника, и додаје још своје, особито о поглавару православне руске

цркве, заменику патријарха-митрополита Петра. На пример, он пише да је заменик патријарха послао у заточење своје конкуренте, друге заменике патријарха, м. Агафангела и м. Ћирила (стр. 235.) То је клевета. М. Петар никад није имао могућности ма кога послати у заточење, чак, и да је хтео; то је чинила Жива Црква. М. Агафангел био је послат у хладни Нарим по тражењу Живе Цркве, пошто, у лето 1923. г., није пристао да призна њену власт. Исто тако, и сам м. Петар већ више година налази се у затвору у Москви, и опет по тражењу Живе Цркве пошто 1. окт. 1925. г. није пристао да призна власт те Цркве. Писац кори м. Петра зато што, бајаги због властољубља, није сазвао досад сабор, али раније сам је писао колико је тешко сазвати сабор под антихришћанском владом (в. његову књигу: „Après lamort du Patriarche Tykhon, p. 93.). На једној страни своје књиге он кори м. Петра зато што је раније био „мали, красни" (црвени) чиновник у Министарству Керенског (стр. 212.), а на другој сам спомиње да је био грађански чиновник у рангу ђенерала (стр. 234.). У ствари, м. Петар је био још у царско доба ревизор духовних школа у Св. Синоду. Не допада се о. језуити чак ни то што м. Петар живи у лепој вили, која, по његову мишљењу, мора скупо стајати Тихоновце. Речи једног бољшевичког чиновника, који је говорио о узајамним потказивањима свештеника, имајући у виду потказивања поглавара Живе Цркве против Тихоноваца, писац тумачи у смислу узајамних потказивања самих Тихоноваца (стр. 213). Он се позива на признање Живе Цркве од стране Цариградског Патријарха, док је раније сам писао да Цариградски Патријарх нема права да се меша у унутрашње послове Руске Цркве и да је сад тај престо изгубио свако значење (в. његову књигу: L'âme religieuse des russes, Roma. 1924., p. 60. и др.)

Исто тако, сувише је суров писац у својим суђењима о другим противницима Живе Цркве и, пре свега, о Црквеном Препорођају еп. Антонина (стр. 214—221.). Међутим, не гледајући на њене чудноватости, ове секте, по признању чак самог проф. Титлинова, имају више идејни карактер но Жива Црква, ова чисто поповска организација, која је издала праве црквене интересе за интересе свештеничког сталежа, и без обзира се користи снагом бољшевичке владе у борби са својим противницима.

Уопште, упркос сувише честим уверавањима писца о својој беспристраности, тенденциозност књиге је јако изражена, и у том погледу она стоји у противречности не само са ранијим расправама писца, већ и са ранијом званичном политиком самог Ватикана. У

писму које је било послато 12. јуна 1923., по наредби самог папе, од чувеног кардинала Мерсје енглеском краљу и председнику Сједињених Држава Северне Америке, читамо: „Чини се да Совјетска Влада припрема нови атентат. Сабор (Живе Цркве, 1923. год.), који ниуколико нема права да говори уиме Православне Цркве, решио је да лиши чина високопоштованог патријарха Тихона, који је крив само зато, што је остао чврст у испуњавању дуга и веран своме духовном служењу, као глава Православне Руске Цркве. Циљ овог безбожног решења је јасан: чланови сабора хоће да олакшају Совјетској Влади изрицање смртне пресуде вођи, који се користи побожном љубави читавог народа". (В. руски католички часопис у Паризу: „Вера и Родина", No. 32—33., стр. 235.)

Да ли се књига д' Ербињи-а јавља као последица утицаја мотива чисто личног карактера, или она означује промену опште Ватиканске политике према Руској Цркви, то питање сада не можемо решити, али се сама собом намеће мисао да католички пропагандисти имају наду да ће организацију која нема за себе потпоре у народу и која постоји само зато што је још потребна бољшевицима као оруђе за поделу Руске Цркве, лакше запленити но Тихоновску Цркву јаку својом моралном висином. Ипак, то није прави пут за измирење двеју великих хришћанских цркава, и кад д' Ербињи кори православне за зближење с англиканском црквом, која се оделила од Римске Цркве (стр. 207. и др.), јављају се еванђелске речи: „Врачу, излечи се сам" (Лука 4., 23.). Потпомагати Живу Цркву, која је вештачки створена ради упропашћења Руске Православне Цркве, то значи само продубљивати амбиз између Рима и Русије.

С. Троицки

БЕЛЕШКЕ

Сједињене Државе Европе

Владимир Војтински: *Проблем Светске Привреде.* Издање Централног Секретаријата Радничких Комора у Београду. 1926. Стр. 54.

Ова брошура је скраћен превод књиге W. Woytinski: Die Vereinigten Staaten Europas, која је ове године изашла у издању књижаре немачке социјалдемократске странке J. U. W. Dietz Nachf. Дело г. Војтинског наводи закључке до којих је он дошао при раду на великој статистичкој студији објављеној, на руском и немачком језику, под насловом „Мир в цифрахъ" („Die Welt in Zahlen"), а који садржи опсежан материјал о развитку разних грана светске привреде у XX веку.

Општи закључак пишчев, који потврђује непристрани језик цифара, ово је: европска привреда, која је изванредном брзином и врло равномерно напредовала пре Рата, за време Рата и делимично после њега преживљује паузу, чак и регрес у своме кретању. Тек у задње време видимо у неким гранама враћање предратним цифрама. Нарочито велику штету је претрпела пољопривреда, претежно због смањивања производње жита у Русији. Наиме, у годинама 1909. — 1922. мањак европске жетве према годинама 1909—1913. износи 31,4 милиона тона, т. ј. око $^1/_3$ целе производње. Мањак иако у мањој мери, постоји и у продукцији угља и гвожђа. Смањивање производње непречишћеног уља пак још је већи но смањивање производње жита. Напротив, потрошња каучука, грађење бродова, и производња моторних кола, премашили су предратне цифре. Али ни ове по Европу повољније цифре не мењају општу слику газдинства; за њ је карактеристично да „срце светске привреде не куца више у Европи", и да је Америка у светској утакмици оставила Европу далеко иза себе, у гранама у којима је био заустављен напредак, и тамо где је било прогреса. Ван сумње, Европа је изгубила темпо развитка.

Узрок ове појаве, према мишљењу г. Војтинског, није само Рат, који је исцрпео снаге Европе и наметнуо јој велике финансијске терете у корист Америке, но и велики преокрет у техници, па и тешко историјско наследство које је примила Европа од далеког старог доба, а које Америка нема. Превласт Европе била је заснована на богатим резервама нашег угља и сировог гвожђа, и на огромним колонијама, у којима се спроводила „злочиначка и срамна политика" експлоатације црних и жутих народа. У задње време парне машине које раде угљом, све више су потискиване од мотора са унутрашњим сагоревањем, који се служе нафтом, и од електричне енергије, за чију производњу се искоришћују водене снаге (бео угаљ). У овим новим изворима енергије ваневропске земље су много ботатије од Европе, те је Америка прва почела да искоришћује те изворе, много интензивније него Европа. У њој је сада сре-

диште светске индустрије нафте, ту цветају све нове гране индустрије које су везане са уљем, ту се спроводе у најширем и најуспешнијем обиму електрификације водених снага. Напротив, Европи грози безизлазна криза угљене индустрије због смањивања потрошње у целом свету. Са друге стране, долази крај колонијалног царства западно-европских држава, јер жуте и црне расе, које су се бориле у редовима Антанте против белих у току Светског Рата, стекли су војничко искуство и изгубили веру у непобедивост белих. Колонијално царство њихово је са свих страна угрожено великим пожарима (догађаји у Индији, Египту, Мароку и Кини), а губитак колонија значи за Европу слом, чије се последице једва могу сагледати и представити.

Америка је успела да избегне све те опасности. Писац налази да се главни узрок тога налази не у природним богатствима Америке, не у проређености и особинама њеног становништва, но у политичком и економском јединству Америке. Територија Америке, која броји 218 милиона становника, подељена је на 27 држава, од којих Сједињене Државе имају преко половине овог становништва. Напротив, Европа броји 450 милиона становника, који су подељени на 35 независних држава, од којих највећа, европска Русија, има само 22,4% од свег европског становништва. Дакле, једини спас Европе је, према мишљењу г. Војтинског, да све европске државе и један део мањих ваневропских покрајина и доминија образују Сједињене Државе Европе. (Писац тежи да одвоји своје идеје од паневропског покрета, али углавном се развијају тим правцем). Као прелаз томе стању може послужити царински савез европских држава. Само укидањем међудржавних граница и преуређењем своје привреде Европа се може ослободити зависности од ваневропских земаља и постати самостална економска целина, која производи довољно животних намирница, сировина и прерађевина за своје становништво.

То су занимљиви закључци г. Војтинског, који је покушао да укаже пут за спас Европе из гвозденог круга економске зависности и трајне привредне кризе, и да конструише једну широку схему њеног економског и политичког развитка.. Статистички подаци које је г. Војтински прикупио и упоређивања која наводи врло су занимљива и јасна, али његова предвиђања и закључци нису потпуно документовани, него изгледају априорни и спорни. Ван сумње, хипертрофирани послератни протекционизам и повећање броја царинских граница услед стварања више нових држава, јесу делимични узроци привредних патња Европе, а закључење трговинских уговора, који би донекле ублажили царинске строгости, и стварање појединих царинских савеза, не само да је за жељење но и од преке потребе. Идеал Сједињених Држава Европе јавља се већ као много удаљенији циљ; да се он постигне, треба још савладати огромне економске, политичке и психолошке препреке. Остварење овог задатка захтева више деценија, ако не и столећа. Али, иако би овај задатак, као што мисли г. Војтински, могао бити постигнут за релативно кратко време, нема гаранције да ће се Европа, у овом случају, у економској утакмици наћи у подједнаким условима с Америчком Унијом, јер г. Војтински потцењује разне особине Американаца, које се огледају у њиховом политичком и социјалном уређењу. Пре

свега, не ваља Сједињене Државе узимати заједно с Аргентином или Бразилијом. Ако говоримо само о Сједињеним Државама, које готово искључиво узима у обзир писац, оне су биле доскора један котао који је успешно прокувао огромне количине емиграната свију народности и претворио их већ у другој генерацији у праве Американце, који се истичу предузимљивошћу, жудњом за слободом, и личном иницијативом, а то су особине англо-саксонске расе. Већина европских народа, са њиховим етатизмом и очекивањем једног спаса у свима околностима од државе, са њиховим бирократизмом, било монархијским, било републиканским, било социјалистичким, неће бити у стању да успешно конкуришу Америци иако се промени карта Европе, све дотле док не развију у себи особине воље и карактери сличне англо-саксонским. Г. Војтински прецењује установе и потцењује личне и расне особине. Спас Европе зависи не само од промена у међународним и међукласним односима, но и од васпитања народа, од подизања духа личне иницијативе и самосталности. Проблем Сједињених Држава Европе јесте само један од проблема, чије ће повољно решење утицати на будућност европске привреде и целе њене цивилизације.

Occidentalis

Аграр у СХС

Д-р Милан Ившић: *Les problèmes agraires en Jougoslavie.* Paris 1926. стр. 371., цена 100 дин.

Један од најважнијих проблема које је наша млада држава имала да реши, без сумње је аграрни проблем. О овом питању је доста писано у нашој стручној литератури, но ни један стручњак није толико исцрпно третирао ово питање као г. Д-р Милан Ившић, доцент на Универзитету и на Економско-Комерцијалној Школи у Загребу. Писац је имао ту срећу да му је г. Виктор Боре, бивши министар пољопривреде, а сада члан парламента у Француској, написао врло ласкав предговор:

Дело је подељено у три партије. У првој партији износи географско стање и геолошку формацију у Југославији са гледишта агриколне експлоатације, а у другом делу износи историјат социјалног, правног и економског стање југословенског сељачког сталежа. Он исцрпно анализе феудални режим у Хрватској, Славонији, Војводини и Словенији, затим отомански аграрни режим у Босни, Херцеговини, Србији, Старој Србији и Маћедонији. Најважнији је трећи део, у коме говори о аграрној реформи после 1918. г. Споменувши принцице којима се служила аграрна реформа, износи стање великих домена у Хрватској, Војводини и Словеначкој. Врло је интересантан трећи одељак, у коме износи експропријацију великих домена и колонизацију. На крају, посебно критикује аграрну политику у Босни и Херцеговини од окупације 1878. г. до данас, и аграрни режим у Далмацији, те испитује аграрну реформу са гледишта аграрне политика.

На крају књиге, писац нам даје закључак са позитивним и негативним резултатима аграрне реформе од 1919. г. до 1926. г., те износи своје предлоге:

а) треба јуридички организовати сељачко фамилијарно власништво, подједнако у целој држави; овамо спада и комасација малих парцела;

б) тре а организовати агриколни кредит личним кредитом, хипотекарним кредитом и кооперативама за продукцију и потрошњу;

в) треба сељацима дати стручно школовање, реорганизовати финансијску политику прогресивним порезама, и централизовати у специјалном институту статистику.

За тај посао, по мишљењу писца, није дорасло Министарство за Аграрну Реформу, него је потребно креирати Министарство за Агрикултуру, а оно прво укинути, пошто би ово вршило посао и тог укинутог министарства.

Књига је изашла у врло укусном издању, са статистичким таблицама. Дело је писано јасним и концизним стилом.

Д-р С. Ђ.

Војвода Путник

Живан Ј. Ранковић: *Војвода Радомир Путник, његов живот и рад.* Сарајево 1926. г. Државна Штампарија. Цена? (Збирка великих војника.)

За ову књигу не може се рећи да је без вредности. Али, ма како да је њен писац успео, уложивши свакако велик труд да прикупи и наведе све што се о великом Војводи писало, опет књига, нарочито својим склопом, не представља дело какво је заслужио славом увеличани наш војсковођа. Две су главне мане ове књиге: пренатрпаност прибраног али не прерађеног материјала, и развученост, опширност. То је пак дошло отуда што је писац узе и у књигу унео све што се о Војводи писало, што је нашао, и што уопште нема никакве везе с његовим животом и радом. У књизи ће читалац наћи готово све што је о Путнику писано у часописима, листовима, алманасима, са навођењем целокупне библиографије, тако да се главно губи у споредном и да се веза врло тешко може одржавати.

Јер ма колико да све што је ушло у књигу има своју релативну вредност, опет се при писању морало понешто изоставити, прерадити и разредити. Овако, поједини одељци нису никако, или тек врло слабо, повезани, и нема потребне органске целине; једном речи, књига не представља синтетички написано дело. Зато, ма како да су поједине главе, свака за себе, добро дошле да као лектира послуже, цело дело, укупно узето, не представља неку велику вредност. Навођење цитата, узимањем читавих одељака из описа и излагања операција из наших ратова и осталог што има везе са животом и радом Путника, представља огромну грађу, али све је то разбацано, растурено, у многоме и сувишно, тако да даје слаб, блед утисак. И оно што је важно, битно, потребно да се изнесе, изгуби своју вредност кад се око њега набаца и оно што слаби тај утисак.

Али, можда писац није имао намеру да пружи дело како ми замишљамо. Ако је хтео да задовољи прву потребу, узимајући од свих оних што су о војводи писали, а не склапајући целину, књига ће задовољити и моћи послужити као лектира.

Зато ће се још морати чекати на будућег историчара који ће ту празнину попунити. Истина, о војводи Путнику се још са жестином и огорченошћу пише, али временом, кад се донесе устаљено, објективно мишљење и суд, биће омогућено да се о овој маркантној личности напише оцена достојна његовог рада и заслуга.

Дотле ће књига г. Ранковића ту празнину попунити. У њој ће се наћи довољно материјала, и она ће исцрпношћу својом указати доцнијем раднику на изворе одакле треба потребне податке узимати. Французи, као и остали велики народи, имају, у овој врсти књижевности, дела о

великим својим војсковођама, славним капетанима, знаменитим личностима, у којима се, стручно а лаким и за ширу публику разумљивим стилом, износи живот и рад њихов.

Ђ. Ђирић

М. Т. Селесковић:

I Снови, II Ессе Нотo. Велики Бечкерек, Дајковић и Петровачки, 1926.

Не може се рећи да је у српскохрватској књижевности велик број моралиста, писаца који више свега иду за тим, да изразе свој поглед на свет, и да њиме надахну људе слабије видовитости и тање осетљивости. Али, њих има, почев од Доситеја, па до Људевита Вуличевића, до војводе Марка Миљанова, до Боже Кнежевића и г. Светислава Стефановића. У ту врсту књижевности спада и ова књига, али има у њој своје посебно место.

Пре свега, г. Селесковић се издваја из споменутог друштва тиме што његова књига стоји много ближе песничкој него ли научној половини књижевности; он не даје мисли, него снове; његова је уметност много више музика, него ли пластика. Отуд лирске теме његових снова: смрт, љубав, срећа, истина, бог; отуд, други део ове књиге, више него први, је збирка кратких песама које подсећају на јапанске кратке лирске песме које се састоје из 31 или из 17 слогова: „Помислих: опали цвет се вратио грани, а то лептир.“ А овде: „Оно су зли часови у којима се кајеш за добро дело које си учинио.“

„Твоје кајање је тада као кобац кога си пустио да удави невину птицу.“

Снагом израза, да ли ови снови, да ли ова лирика спада у књижевност Доситеја, Вуличевића, Миљанова, Боже Кнежевића? Питање се мора поставити, јер и по томе као да се издваја ова књига из лепога друштва у које, мислимо, спада. Као да се стално осећа, при читању ове књиге, да то није скоро једина књига њеног писца у којој је згуснуо сав свој поглед на свет, скоро све своје искуство живота, све своје сузе. Или је дејство од читања пролазно само за мање музичке и мање лиричне духове? Ма како ствар стојала, књига г. Селесковића је добра и за препоруку.

В. С.

Бранимир Ђосић:

Египћанка. Београд, 1926. Издање С. Б. Цвијановића.

Млади београдски приповедач г. Б. Ђосић даје већ и трећу књигу, под горњим насловом. Темпо похвалан. Његове „Приче о Бошковићу“ (1924.) и роман „Врзино коло“ (1925.) примљени су у своје време добро, и није претерано рећи да г. Ђосић пише као добар део добрих наших приповедача. Омладински заостатак, с темама романтичне психологије, г. Ђосић пише разговетно, забавно. „Египћанка“ све то пристојно посведочава.

Али ... неоспорно трудољубив, упечатљив и даровит, г. Ђосић ће зацело и уочити: како под видом забавности добрим делом наших добрих приповедача страрно осваја т. зв. „књижевна свакидашњица“; како је неопходно бити и одгајивач добре реченице; како је добар писац добар мајстор по превасходству. У име тог књижевног идеализма, ако је до саветодавности, г. Ђосић је заслужио једно естетично ферије.

В. С. — З.

Руска књижевност

Д-р А. Л. Погодин: *Историја руске књижевности*. Београд, 1927. Издавачка књижарница Геце Кона.

Интересовање српских читалаца за руску књижевност давнашњег је датума: још седамдесетих и осамдесетих година преводили су се радо и много руски писци на српски језик. Може се рећи да нема ни једног главнијег руског писца ни крупнијег дела руског који би остали непознати српској публици. Кад се уз то узму у обзир непрекинуте везе и утицаји српске и руске црквене књижевности од средњег века па даље, даје се закључити да српски народ није ни с ким имао толико заједничког духовног живота колико са Русима. Па ипак, о руској књижевности је писано код нас сразмерно мало, готово искључиво у облику предговора преведеним делима. Прву прегледну и систематску Историју руске књижевности на српском језику добили смо тек ових дана, благодарећи Р. Погодину, хонорарном професору београдског универзитета.

Г. Погодин је укратко изложио целу прошлост богате руске књижевности. Средњи век је прешао брзо, што је сасвим оправдано, јер он ни за нас, ни за светску књижевност уопште, нема великог значаја. Главну пажњу је Г. Погодина обратио XIX веку, који представља класично доба руске народне књижевности, и који је учинио да руски народ заузме једно од првих места у светској модерној књижевности, и по вредности дела које је дао, и по утицају који је извршио.

Најлепше партије у књизи г. Погодина, то су оне у којима он говори о Пушкину, Љермонтову и Толстоју. Оне су писане не само са потпуним познавањем ствари, него и са љубављу. Тургењев је цењен сувише строго, а Достојевски је, очевидно, признат и хваљен само зато што га је немогуће одрицати у наше дане, кад он врши главни и моћан утицај на књижевност свих континената. Неправедно и жучно суди г. Погодин о руској књижевности XX века.

Сем пристрасности и местимичне горчине, књига г. Погодина има још једнуману, можда мајку свих осталих: она је постављена, добрим делом, на базу политичку. Став г. Погодина је изразито реакционаран: он дели писце који су племићи по пореклу од оних који то нису, и види код првих врлине које они немају, осуђујући ове друге за грехе који нису греси. Услед тога, највећи део савремених и скорашњих руских књижевника немају за г. Погодина готово никакве вредности, што није, наравно, нимало тачно.

По свему другом, књига г. Погодина је добро дошла, и треба му бити захвалан на њој. То је добар и користан прилог нашој науци.

М. К.

Чарлс Дикенс:

Давид Коперфилд. Препричала за младеж Алиса Џексон, превео с енглеског Душан Богосављевић. Издање С. Б. Цвијановића, Београд, 1927.

Ако је потребно издвојити из опће књижевности посебно једну *књижевност за децу*, или *књижевност за младеж;* ако је потребно на доброј књизи назначити да је и за децу; ако је потребно приређивати издања ad usum delphini, онда је с овим Дикенсовим романом учињен најсрећнији избор. У благословеној собици наше младежи треба да се нађе Давид Коперфилд, паметни читалац Родерика Рандома, Том Џонса, Векфилдског Свештеника, Дон Кихота,

Жил Блаза и Робинзона, да би улазила у његове ситуације и мерила своје тежње на тежњама његовим, чувајући његову чистоту намера. У овом погледу, једва да постоји роман чија би васпитна вредност била равна вредности овог аутобиографског и педагошког романа.

Нажалост, ми немемо пред собом сам Дикенсов роман, у одличном преводу Г. Драгомира М. Јанковића. Овај превод „одавно је постао реткост", па није приступачан ни самим одраслим читаоцима. И узалуд се осврћемо десно и лево за четвртом и десетом свеском *Забавника Српске Књижевне Задруге*, на које читаоце упућује преводилац овог препричавања. И примамо ово препричавање као сурогат Дикенсова романа. Ко зна, можда ће Српска Књижевна Задруга поновити некоја своја срећна издања; можда ће читаоци ове прераде бити срећни, „кад постану старији и буду могли боље разумети", да затеку ново издање Дикенсова романа. Њихово уживање биће појачано кад буду Коперфилдове авантире читали приповедане у топлијем првом лицу, док их прерада даје у крутом и хладном трећем лицу; биће појачано кад буду читали и оно што преводилац прераде зове „претерана Дикенсова опширност": њихово ће задовољство бити веће, као што је мање наше задовољство, нас који познајемо Дикенсов роман, кад читамо ову прераду.

Иначе, на сам превод прераде не бисмо имали много примедаба да учинимо (на једноме месту прераде спомиње се *лудница Бедлем*, страна 138., док се то у преводу Г. Јанковића каже много популарније); старање пак Г. Цвијановића да нашој младежи пружи, у пристојној опреми, добру лектиру, заслужује у многим случајевима свако признање и препоруку.

В. С.

Односи између Србије и Грчке

Полагано и тешко долазимо до прегледа српско-грчких односа у XIX и XX в. Познати су само фрагменти о знаменитим везама између два балканска народа, која су заједничке патње и исти интереси упућивали на сложан рад око ослобођења свих хришћана на Балканском Полуострву и око спречавања ширења које било велике силе на рачун балканских хришћана. За почетке српско-грчких односа у XIX в. саопштио је А. Ј. Кумануди само преводе докумената из Филимонове збирке и написао пред њима кратак увод (Србија и Грчка у XIX веку, прештампано из „Дела", Б. 1907). О првом грчко-српском савезу 1867—1868. написао је, по хартијама Гарашаниновим, Гргур Јакшић једну веома интересантну расправу [Први српско-грчки савез (1867—1868.). Прештампано из Архива за правне и друштвене науке, Б. 1924.] Занимљиву грађу за везе између Србије и Грчке објављивали су, без претензија на потпуност, и Јован Ристић и Владан Ђорђевић. Правих архивских студија није било. Сада је прву написао С. Т. Ласкарис: S. Th. Lascaris, *La première alliance entre la Grèce et la Serbie. Le traitè d' alliance de Voeslau du 14-26 aout 1867.* Extrait du Monde Slave, Paris 1926. Он се користио грађом грчких архива, коју је допунио свестрано употребљеном штампаном грађом и литературом. Одлично је расветлио разговоре о савезу између Гарашанина и Рениериса 1861. у Цариграду, које је наставио Ристић. Већ код ових неуспелих преговора избиле су несугласице због ограничења будућих освојења. То је био најтежи део преговора и 1867., које су завршили у Феслави Петронијевић и Замос; Грчкој је призната Тесалија с Епиром, а Србији Босна и Херцеговина; обоје као минима.

И уговор и војна конвенција, 16. фебруара 1868., остали су на папиру због смрти Кнеза Михаила. Разборитом разлагању Ласкариса потпуно је успело доказати знаменитост и оваквих уговора због утврђивања схватања да се балкански народи само сложним радом могу ослободити и спречити велике силе да притисну балканске земље. *Р.*

О словенској узајамности

Збирци предавања и расправа екстензије универзитета Коменског у Братислави (Пожуну) изишла је као друга свеска књига: *Weingart M.*, Slovenska vzájemnost. Uvahy u jejích základech a osudech. (1926.). Данас ју је била велика храброст написати, због међусобних послератних словенских односа и због страних сумњичења ради агресивног панславизма, који је за многе још страшан баук. Особито је било скопчано с великом одговорношћу написати студију са сврхом В. дела — с топлим словенским осећањем рећи научну истину о словенској узајамности; књигу пуну узрујаних тирада или чланак са сухим фактима било би лакше саставити. В. је у врло добро погођеним одељцима претресао односе између појединих словенских племена и везе — или, још боље, покушаје веза — између свих Словена. Радио је највише на основу литературе, али је умео самостално подвући најважније моменте у словенским односима. У полемике се није упуштао, ма да је то, због често полунаучног и ненаучног карактера највећег дела литературе о овом питању, било веома тешко. Није се упуштао ни у ковање програма, осим што је нагласио да политички и културни идеали целог Словенства, свесног свог јединства, морају бити у складу с прогресом целог човечанства. Ванредно је успео В. додатак о досадашњим студијама словенске узајамности; у њему је најбољи преглед Перволфова знаменитога рада. С много разумевања је сложен списак литературе нужне за проучавање Словенства и међусобних словенских односа.

Р.

О старим српским новцима

Досад нису никада код нас проучаване читаве оставине новаца, него само поједини комади. То је доводило до несигурних и нетачних закључака. Сада је први пут проучио *Балдуин Сариа* (Старинар, III С., III ($192^4/_5$), 73—91.) знамениту Кичевску оставину, у којој је од 345 комада 302 старосрпска новца. Већина их је из мутног доба српске прошлости после смрти Душанове, за које имамо веома мало извора и за које су, већ зато, стари новци ванредно добро дошао извор. А и иначе. Јер, жеље за оцепљивањем од централне државне власти, које се јављају за цара Душана и још више после његове смрти, показују се сасвим разговетно у ковању новца; прво се остави с једне стране законити владар, док је на другој страни нови, тако је радио деспот Јован Оливер за Душана и краљ Вукашин за Уроша. Моћне династе ковале су новац не само ради поноса и беса, него и ради користи, јер је тежину новца почео још наглије смањивати Душан као цар. У Кичевској оставини највише је новаца Вукашинових (оставина је ваљда закопана у стрхотама након маричке битке 1371. год.), онда Маркових, непознатог краља, непознате краљице, Андријашевих, кнеза Лазара, деспота Драгаша, жупна Гропе,

господара Охрида, Ђурђа Балшића. С. је, осим тачног описа ових новаца и целога доба када су ковани, дао неколико важних исправака Љубићева Описа, који је још главни основ за нумизматику Јужних Словена, нарочито што се тиче српских новаца.

Р.

Света Браћа Ћирил и Методије

У великој литератури о Светој Браћи није досад било прегледне, али на основу самосталних студија популарно написане, књиге, која би могла задовољити образоване читаоце који немају воље улазити у велику учену литературу о Светој Браћи, пуну оштре ратоборности. Сада је таква написана: *Grvec Fr.* Slovanska apostola Sv. Ciril in Metod (Ljubljana, 1927.). Књига није без тенденције: Жели поучити римокатолике да не буду неповерљиви спрам свега што долази с Истока, нарочито не спрам рада Свете Браће. На тај начин као да је рада приближити и источну и западну цркву. Писац је римокатолички свештеник, који не одступа од схватања своје цркве у проучавању односа Свете Браће према Римској Курији, али који има дубоко осећање за знаменитост верских утицаја Истока на Запад. Најбоља научна литература о Светој Браћи употребљена је у Г. књизи веома савесно. Дело је украшено врло лепим сликама.

Р.

Записи и натписи

Љуб. Стојановић: *Стари српски записи и натписи.* Ср. Карловци, 1926 (Издање Српске Краљевске Академије).

Пре двадесет пет година, г. Љуб. Стојановић почео је прикупљати и, у Академијину издању, објављивати старе српске записе и натписе, очуване првенствено по књигама и по црквама. Сад је изашла шеста свеска, која је у исти мах и последња. Из ње се види да је г. Стојановић скупио, средио хронолошки и објавио неких десет хиљада записа и натписа, у којима је врло лако разазнати се, благодарећи одличним регистрима на крају треће и шесте књиге.

Излишно је нарочито указивати на огромну вредност овога зборника, без којег је немогуће писати нашу националну историју, нарочито културну, црквену и уметничку. Треба само пожелети да неко настави овај важни посао. Материјала има још доста, и биће га за дуго. Г. Стојановићу, несумњиво, припада част што је први почео да ради на једном послу који је донео толиких услуга нашој историјској науци, и који ће их доносити све више и стално.

Х.

Мирослављево Јеванђеље

Д-р Ст. М. Куљбакин: *Палеографска и језичка испитивања о Мирослављевом Јеванђељу.* Сремски Карловци, 1925 (Издање Српске Краљевске Академије).

Најзнатнији српски писани споменик XII века, јеванђеље писано за Мирослава, кнеза Хумског, чувено са својих минијатура и оригиналних слова, није било проучено стручно и детаљно, ни са језичке ни уметничке стране. Нарочито је за жаљење што још увек нема ни најмање студије о ванредним минијатурама и иницијалима који украшују овај стари рукопис. Што се тиче његових палеографских и језичких особина, тих је сад проучио Г. Куљбакин, познати филолог и професор београдског универзитета. Резултати студије Г. Куљбакина у главном су ово: 1) У Мирослављевом Јеванђељу разликујемо две

руке: главну, којом је писан рукопис од 1 до 358а, и другу, Глигоријеву, којом су пнсани део натписа и крај рукописа, 358б—360. 2) У палеографском погледу, Мирослављево Јеванђеље се углавном слаже са осталим јужнословенским спомеиицима с краја XII века, како у погледу на облике појединих слова, тако и у погледу на употребу слова. 3) Новији облици слова *ж* и *ч* јавили су се раније у старој српској књижевности но у македонским и бугарским спомеиицима. 4) Нарочити облици слова *м* и *ѳ* могу се сматрати као индивидуалне одлике Мирослављева Јеванђеља. 5) Као оригинална правописна одлика може се сматрати редовна употреба слова *у* место *оу*. 6) У правопису главне руке огледа се старији српски правопис који је, вероватно, био карактеристичан и за непосредни српски оригинал Мирослављева Јеванђеља, а то је правопис који није знао за јотована слова сем за ю, које се није сматрало као јотовано. Ова старосрпска графика формирала се, вероватно, под утицајем још старије македонске графике. 7) Старија подлога Мирослављева Јеванђеља била је старословенски, а никако такозвани „средњебугарски" текст. 8) Између старословенске подлоге и споменика какав је дошао до нас, био је бар један српски препис, ако не и више њих. 9) Старословенски текст који је био подлога нашем споменику свакако је био македонског, а не источног, бугарског, порекла. 10) У морфолошком пбгледу, као и у лексичком, тај старословенски текст био је прилично архаичан. 11) У Мирослављевом Јеванђељу огледа се старосрпски дијалект, којим су, вероватно, говорили последњи преписивачи, и то, свакако, јужни дијалект.

Х.

„Савремена бугарска лирика"

У овој свесци *Летописа* изашао је последњи чланак студије г. Н. Мирковића „Савремена бугарска лирика"; заједно са тим завршним чланком дао је г. Мирковић и неколико превода као примере. Та студија г. Мирковића, данас најбољег познаваоца нове бугарске књижевности, изаћи ће, проширена и донекле прерађена, у засебној књизи.

СТРАНИ ЛИСТОВИ

Критички хуманизам

Ramon Fernadez: *Esquisses pour un humanisme critique. I L'art et la connaissance.* (Nouvelle Revue Française, 1-er fevrier 1927).

Познати француски есејиста и критичар, Рамон Фернанде, отпочео је, у фебруарској свесци „Нове Француске Ревије", серију чланака у којима покушава да скицира нова струјања у савременом духовном животу, чији је циљ да се формира једно ново основно схватање, које би постало централна осовина у данашњем хаотичном и неоријентисаном духовном животу, и он та нова струјања синтетизује у напоре за стварање критичког хуманизма, као нове и јединствене духовне оријентације.

Р. Фернанде почиње са односом између уметности и знања, анализујући дела двојице енглеских писаца (Science and the Modern World, par Alfred North Whitehead, u Principles of Literary Criticism, par J. A. Richards). Иако има међу писцима тих дела супротности, ипак они доказују, сваки на свој начин, нову фазу у савременом мишљењу. Они нарочито илуструју јаку промену оријентације, и показују реакцију против досадањег схватања света, фрагментарног и исеченог у делове који се међусобно не прожимају. Оба писца, хуманисти, верују у узајамну зависност свих људских догађаја; као критичари, они смерају заснивање јединства наше културе на основи строге анализе њених елемената. Они сматрају да спас и равнотежа Запада зависи од повратка јединствености.

Проблем је у овоме: наше садашње схватање универзума греши у недостатку економске природе. Запад је права вавилонска кула. Наша свест је подељена на преграде, међу којима нема везе. Имамо преграду науке, која хоће да пружи кључ истинитог универзума; имамо прегради естетизма, који открива лепи универзум, и прегради мистике, која открива трансцендентни универзум, итд. Према доктринама претходних година, савремени човек може да осећа душевна стања херметично затворена једна од других. Отуда и веровање да свакој врсти искуства одговара једна нарочита способност (faculté sui generis). Тако је, у последње време, дошло до неподношљивог раздора између уметности и науке, и дискусије око тога дошле су у безизлазне ћор-сокаке. Анализујући тај однос између науке и уметности, Whitehead побија схватања да између науке и уметности нема споне, и логички изводи да песничка интуиција може да обогати знање. Иако је математичар, он тврди да „песници изражавају дубоке интуиције о ономе универзалном чега има у конкретноме". И тако, овај енглески мислилац спаја науку и уметност у једну духовну целину.

Против „својствености" устаје и Richards, који тврди да психологија, која тумачи естетско осећање, има да тумачи и морално осећање. Тиме

он успоставља јединство између уметности и морала, услед чега се етничка вредност уметности не може прогласити за појаву анти-уметничку. Овде се Richards инспирише критиком реализма, и представља тип модерног критичара који се жељно очекује. Он, у својим детаљним и логички изведеним анализама, нарочито подвлачи значење појма вредности, који се налази у уметничком стварању. Баш помоћу тог појма вредности, помоћу те своје етичке стране, уноси уметност свој потребни и оригинални део у хуманизам.

Крајња сврха новог, критичког хуманизма је да створи складне односе међу разноврсним људским појавама, и да тај складни скуп потчини критичкој мисли, која пак само зависи од напретка наших средстава сазнања. Док је XIX век тражио од човека да бира између осећања (sentiment) и ума (intelligence), можда ће се, после потпунијег и тачнијег искуства, доћи до тога да је немогућно замислити једно без другога. Тиме се ствара нова „атмосфера" у схватањима.

Р. Фернанде изводи из тих излагања да ће критички Хуманизам моћи да створи нов, интелектуални и практични, правац мишљења, и дати нам јединствену базу за наша духовна схватања, јер тај недостатак се данас јако осећа. (*с. б.*)

Ново Британско Царство

Henry Bidou: *La nouvelle Communanté britanique.* (La Revue de Paris, 15 Decembre 1926.)

Шта је сада Британско Царство?, — пита (у септембарском броју лањске године часописа The round Table) један добро обавештени путник, који је обишао Аустралију, Нову Зеландију и Канаду, а који се крије под именом Socrates-Viator. То није Царство, одговара му Први Глас, то је Заједница (Commonwealth), или највећи савез слободних народа у свету.

Ова формула, коју дају обавештене личности о новом склопу Британског Царства, мало је неодређена. И заиста, врло је тешко дати му тачну правну дефиницију, јер се нови односи између Велике Британије и Доминија налазе у току стварања и у превирању. Да ли је то савез држава (Staatenbund), или савезна држава (Bundesstaat), или персонална унија? Принцип на коме почива веза између Метрополе и Доминија, према изјави Првог Гласа који одговара Сократу-виатору, јесте „лојалност, патриотизам, рат." Овде се принцип узима, од прилике, у истом смислу у коме је, према Монтескијеу, принцип република „врлина", а принцип монархије „част". Али тај принцип може да се тумачи различито. Да ли је то лојалност према краљу или према британској влади? Да ли тај патриотизам обухвата увек ширу отаџбину? Да ли у случају рата Енглеска може безусловно рачунати на сарадњу свију Доминија, као што је то било за време Светског Рата? То су питања на која Сократ-виајатор није могао добити јединствен одговор, а која ће решити само будућност.

Наведени принцип Британске Заједнице не обележава довољно јасно спољашњу форму њену, јер ту су форму представници држава које улазе у Заједницу напорно тражили а досад нису нашли. Према томе, задња конференција Империје, којој донекле припадају уставотворне функције, примила је, 19/20. новембра 1926. год., извештај који негира важност тога питања, пошто кон-

ференција није могла да га реши. „Комисија је нашла, стоји у извештају, да се не би ништа добило ако би се покушало дати конституцију Британском Царству: његови делови, који су тако удаљени један од другог, имају потпуно различне карактере и различите историјске традиције; они нису на истом ступњу развитка. Ово Царство изигра сваку класификацију, јер није, у ствари, слично ни једној политичкој организацији у свету, било у садашње доба било у прошлости.“ Али научна класификација се мора прилагодити новим појавама. Тешкоћа за политичке мислиоце није ту због новости организације, него због недовршености исте: засад је Британско Царство једна небулоза, из које ће само време створити уређени сунчани систем.

На челу Велике Британије и свију Доминија налази се Краљ; пошто је, после Рата, и Ирска постала Доминија, промењена је историјска титула енглеског краља, која сада не гласи: „Краљ Сједињене Краљевине Велике Британије, Ирске и Прекоморских Доминија“, но „Краљ Енглеске, Ирске и Британских Прекоморских Доминија“.

Свака држава чији је владар енглески краљ, независна је не само у својим унутрашњим питањима, но донекле и у спољашњим односима. Британска Заједница нема заједничког Министра Спољних Послова, као што је то био случај у Двојној Монархији. Свака Доминија има свога Делегата у Лиги Народа, а Канада и Ирска имају своје дипломатске представнике у Вашингтону. Али, ипак постоји стална сарадња између Енглеске и Доминија у спољној политици, која се остварује или преко заједничких делегација (на пр. на Вашингтонској Конференцији), или акцијом Енглеске, чија влада тражи накнадно одобрење Доминија (на пр. одобрење политике Локарна на Империјској Конференцији, добивено 19. и 20. новембра 1926. год.).

Унутрашња питања сваке Доминије остављена су њеном парламенту и влади. Гувернер Доминије није ништа друго до краљев заступник, прави Вицекраљ.

Из наведеног се види да правне везе између Метрополе и Доминије нису много развијене. Али, било би погрешно извести закључак да су лабаве и да смо пред потпуним одвајањем Доминија од Велике Британије. Расни и материјални интереси који везују Доминије за Метрополу доста су јаки, те ће пре доћи до стварања заједничких органа новог Британског Царства, но до његовог распадања. Британска флота потребна је Аустралији и Новој Зеландији за одбрану од моћних противника на Тихом Океану; Британско насељавање у Доминији ствара јаку расну везу између њих и Метрополе. Дакле, постоји материјално и морално јединство између Држава Британске Заједнице, које је много јаче него, на пример, формална спона која је везивала Чешку или Хрватску за Аустро-Угарску.

Occid.

БИБЛИОГРАФИЈА

Уредништво „Летописа М. С." примило је на приказ ове књиге:

La bataille de Kosovo, poème heroïque, traduit du serbe par *Petar Pekić*. Subotica, 1926, str. 69.

Д-р Борислав Лоренц: Психологија. Београд, 1926, издање књижарнице Рајковића и Ћуковића, стр. 382, цена 80 дин.

Д-р Душан Маринковић: Сарајевске музеје треба помоћи! Сарајево, 1926, Штампарија „Обод", стр. 8, са пет слика.

Д-р Милоје Милојевић: Музичке студије и чланци. Београд, 1926, Издавачка књижарница Геце Кона, књига прва, стр. 168.

Момчило Милошевић: Моје царство, песме, друго издање. Београд, 1926, стр. 74.

К. Н. Милушиновић: Сутони, песме. Београд, 1926, стр. 24, Библиотека пријатеља књижевности бр. 1.

Ранко Младеновић: Драмске гатке. I Синџири, II Дања. Београд, 1926, издање С. Б. Цвијановића.

Miškina: Za svojom zvijezdom. Zagreb, 1926, стр. 208.

Наша Нахија. Београд, 1926, издање Удружења Ваљеваца, стр. 134.

Коста Николић: Наш возни парк по уговорима о миру. Београд, 1926, стр. 20.

Карл Опенхајмер: Анорганска Хемија, превео Вук Р. Врховац. Београд, 1926, издање С. Б. Цвијановића, стр. 318, цена 75 дин.

Јеремија Павловић: Стари живот и обичаји народни у Јужној Србији. Београд, 1926, издање књижарнице Рајковића и Ћуковића, стр. 124, цена 15 дин.

Petar Pekić: Zvuci i uzdasi. Subotica, 1926, izdanje knjižare Jedinstvo, стр. 112.

Petar Pekić: Korupcija. Subotica, 1926, стр. 23.

D-r Mirko Perković: Narod. Split, 1926, str. 9, Prosvjetna knjižnica br. 2., cena 5 din.

D-r Fr. S. Petrov: Moderni Konvertiti. Split, 1926.

Emil Petrović: Lirika nemirnih snova. Sarajevo, 1926, str. 30.

Песме Кињине, збирка српских народних песама. Књига прва, Београд, 1924, стр. 96, цена 10 дин.; Књига друга, Београд, 1926, стр. 95, цена 10 дин.

Јован Поповић: Плес над празнином. Вел. Кикинда, 1926, стр. 35.

Три Причице. Нови Сад, 192, стр. 32, цена 3 дин.

Д-р Живко Продановић: Разорено спахијско гнездо, роман. Нови Сад, 1926, стр. 115.

D-r Roko Rogošić: Sadanje stanje srpske crkve. Split, 1926.

Жан Жак Русо: Емил или О васпитању, превео Душан Таминџић. Београд, 1926, издање књижарнице Рајковића и Ћуковића, књ. II, 3, 4 (Педагошки класици књ. 4, 5, 6).

Сишон-Вашсон: Сарајево, студија о узроцима Светског Рата. Загреб, 1926, издање „Нове Европе", стр. 214, цена 60 дин.

Spomenica o proslavi trezvenosti u Zagrebu 1926. Zagreb, 1926, стр. 30.

Jovan Stefanović: Priručnik za zakone o opštoj upravi i upravnim sudovima. Zagreb, 1926, str. 146, cena 40 din.

---

*) Види „Летопис М. С." књ. 311., св. 1—2., стр. 244.

Каменко Суботић: Морски галеб, роман. Српска Атина, 1927, стр. 99, цена 15 дин.

Никола Трајковић: Ђоса, гротеска у три дела, Београд, 1926, издавачка књижара „Време", стр. 76.

Тин Ујевић: Колајна. Београд, 1926, С. Б. Цвијановић.

Ф. В. Ферстер: Социална култура, превео с немачког Вук Р. Врховац. Београд, 1926, Издање С. Б. Цвијановића, стр. 57.

Juraj Carić: Slike iz pomorskoga života. Sarajevo, 1925—1926, Knj. 1. str. 310, knj. 2. str. 358.

Милан С. Шантић: Бдења. Београд, 1926, стр. 45, цена 10 дин.

Д-р Славко Шећеров: Наше финансије 1918—1925. Београд; 1926. Издавачка књижарница Напредак, стр. 204.

Артур Шопенхауер: Метафизика лепог, превео Милан Вујаклија, издање књижаре Рајковића и Ћуковића, Београд, 1926, стр. 91.

Фрања Молнар: Театар (Три актовке.), превео Т. Скрбић. (Рукопис.)

Дака Поповић: Проблеми наше железнице. Нови Сад, 1927. Издање књижаре „Славије", стр. 38.

Izidor Cankar: Zgodovina likovne umetnosti v zahodni Evrope. V Ljubljani, MCMXXVI, Izdala Slovenska Matica, I del 1. snopič.

Рафаел Жорж Леви: Увођење у финансије, превео с француског Драг. Л. Стевановић. Београд, 1926, Издање књижаре Напредак, стр. 239.

Коста Николић: Успомене с пута по Норвешкој. Осијек, 1927, стр. 39.

Момчило Настасијевић: Из тамног вилајета. Београд, 1927. С. Б. Цвијановић, стр. 121.

Ivana Brlić-Mažuranić: Priče iz davnine, Zagreb, 1926, Treće izdanje Matice Hrvatske, стр. 323.

Никола Трајковић: Нас двојица и она, новела. Београд, 1927, Издање књижаре „Време", стр. 58.

Mirko Breyer: Miroslav Conte Zanović (1761—1834). Zagreb, 1927, стр. 29.

Бранимир Ћосић: Египћанка и друге романтичне приче. Београд, 1927, С. Б. Цвијановић, стр. 86.

Д-р Бранко Маширевић и д-р Миша Купусаревић: Табеларан исказ и регистар кривичних дела кажњивих по прописима, што важе у целој Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца и по прописима, што важе у Војводини и Међумурју. Сомбор, 1926. стр. 391.

Стана Живковић: Они који пролазе, Раде Гојковић, Деца новог века. Новеле. Београд, 1926, стр. 227.

Franko Potočnjak: Gdje smo to mi i na čemu smo? Zagreb, 1927, стр. 59.

Branko Mašić: Direktor Prokić (karakteri i sudbine). Zagreb, 1926, Izdanje Matice Hrvatske, стр. 222.

Сима Цуцић: Псалми. Суботица, 1926, стр. 26.

Ivan Nevistić: Ulderiko Donadini. Zagreb, 1925, Izdanje „Vienca", стр. 84.

Д-р Јован Ердељановић: Македонски Срби. Београд, 1925, стр. 76.

Д-р Никола Вучетић: Мара од Пореча. Београд-Земун, 1925, стр. 61.

Никола Т. Ђурић: Војвода Дојчин, трагедија у пет чинова, Београд, 1925, стр. 104.

Светислав Стефановић: Песма над песмама, према јеврејским и другим текстовима превео —, Београд, 1927, стр. 24.

ПРИЛОЗИ

Подаци о новим насеобинама у Војводини

11. (3)

Насеобина „Маријин Мајур“ између Пашићева и Кисача

(Срез Нови Сад)

Доселиле се 1920. године 4 душе,
1921. „ 26 душа,
1922. „ 202 душе,
1924. „ 5 душа.

Свега се доселило 237 душа. До краја јуна 1926. родило се 104, а умрло 23 чељадета. Тада је у колонији било 332 душе, и то мушких 159, а женских 163.

Мушких је у доби

од	0—9	година	било тада	51,
„	10—19	„	„ „	17,
„	20—29	„	„ „	12,
„	30—39	„	„ „	52,
„	40—49	„	„ „	14,
„	50—59	„	„ „	12,
„	60—69	„	„ „	1.

Умрло је у доби

пре навршене прве године		16,
од 1—4 године		6,
„ 56	„	1.

Досељеници су

1. Личани:
   из Брувна 6 душа (породица Чутурило),
   из Врепца 2 душе (породица Богдановић),
   из Грачаца 30 душа (породице: Брчин, 4 куће; Дрезгић, Криво-кућа, Лончар по 1 кућа; Растовић, 2 куће),

из Дивосела 6 душа (породице: Бјеговић, Инђић, Јерковић по 1 кућа),
из Дољана 2 душе (породица Мирковић),
из Кијана 82 душе (породице: Добрић, 2 куће; Дукић, 2 куће; Инђић, 1 кућа; Јелача, 5 кућа; Кесић, 2 куће; Ковачевић, 1 кућа; Кричковић, 2 куће; Совиљ, 9 кућа; Чанковић, 1 кућа),
из Косиња 11 душа (породице: Кокотовић, 1 кућа; Шкарић, 2 куће; Узелац, 1 кућа),
из Кривог Пута 2 душе (породица Смиљанић),
из Крушковца 6 душа (породице: Врачар, 2 куће; Купрешанин, 1 кућа),
из Куле 4 душе (породица Ракић),
из Мазина 2 душе (породица Бајић),
из Мекињара 8 душа (породице: Врачар и Чорак, по 1 кућа),
из Петрова Села Личког 9 душа (порода Прибић),
из Плитвичких Језера 4 душе (породица Бига),
из Слуња 2 душе (породица Бараћ),
из Удбине 2 душе (породица Цвијановић),
из Читлука 4 душе (породица Рајчевић),
из Шкалића 13 душа (породица Косовац),
из Штикаде 7 душа (породице: Дрезгић и Дупор, по 1 кућа).

2. Крајишници:
од Бање Луке 2 душе (породица Радојковић),
из Грмуше од Крупе 2 душе (породица Вукашиновић),
од Прњавора 8 душа (породица Мајсторовић).

3. Херцеговци:
из Колешког од Невесиња 6 душа (породице: Братић, 1 кућа; Ковачевић, 2 куће),
из Невесиња 7 душа (породице: Буђ и Ковачевић, по 1 кућа),
из Цернице од Гацка 9 душа (породице: Шиљеговић, 2 куће; Шуковић, 1 кућа).

4. Далматинци:
из Врљике 11 душа (породице: Важић, 2 куће; Челар, 1 кућа),

Нових је кућа изграђено 74, у старим кућама станују 4 породице, воду пију из копаних бунара. За школу имају деце 10-оро. жене су им од реда све из старога краја: из Босанске Крајине, Лике, Далмације и Херцеговине.

12.

Насеобина „Хенрика Мајур“ између Пашићева и Кисача

(срез Нови Сад)

Доселило се	1920.	године	37 душа,
	1921.	„	97 „
	1922.	„	49 „
	1923.	„	2 душе,
	1924.	„	2 „
	1925.	„	9 душа.

Свега се доселило 196 душа. До краја јуна 1926. родило се 124, а умрло 47 тада је у колонији набројено 273 душе, и то мушких 135, а женских 138.

Мушких је у доби

од	0—9	година	било тада	60,
„	10—19	„	„ „	10,
„	20—29	„	„ „	5,
„	30—39	„	„ „	42,
„	40—49	„	„ „	9,
„	50—59	„	„ „	4,
„	60—69	„	„ „	2,
„	70—79	„	„ „	3.

Умрло је у доби

пре навршене прве године			32,
од	2—3	године	6,
„	13	година	1,
„	22—26	„	3,
„	38	„	1,
„	50	„	1,
„	56	„	1,
„	60	„	1,
„	72	„	1.

Досељеници су

1. Личани:

   из Брувна 4 душе (породице: Даутовић и Обрадовић, по 1 кућа),
   из Врховина 18 душа (породице: Бракус, Вукашиновић, Гомирац по 1 кућа; Кордић, 2 куће; Наранчић, 1 кућа),
   из Вучипоља 10 душа (породица Радусин),

из Глогова 4 душе (породица Дробац),
из Грачаца 62 душе (породице: Брчин, Дробац, Дукић, по 1 кућа; Дучић, 2 куће; Ђекић, 3 куће; Јелача, Контић, Кошпић, Миоковић, Растовић, по 1 кућа; Станисављевић, 2 куће; Тинтор, Тојагић, Трбојевић по 1 кућа; Цвјетковић, 2 куће; Чича, 1 кућа),
из Дивосела 3 душе (породица Почуча),
из Зрмање 6 душа (породица Марчетић),
из Мазина 48 душа (породице: Бабић и Бајић, по 2 куће; Војводић и Војковић по 1 кућа; Илић, 5 кућа),
из Томина Гаја 3 душе (породица Брујић),
из Штикаде 8 душа (породице: Гаћеша и Лончар, по 1 кућа).

2. Херцеговци:
из Корита од Гацка 15 душа (породице: Јакшић, 3 куће; Носовић, 3 куће; Сворцан, 1 кућа).

3. Далматинци:
из Аржања 7 душа (породица Важић),
из Врљике 3 душе (породица Преочанин).

4. Србијанци:
из Копривице, срез Студенички 5 душа (породица Савић).

Нових је кућа изграђено 39, а у старим кућама живи 18 породица. Воду пију из копаних бунара сем 5 породица које се служе водом из бушеног бунара. За школу су приспела 24 детета, а жене су им све из старога краја: из Лике, Далмације и Херцеговине и Србије.

13.

Насеобина Соколац

(срез Кула)

У овој колонији има 122 куће,
а доселило се 1920. године 3 куће,
1921. „ 84 „
1922. „ 9 кућа,
1923. „ 10 „
1924. „ 4 куће,
1925. „ 11 кућа,
1926. „ 1 „

До краја јула 1926. доселило се 506 душа, родило се 230, а умрло 39. У то је доба било у насеобини 697 становника, и то мушких 296, а женских 401.

Мушких је у доби

од	0—9	година	било	тада	120,
„	10—19	„	„	„	43,
„	20—29	„	„	„	15,
„	30—39	„	„	„	73,
„	40—49	„	„	„	32,
„	50—59	„	„	„	5,
„	60—69	„	„	„	1,
„	70—79	„	„	„	7.

Умрло је у доби

пре навршене прве године			18,
од	2	године	10,
„	4	„	1,
„	7	година	1,
„	13	„	1,
„	20—29	„	2,
„	30—40	„	4,
„	60	„	2.

Досељеници су

1. Личани:
   - из Брињa 4 куће (породице: Вујић, 1 кућа; Рајачић, 2 куће; Гостовић, 1 кућа),
   - из Бунића 2 куће (породице: Драгаш и Кнежевић),
   - од Госпића 5 кућа (породице: Басарић, Богдановић, Вукићевић, Одановић, Рабатић, по 1 кућа),
   - из Грачаца 3 куће (породица Обрадовић),
   - из Дивосела 29 кућа (породице: Бјеговић 2 куће; Букарица 3 куће; Вујновић, Драгаш, Јањић, Кекић, по 1 кућа; Матић, 2 куће; Миљановић, 1 кућа; Мишчевић, Павлица, Плећаш, Поткоњак, по 2 куће; Почуча, 4 куће; Станић 3 куће),
   - из Косиња 1 кућа (породица Јаворина),
   - из Куле 28 кућа (породице: Дмитровић, 1 кућа; Ковач, 3 куће; Марић, 2 куће; Милеуснић, 3 куће; Милисављевић, 2 куће; Ракић, 6 кућа; Сердар, 4 куће; Сужуковић, 2 куће; Чанак, 1 кућа; Човић, 3 куће; Чубрић, 1 кућа),
   - из Лапца 1 кућа (породица Поповић),
   - из Оточца 3 куће (породице: Витас, 2 куће; Јелић, 1 кућа),
   - из Подлапца 2 куће (породице: Опачић и Цвијановић, по 1 кућа),
   - из Слуња 1 кућа (породица Пијевац),

из Удбине 1 кућа (породица Плећаш),
из Читлука 2 куће (породица Крајиновић),
из Широке Куле 5 кућа (породице: Ковач, 2 куће; Милеуснић, 1 кућа; Митровић, 2 куће).

2. Босанци:
   од Бос. Петровца 8 кућа (породице: Башић, Вукобрат, Грбић, Марјановић, по 1 кућа; Родић, 2 куће; Ступар и Трнинић, по 1 кућа),
   од Ливна 1 кућа (породица Јарић),
   од Травника 3 куће (породица Радуловић).
3. Херцеговци:
   из доње Херцеговине 3 куће (породице: Бабић, Милинковић и Пачулић, по 1 кућа).
4. Славонци:
   од Слав. Брода 3 куће (породице: Радовић, 2 куће; Чалић, 1 кућа).
5. Србијанци:
   од Шапца 1 кућа (породица Филиповић).
6. Далматинци:
   из горње Далмације 16 кућа (породице: Арамбашић, Бањак, Барашић, Бодирожић, Вуковић, Гајић, Марчетић, Милаш, Миленковић, Миљковић, Радуловић, Рацић, Рнић, Црногорац, Шарац, Шкрбић).

Нових је кућа изграђено 119, а вода им је из копаних бунара. Деце за школу има 31. Жене су им све од реда из старога краја: из Босне, Лике, Далмације, Херцеговине, Србије и Славоније.

14.

Насеобина „Ласлов Салаш“

(код Црвенке)

У колонији има 22 дома.

Доселило се	1920.	године	1 кућа
	1921.	„	1 „
	1922.	„	8 „
	1923.	„	7 „
	1924.	„	3 куће,
	1925.	„	1 кућа,
	1926.	„	1 „

Свега се доселило 123 душе. До краја јуна 1926. родило се 20, умрло 7. У то је доба набројено у Колонији 136 душа, и то мушких 60, а женских 76.

Мушких је у доби

од	0—9	година	било	тада	10,
„	10—19	„	„	„	8,
„	20—29	„	„	„	9,
„	30—39	„	„	„	14,
„	40—49	„	„	„	9,
„	50—59	„	„	„	2,
„	60—69	„	„	„	7,
„	80	„	„	„	1.

Умрло је у доби

пре навршене прве године		5,
од 4 године	. . . . .	1,
„ 63	„	1.

Досељеници су:

1. Херцеговци:
   - из Сливља од Невесиња 9 кућа (породице: Буха, Домњанац, Јеремић, Пикула, по 1 кућа; Салатић и Тунгуз, по 2 куће; Ћеклић, 1 кућа),
   - из Фојнице 4 куће (породице: Батинић, 1 кућа; Гузина, 2 куће; Станић, 1 кућа),
   - од Гацка из Самобора 2 куће (породица Слијепчевић).
2. Црногорци:
   - од Подгорице 2 куће (породице: Матовић и Радуловић),
   - са Цетиња 1 кућа (породица Радусиновић).
3. Босанци:
   - од Приједора 1 кућа (породица Стијепић),
   - од Ливна 1 кућа (породица Иветић).
4. Србијанац:
   - од Ужица 1 кућа (породица Креманац).

Нових је кућа изграђено 4, али их има још неколико у изградњивању. У старим кућама живи 18 породица. Воду пију из копаних бунара. Жене су им, сем једне из Панчева удате за Ужичанина, све из старога краја: из Босне, Херцеговине и Црне Горе.

У овој је колонији подигнута школа за све оближње насеобине.

Д-р Ристо Јеремић

Издаје Матица Српска у Новом Саду Уређује Д-р Марко Малетин

САДРЖАЈ

		СТРАНА
Наша кулурна криза	Тодор Манојловић	249
Тестамент блудног сина, песма	Раде Драинац	254
Још о кризи књиге	Светислав Предић	256
Енглеска пред проблемима	А. Видаковић	272
Уставни провизориј и реформа Горњег Дома у Мађарској	Д-р Федор Никић	281
Урок, фантастична драма	Милета Јакшић	304
Мађар Пишта, приповетка	Вељко Петровић	311
Кроз васиону и векове, X	Д-р Милутин Миланковић	341
Развитак филмске уметности	Бошко Токин	349
Савремена бугарска лирика, VII	Никола Мирковић	355
Ђурђевдан, песма	Е. Багрјана	382
Вечна, песма	Е. Багрјана	383
Свадба, песма	Никола Фурнаџијев	384
Страх, песма	Димитар Пантелеев	387
Породица, приповетка	Владимир Пољанов	388
Ђурђевске ватре, приповетка	Ангел Каралијчев	392
Преглед:		
Међународна кроника	Ивс	395
Валута и финансије Француске	В. Петвајдић	400
Важност стручности за привредну обнову земље	Миленко Гавриловић	404
Значај обласних самоуправа	Д-р Федор Никић	412
Задаци и средства обласних самоуправа	Ал. Вегнер	418
Прошлогодишња уметничка сезона у Словеначкој	К. Добида	424
Народна Скупштина и законодавни рад	Крста Марић	437
Белешке:		
Момчило Настасијевић — Боривој Стевановић — Петар Богдановић — Оснивање ПЕН-Клуба у Загребу — Беда немачких књижевника		442
Књиге и листови:		
С. Троицки: M. d' Herbigny, L' aspeci religieux de Mosou		454
Белешке		459
Страни листови		469
Библиографија		472
Подаци о новим насеобинама у Војводини III	Д-р Ристо Јеремић	474

Штампарија Издавачког Завода Даничић Д. Д. у Новом Саду 1927.